

časopisni oddelek

94 (497.4)

ZGODOVINSKI

2011

949.712

19016015,1

COBISS ☉

2011

ZGODOVINSKI LISTI

Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer

Izdala in založila: Splošna knjižnica Ljutomer, december 2011

Za izdajatelja in založnika: Silva Kosi

Letnik 19, številka 1, prva izdaja

Leto 2011

Naklada 250 izvodov

ISSN: 1318-6795

Lektoriranje: Mateja Kosi

Na naslovnici:

Grafika. Vladimir Potočnik, ak. slikar spec.:

Trg Ljutomer 1681, G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae

Grafična priprava in tisk: Tiskarna Klar, d. o. o., Murska Sobota

Za vsebino objavljenih prispevkov so odgovorni avtorji.

Kazalo

<i>Andrej Magdič</i> Prispevek k razpravi o kontinuiteti srednjeveške poselitve Murskega polja na podlagi reinterpretacije pisnih, arheoloških in kartografskih virov.....	7
<i>Rado Podgorelec</i> Vardov dvorec nekoč in danes	23
<i>Srečko Pavličič</i> DOZA – nekaj o centralnem arhivu križnikov	30
<i>Rafael Pavličič</i> Nekaj drobcov k poznavanju ljutomerskega zdrav(il)stva in o tem, kako je trg dobil novi špital.....	37
<i>Jelka Pšajd</i> Sibiline knjige	58
<i>Mirko Nidorfer</i> Bodi zdrava, domovina! Beseda o dr. Jakobu Radoslavu Razlagu ob odkritju dopsrnega kipa v Ljutomeru.....	73
<i>Franc Krnjak</i> Središki Vargazoni (podjetniki, domoljubi, humanisti).....	79
<i>Ludvik Rudolf</i> Društveno življenje pri Mali Nedelji.....	88
<i>Anton Ratiznojnik</i> Prva obrtna razstava v Ljutomeru leta 1925	94
<i>Anton Ratiznojnik</i> Volitve v okraju Ljutomer leta 1927	101

<i>Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju</i>	
Četniški zločin v Prlekiji 1944.....	118
<i>Olga Majcen</i>	
Mota, moja vas.....	128
<i>Mateja Kosi</i>	
V prleški vinski kleti. Poimenovanje kletarskih pripomočkov cvenskih vinogradnikov.....	137

Prispevek k razpravi o kontinuiteti srednjeveške poselitve Murskega polja na podlagi reinterpretacije pisnih, arheoloških in kartografskih virov

Uvod

Analiza srednjeveških urbarjev velja za osnovno orodje pri interpretaciji kolonizacije severovzhodne Slovenije v obdobju po končanih ogrskih vpadih in ustalitvi meje med Nemškim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom na reki Muri okrog leta 1200. Babenberški deželnoknežji urbar, ki je nastal med letoma 1220–30, ne omenja vasi vzhodno od Negove oziroma zračne črte Radgona–Ptuj, in to za razliko od Otokarjevega deželnoknežjega urbarja, ki dobrih trideset let pozneje našteva vasi preko Murskega polja vse do Ljutomera. Zgodovinarji, ki so se ukvarjali s premikanjem politične meje med Nemškim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom v obdobju med 9. in 13. stoletjem, med njimi mogoče najvidneje M. Kos in P. Štih, so neobstoj omembe naselij interpretirali kot neobstoj naselij samih. Pri tem so se naslonili na omembo iz zamenjalne listine med Engelbertom, mejnim grofom iz rodu Spanheimov, in šentpavelskim samostanom, datirano med l. 1106 in 1124, v kateri je navedeno, da so bili mnogi kraji v Podravski marki zaradi pogostih ogrskih vpadov opustošeni in deloma spremenjeni v puščavo. Podobno navaja tudi biografija salzburškega nadškofa Konrada I (1075–1147), da so ogrski vpadi obmejno področje spremenili v puščavo. Nasprotno tem navedbam pa nam arheološka odkritja iz bližine Veržeja razkrivajo, da območje Murskega polja tudi za časa ogrskih vpadov ni bilo popolnoma neposeljeno. Še več, na podlagi analize materialnih virov je bilo ugotovljeno, da je sobivanje Slovanov in Ogrov na prostoru Panonije rodilo skupni duhovni izraz, ki se manifestira v svojevrstni materialni kulturi, imenovani belobrdska kultura, po eponimnem najdišču Bijelo brdo v Slavoniji. Pri raziskovanju pretekle poselitve pa nam lahko poleg pisnih virov in arheoloških najdb kot verodostojen vir informacij služi tudi historična analiza kartografskih virov. V našem primeru se je kot najprikladnejši vir izkazal franciscejski kataster. Zaradi navedenega neskladja med ugotovitvami zgodovinarjev o prekinjeni poselitvi Murskega polja in arheološkimi viri, ki

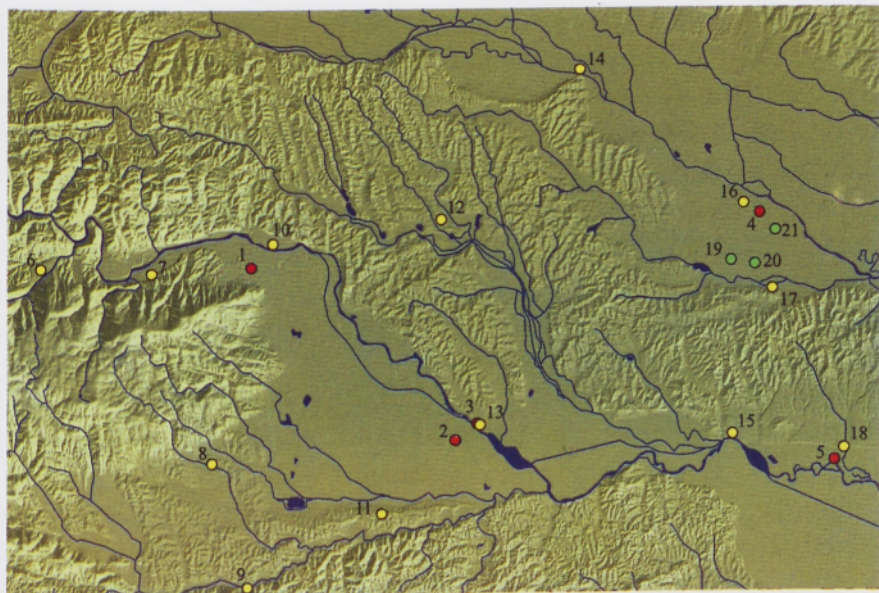
nakazujejo nasprotno, je avtor poskusil reinterpretirati pisne vire v konfrontaciji z ugotovitvami arheoloških in kartografskih virov. Dognanja, ki so navedena v tem članku, naj bi služila kot osnova za nadaljnje raziskave in kot pobuda za konstruktivno debato z zgodovinarji, ki se ukvarjajo z vprašanji srednjeveške poselitve prostora današnje Slovenije.

Srednjeveška poselitev Murskega polja

a) ZNANI PODATKI

Subpanonski svet Slovenije s širokima ravninama ob Muri in Dravi ter z gričevji, ki ju obdajajo in zamejujejo, je od bronaste dobe dalje sprejemal kulturne vplive z območja Karpatskega bazena močneje, kakor bi lahko pričakovali glede na današnjo evropsko geopolitično situacijo. Pogosto je odigral vlogo kulturno mejnega območja, na katerem so se izmenjevali kulturni impulzi prostranstev Karpatskega bazena na eni in hribovitega ter goratega prostora jugovzhodnih Alp na drugi strani. To drži tudi za stoletja po naselitvi Slovanov in za njimi Ogrov ter Nemcev na območju današnje severovzhodne Slovenije, torej za obdobje srednjega veka, ko se je oblikovala poselitvena podoba Murskega polja, kakršno vidimo danes.

Na podlagi analize pisnih virov je zgodovinarje prišlo do zaključka, da se je naseljevanje Slovanov na prostor današnje severovzhodne Slovenije začelo po letu 568, ko so Langobardi na pobudo bizantinskih zaveznikov izpraznili prostor Panonije in se naselili v severni Italiji. V Pomurju in Podravju do nedavnega materialnih dokazov za najzgodnejšo fazo naselitve neposredno po odhodu Langobardov ni bilo. Šele obširne arheološke raziskave na trasi načrtovane in danes tudi že zgrajene avtoceste v bližini Murske Sobote in Maribora v letih 1999–2001 so obelodanile materialne dokaze, ki potrjujejo pisne vire glede naselitve Slovanov na prostoru severovzhodne Slovenije. Pri tem so bile odkrite in delno raziskane številne naselbine. Na podlagi oblikovnih podobnosti samih stavb in ostalih objektov ter pridobljenega keramičnega gradiva z analogijami v predalpskem prostoru, srednjem Podonavju in severozahodnem Karpatskem bazenu (Koroška, Spodnja Avstrija, Moravska, Transdanubija, Slovaška, Poljska) in radiokarbonskih analiz, jih datiramo v čas od 2. polovice 6. stoletja dalje.

Priloga 1:

Karta razprostranjenosti grobišč belobrdske kulture in srednjeveških trgov v Pomurju ter Podravju ter lokacije vasi, obravnavanih v besedilu.

- *Grobišča belobrdske kulture (rdeče): 1. Radvanje pri Mariboru, 2. Spodnja Hajdina, 3. Ptuj, 4. Veržej, 5. Središče ob Dravi.*
- *Srednjeveški trgi v Pomurju in Podravju (rumeno): 6. Lovrenc na Pohorju, 7. Ruše, 8. Slovenska Bistrica, 9. Studenice, 10. Maribor, 11. Ptujška Gora, 12. Lenart v Slovenskih goricah, 13. Ptuj, 14. Radgona, 15. Ormož, 16. Veržej, 17. Ljutomer, 18. Središče ob Dravi.*
- *Naselbine s sestavljeno tlorisno strukturo, obravnavane v raziskavi (zeleno): 19. Spodnje in Zgornje Krapje, 20. Noršinci, 21. Lukavci.*

Naselitev Ogrov v Panonsko nižino in njihovi vpadi v prostor jugovzhodnih Alp proti koncu 9. st. so popolnoma spremenili poselitveno podobo. Govoriti smemo celo o popolnem preoblikovanju zgodneslovanske kulture v Pomurju in Podravju, saj je večina zgoraj omenjenih naselbin v tem času prenehala obstajati, iz interakcije slovanskega in ogrskega življa pa se rodi nov kulturni fenomen, ki ga bomo razčlenili nekoliko pozneje.

Po zmagi nemškega cesarja nad ogrskim kraljem pri bitki na Leškem polju leta 955 so ogrski roparski pohodi na ozemlje jugovzhodnih Alp v glavnem prenehali. Državna meja se je sprva ustalila, nato pa se polagoma začela pomikati proti vzhodu. Okrog leta 975 je potekala po zahodnem robu Gradiščanskega do

Radgone, od tam proti Ptujju in dalje čez Macelj proti Sotli. V začetku 12. st. so se spopadi ob meji znova razplamteli, do sklenitve miru leta 1131 pa je bil Ptuj večkrat zavzet in uničen s strani Madžarov. Ob tej priložnosti je bila natančneje določena meja med obema državama: Od Radgone do Negove, nato proti jugu po dolini Pesnice in dalje do izliva Dravinje v Dravo, od tam čez Macelj do Sotle. Ambiciozna politika salzburškega nadškofa Konrada I. (1106–1147) je pripomogla k vedno novim pridobitvam ozemlja v prid nemške države, ki se je polagoma pomikala proti vzhodu. Mursko polje je prišlo pod okrilje Nemškega cesarstva šele ok. leta 1200, ko se je meja premaknila na reko Muro.

Babenberški deželnoknežji urbar iz let 1220–30 še ne omenja vasi vzhodno od Negove in zgornje Ščavnice, za razliko od otokarskega deželnoknežjega urbarja iz let 1265–67, ki omenja vasi vse do Ljutomera. M. Kos in P. Štih v svojih člankih menita, da smemo na podlagi neomembe vasi sklepati, da je bilo ozemlje vzhodno od Negove neposeljeno. Vendar je mogoča tudi drugačna interpretacija dejstva, da vasi v babenberškem urbarju vzhodno od Negove niso omenjene. Namreč, da Mursko polje kot ravnokar politično ponovno pridobljeno ozemlje v času tik po prenehanju vojaških aktivnosti še ni bilo vključeno v fevdalni sistem nemške države. Zaradi tega ozemlje seveda tudi ni bilo vključeno v urbarje, v katerih so bile popisane dajatve, obveznosti in služnosti zemljiškemu gospodu (fevdalnemu gospodu).

Kosova in Štihova interpretacija bi lahko kaj hitro vodila v domnevo, da so stoletja po madžarski naselitvi na območju Panonije prinesla zgolj uničenje. Mejnega ozemlja med Nemškim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom ne smemo razumeti zgolj v okvirih konflikta, saj se je iz sožitja dveh etničnih skupin, Slovanov in Ogrov, v sredini 10. st. razvila nova kultura, imenovana belobrdska materialna kultura, po arheološkem najdišču Bijelo brdo v bližini Osijeka, katere nosilci so živeli na širšem področju Panonije. V Pomurju in Podravju jo je mogoče opazovati le na nekaterih maloštevilnih najdiščih (Radvanje pri Mariboru, Spodnja Hajdina pri Ptujju, Ptuj, Središče ob Dravi in Veržej). Nemirna mejna marka, kakor so imenovali Pomurje in Podravje v tem času, zaradi stalnih roparskih vpadov z obeh strani meje očitno ni bila primerna za ustanavljanje novih naselbin.

Na edinem najdišču belobrdske kulture na Murskem polju, v Veržeju, je bilo najdenih nekaj kosov nakita pri gradnji železniške postaje. Gre za obsenčne obročke s S-pentljo, izdelane iz srebra, okrašene z vzporednimi brazdami. Tovrstni nakit

je na podlagi oblikovnih značilnosti mogoče datirati v 2. pol. 11. ali 12. st. Predmeti izvirajo iz grobov, ki so bili vkopani v ruševine stavbe, zgrajene za časa rimske okupacije tega prostora. Sistematične raziskave te rimske stavbe nikoli niso bile opravljene, sklepamo pa, da gre za podeželski gospodarski obrat, imenovan vila rustica. Predvidevamo lahko, da je večina grobišča in rimskodobnih ostalin še vedno ohranjenih pod njivskimi in travniškimi površinami. Poleg veržejskih predmetov je nekaj odlomkov zgodnesrednjeveške lončenine z njiv z ledinskim imenom Lampiščak znotraj okljuka Murice pri Banovcih edini materialni dokaz za »predkolonizacijsko« srednjeveško poselitev Murskega polja. Pri čemer na še ne raziskani lokaciji v Banovcih smemo predvidevati naselbino, za katero pa zaenkrat ni znano, ali je sočasna z belobrdskimi grobišči ali pa gre za naselbino iz časa pred ogrskimi vpadi.

Materialno gradivo belobrdske kulture smo do zdaj zaznali izključno na grobiščih. Glavni korpus gradiva, na podlagi katerega je bila belobrdska kultura definirana, je nakit iz dragocenih materialov. Ti predmeti so sestavni del noše, ki so jo predstavniki te kulture nosili za časa življenja, po smrti pa so bili skupaj z njihovimi posmrtnimi ostanki pridani v grob. Naselbine, v katerih so živeli nosilci belobrdske kulture, do zdaj niso bile odkrite oziroma prepoznane in arheološko raziskane, kar predstavlja za arheologe svojevrstno zagonetko. Kje tiči razlog za dejstvo, da grobiščem pripadajoče naselbine niso znane? Preden ponudimo odgovor na to vprašanje, je potrebno osvetliti razmerje grobišče – naselbina v luči materialne kulture. Predmeti, ki jih arheologi običajno odkrijejo med arheološkimi raziskavami naselij, so predmeti vsakdanje rabe, ki so bili zaradi dotrajanosti odvrženi ali pa so bili izgubljeni. Dragocen nakit, ki definira belobrdsko kulturo, vsekakor ne sodi med tovrstne predmete. Naselbine nosilcev belobrdske kulture torej ne bomo prepoznali, če bomo v njej iskali predmete, ki jih bomo našli izključno na grobišču. Potrebna je uporaba drugačnih orodij.

Na tem mestu je potrebno opozoriti na podatek, ki pade v oči ob izdelavi karte geografske razprostranjenosti najdišč belobrdske kulture v Pomurju in Podravju. Pogled z nadregionalne perspektive belobrdska grobišča umesti ob dve glavni prometni osi, ki iz Panonske nižine vodi v notranjost Alp, namreč reki Dravi in Muri. V gričevnatem svetu Slovenskih goric in okoliških gričevij in hribovij jih nismo zasledili. Pri tem zagotovo vemo, da je bil vsaj v Mariboru, na Ptujju in v Veržeju pomemben prehod čez reko. S tem smo pozicijo belobrdskih grobišč locirali v bližino pomembnih prometnih strateških točk. V odnosu do sodasnega

naselbinskega horizonta na prostoru Pomurja in Podravja ugotovimo, da se vsa grobišča belobrdске kulture v Pomurju in Podravju nahajajo v bližini visoko- in poznosrednjeveških trgov in mest, katerih nastanek je v pisnih virih izpričan za čas trajanja belobrdске kulture ali kmalu zatem. Ta ugotovitev nam daje namig, kje iskati naselja nosilcev belobrdске kulture. Ponuja se domneva, da je visokosrednjeveška kolonizacija poleg novoustanovljenih naselij vključila tudi že obstoječe naselbine nosilcev belobrdске kulture, pri čemer so slednje v okviru nove fevdalne organizacije prostora ves čas obdržale pomembno vlogo, saj so v nekem trenutku pridobile celo status centralnih trških naselbin. Za preveritev te hipoteze nam manjkajo materialni dokazi, ki bi jih lahko pridobili z arheološkimi raziskavami srednjeveških trških in vaških jeder. Na žalost je arheološko raziskovanje vasi in trgov na obravnavanem prostoru še v povojjih. Načrtno se v zadnjih nekaj desetletjih izvajajo arheološke raziskave predvsem na gradovih in ponekod v mestnih jedrih, raziskovanje agrarnih visokosrednjeveških naselbin pa se odvíja šele v najnovjšem času, ko je arheološka stroka za predmet svojih raziskav sprejela tudi t. i. mlajša zgodovinska obdobja. Rezultati arheoloških raziskav, ki se naslanjajo zgolj na analizo materialnega gradiva, so zaenkrat skromni. Zato k rešitvi vprašanja kontinuitete poselitve v visoki srednji vek zgolj na podlagi analize materialnega gradiva ni mogoče priti. Za pridobivanje podatkov na to temo je potrebno uporabiti drugačno metodologijo, pri čemer se je kot izredno hvaležen vir informacij, kljub na prvi pogled nepremostljivi časovni diskontinuiteti, izkazal franciscejski kataster.

F. Kovačič v svojem delu o zgodovini Murskega polja pri opisu zgodovine posameznih vasi navaja podatke iz srednjeveških deželnoknežjih urbarjev, med drugim število kmetij v posamezni vasi. Ob pregledu kart franciscejskega katastra iz 20-ih let 19. st. ugotovimo, da število kmetij v posamezni vasi praviloma približno sovpada s številom, navedenim v srednjeveških urbarjih. Število družin, ki so bile naseljene v posamezni vasi, se očitno ni spreminjalo, pri čemer smemo domnevati, da se tudi obseg posameznega vaškega teritorija ni bistveno spreminjal. Glede na to, da način kmetovanja od visokega srednjega veka do začetka 19. st. ni doživel bistvenega razvoja (vse pogloblitve poljedelske tehnike, od oranja s plugom do triletnega kolobarjenja, so bile že v uporabi), je izraba prostora posameznega vaškega teritorija morala ostati v osnovi nespremenjena. Populacija se je najverjetneje gibala blizu maksimuma, ki ga je prostor še lahko preživeljal. Glede na navedeno za nas franciscejski kataster torej predstavlja verodostojni vir za

preučevanje srednjeveške poselitve in naselbinskega razvoja na Murskem polju.

b) NAŠA RAZISKAVA

M. Kos je prepričljivo argumentiral, da moremo ustanovitev vasi na Murskem polju, katerih imena so izpeljana iz osebne imena, povezovati z visokosrednjeveško kolonizacijo, ki se je začela odvijati sredi 13. stoletja. Med vasmi na Murskem polju pa so tudi take, katerih ime izhaja iz krajevne značilnosti, na primer Krapje. V otokarskem deželnoknežjem urbarju iz let 1265–67 se omenja vas »an der Chraeppin«. Vas je poimenovana po krajevni značilnosti (Chraeppin je po mnenju F. Kovačiča ime potoka, zato poimenovanje *an der*) in ne izpeljano iz osebne imena kakor večina vasi na Murskem polju. Glede tega meni, da so vasi, katerih imena so izpeljana iz krajevne značilnosti, starejšega izvora od vasi, katerih imena so izpeljana iz osebne imena. Iz tega torej sledi naša hipoteza, da smemo nastanek vasi z imeni, ki so izpeljana iz krajevne značilnosti, predvideti pred sredo 13. stoletja. To pomeni, da so te vasi obstajale v času in na prostoru, za katerega pisni viri trdijo, da je bil »opustošen in deloma spremenjen v puščavo«. Očitno pa ni bil popolnoma neposeljen, kar bomo nadalje utemeljevali.

Vrnimo se k vasi Krapje, eni od naselbin, za katere na podlagi imena sklepamo, da je nastala pred kolonizacijo. Od leta 1434 dalje sta omenjeni Spodnje in Zgornje Krapje. Spodnje Krapje ima centralno orientiran gručast tloris okrog, Zgornje Krapje pa obcestno tlorisno zasnovo. Ljudsko izročilo pravi, da je bila prvotno vas ena, da pa jo je reka Mura, ko je prestavljala svoj tok, razdelila na dvoje. Ta zgodba se zdi zelo malo verjetna. Pri analizi natančne karte nadmorskih višin vidimo, da leži polje med Sp. in Zg. Krapjem na višjem terenu kot Sp. Krapje. Zato ni verjetno, da bi Mura ubrala svojo strugo na relativno višjem terenu. Prav tako ni na polju vidnih nobenih sledov stare struge, kakršni se praviloma opazijo na mestih, kjer je le-ta izpričana. Verjetnejša se zdi misel, da imamo opravka s starejšo vasjo, v bližini katere so ustanovili novo vas.

Priloga 2: Spodnje in Zgornje Krapje na franciscejskem katastru: 1 – gručasti del vasi, 2 – obcestni del vasi, 3 – izpričana lokacija strelskega dvorca.

Tip gručaste zasnove se zdi starejši od obcestne, saj imamo naselbine z gručasto zasnovo dokumentirane že v prazgodovinskih kontekstih, obcestne zasnove, ki priča o načrtni razdelitvi ozemlja v kolonizacijskem kontekstu, pa pred visokim srednjim vekom ni zaslediti. Srednjeveški obcestni tip vasi je bil s številnimi arheološkimi raziskavami na Češkem, Moravskem, v Avstriji in na Madžarskem dokazan za čas od sredine 13. stoletja dalje. Domnevamo torej, da obcestna zasnova vasi na Murskem polju izhaja prav iz časa kolonizacije od sredine 13. stoletja dalje. Z retrogradno analizo zemljiškega katastra je A. Pleterski na primeru župe Bled prišel do zaključka, da obcestna zasnova vasi sicer ni nujno mlajša od gručaste, vendar pri ustanovitvi obcestne vasi vedno gre za načrtovano, cnkratno dejanje. Kolonizacija, ki se je na Murskem polju odvijala od sredine 13. stoletja dalje, je točno takšno načrtovano cnkratno dejanje, ki ga omenja Pleterski. Dokler ne bo izdelane retrogradne analize zemljiškega katastra za Mursko polje, ki bo mogoče opozorila na primere posameznih anomalij, ko je gručasta vas nastala pozneje od obcestne, ostajamo pri shematizirani predpostavki, da so obcestne vasi na Murskem polju nastajale od sredine 13. stoletja dalje v procesu kolonizacije, gručaste vasi pa so starejšega nastanka.

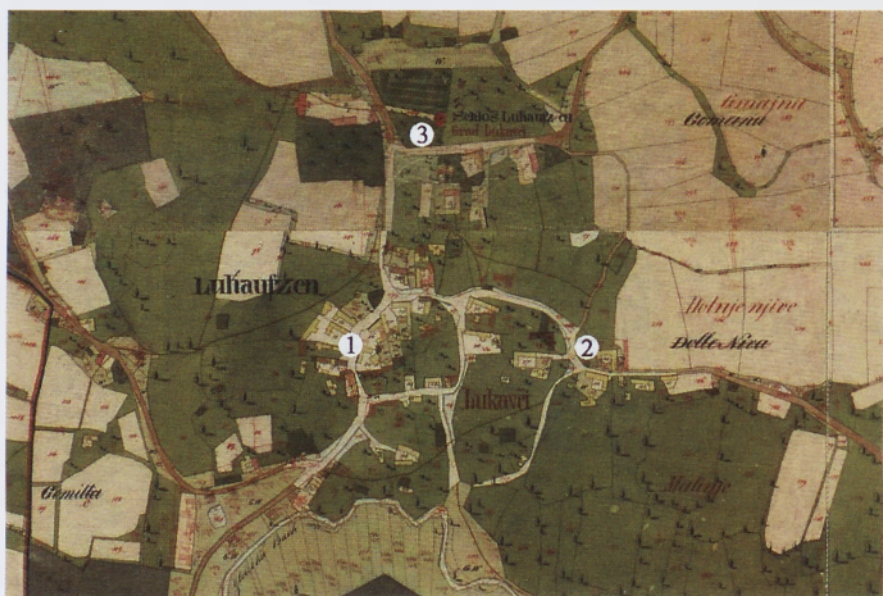
V primeru Krapja imamo torej opravka z vasjo, v bližini katere je bila najpozneje kmalu po letu 1431 (ko je nazadnje omenjena enotna vas »Chraeppin«) ustanovljena nova vas z občestno tlorisno zasnovo. V njeno obrambo je bil na skrajnem koncu vasi postavljen strelski dvorec. Opisano situacijo stare in nove vasi ter strelskega dvorca ob slednji si velja zapomniti, saj se nam le-ta pojavlja tudi drugod, v neposredni bližini Noršincev in Lukavcev.

V pisnem viru iz leta 1425 sta omenjena dva dela vasi Noršinci, starejši in pa novi del vasi, v katerem je bil postavljen obrambni stolp (kar smemo razumeti kot strelski dvorec). Lokacija strelskega dvorca se domneva na skrajnem južnem robu vasi, kjer je nekoč stala pristava radgonske graščine, torej na robu občestnega dela vasi (enako kot v Zg. Krapju). V predelu vzhodno od vaške kapele s toponimom »v kotu« pa imamo opravka z gručasto tlorisno zasnovo, kamor smemo locirati »staro vas«, omenjeno v viru iz leta 1425. Do zdaj smo torej prepoznali tri značilne elemente, ki pričajo o večfaznosti vasi: starejšo gručasto vas, mlajšo občestno vas in strelski dvorec na robu novejše vasi. Poleg naštetega nosita tako Krapje kot tudi Noršinci krajevno ime, ki izvira iz značilnosti kraja, kar se je izkazalo kot dodatni, četrti element. Noršinci naj bi po Trstenjaku pomenilo prebivalce Norskega, tj. kraja, kjer voda ponira.

Priloga 3: Noršinci na franciscejskem katastru: 1 – gručasti del vasi, 2 – občestni del vasi, 3 – izpričana lokacija strelskega dvorca.

Še tretja vas v neposredni bližini ima vse štiri naštete elemente – Lukavci (narečno Lokofci, s poudarkom na drugem zlogu): gručasto osrednjo vas, vas z obcestnim delom in strelski dvorec (na mestu današnjega dvorca Lukavci) in pa ime, ki odraža geografsko značilnost (loka – močvirnat kraj). Tlorisna zasnova vasi je zelo neenakomerna, kar je verjetno posledica konfiguracije terena, prepredega z manjšimi vodotoki, ki narekujejo tlorisno zasnovo. Osnovno jedro vasi se zdi prostor okrog križišča, kjer danes stoji kapela, čeprav so domačije že pravilno orientirane ob cesti. Klasičen strnjen podolgovat obcestni del se v primeru Lukavcev ni formiral, kar je verjetno posledica razgibanega terena, prepredega z manjšimi vodotoki, ki so narekovali neenakomerno tlorisno zasnovo. Izpričana pa je lokacija strelskega dvorca na mestu današnjega Dvorca Lukavci na severnem robu vasi.

Priloga 4: Lukavci na franciscejskem katastru: 1 – gručasti del vasi, 2 – obcestni del vasi, 3 – izpričana lokacija strelskega dvorca.

Kot smo že ponazorili, so vasi na Murskem polju, ki so bile ustanovljene v času visokosrednjeveške kolonizacije, praviloma dobile ime, ki je izpeljano iz osebnega imena bodisi župana oz. načelnika ali ustanovitelja vasi, ki je pogosto celo izpričano v pisnih virih (npr. Chrinho – Rinkovci, Waltschin – Bučkoveci, Cursay – Kurševci, Yvanz – Ivanjci, Droget – Dragotinci). Na podlagi analize pisnih virov

vemo, da se je z visokosrednjeveško kolonizacijo prostor Murskega polja z vasmi zapolnil do te mere, kot ga vidimo danes. Poznejšega ustanavljanja vasi ni bilo.

Kdaj torej so bile ustanovljene vasi z imeni, izpeljanimi iz krajevne značilnosti in z gručasto florisno zasnovo? Belobrdski nakit iz bližine Veržeja nam potrjuje poselitev Murskega polja vsaj za čas 11. in 12. stoletja. Vendar lokacija naselbine, katere prebivalci so svoje umrle pokopavali na območju rimskodobnih ruševin v bližini veržecjske železniške postaje, kot smo že omenili, ni znana. Obstajajo pa določeni indici, ki nakazujejo, da je bil v tem času poseljen tudi prostor današnjega trga Veržecj, le nekaj sto metrov zahodno od grobišča. V listinah se od leta 977 dalje (če ne upoštevamo omenbe v najbrž ponarejeni Arnulfovi listini iz leta 891, t. i. pseudoarnulfinumu) omenja kraj Ruginesfeld, za katerega je rečeno, da leži na ozemlju bivše Kocljeve Spodnje Panonije, ki je proti zahodu segala vse do reke Drave pri Ptujju. F. Kovačič je ime Ruginesfeld, kar v prevodu iz srednjeveške nemščine pomeni »rženo polje«, razložil kot »Veržensko polje«, kar je bilo še v začetku 19. st. običajno poimenovanje za spodnje Mursko polje. Svojo razlago je oprl na narečno poimenovanje Veržeja, ki se glasi »V'erži«, z naglasom na prvem zlogu, kar lahko razumemo kot kraj v rženem polju. Tudi tukaj imamo očitno ime vasi, izpeljano iz krajevne, oziroma v tem primeru iz značilnosti izrabe prostora in ne iz osebne imena, kar smo zgoraj že definirali kot starejši element. Nedvomno starejši element Veržeja pa opazimo pri florisni strukturiranosti naselja. Še danes se severozahodni gručasti del trškega jedra imenuje Stari trg. Obcestni vzhodni in jugozahodni del, ki se navezujeta na značilni lijakasti visokosrednjeveški trg (danes Trg Slavka Osterca), sta očitno visokosrednjeveškega kolonizacijskega nastanka.

Priloga 5: Veržej na franciscejskem katastru: 1 – Stari trg, 2 – novejši trg in občestni del naselja.

Nadalje Kovačič navaja tudi, da se ime Ruginesfeld zadnjič pojavi leta 1057, nakar se leta 1242 pojavi ime Lutenwerde, ki se poprej nikjer ne omenja. To razume kot nadaljnji argument, da je Ruginesfeld dejansko spodnje Mursko polje. Argumentirati je mogoče tudi skoraj 200 let trajajoče obdobje, ko se v nemških deželnih listinah ne pojavljata ne eno ne drugo ime. Glede na to, da imamo opravka z ozemljem, ki je bilo od konca 9. st. do konca 12. st. pod močnim ogrskim vplivom ali celo pod neposredno ogrsko politično kontrolo, je razumljivo, da Mursko polje ni omenjeno v nobeni od nemških vladarskih listin, saj ozemlje v tem času ni bilo pod nemško oblastjo. Niti omembe v listini iz leta 1057 ne smemo razumeti kot dokaza lastništva, saj gre pri vsebini za prepis listine iz leta 977. Z njo je Salzburg v upanju po nemških povračilnih ozemeljskih osvojitvah le nekaj let po madžarskem porazu pri Augsburgu leta 955 želel od Otona III. potrditev svojih starih posesti na Murskem polju, za katere se je pozneje izkazalo, da vse do konca 12. st. ne bodo iztrgane iz madžarskih rok.

Če je Kovačičeva izpeljava imena Veržensko polje (danes spodnje Mursko polje) iz imena Ruginesfeld pravilna, smemo torej domnevati, da je bilo to območje

poseljeno že pred ogrskimi vpadi. Kje točno se nahaja Veržensko polje? To je ravnina med Veržejem in Ljutomerom, na kateri se nahajajo tudi vse zgoraj našte vasi: Spodnje in Zgornje Krapje, Noršinci, Babinci in Lukavci. Ali smemo iz Kovačičeve izpeljave imena Veržensko polje sklepati, da so obravnavane vasi, za katere predpostavljamo predkolonizacijski nastanek, obstajale že v času pred ogrskimi vpadi? Če to drži, kako to, da so nekatere naselbine na Murskem polju preživele ogrske vpade, medtem ko so bile tiste pri Mariboru in Murski Soboti opustošene in si niso več opomogle? Odgovor na to se mogoče skriva v samih imenih teh vasi (Krapje, Noršinci, Lukavci), ki nakazujejo, da je bilo Mursko polje v srednjem veku s svojimi potoki in rečicami pred melioracijskimi posegi v 19. in 20. stoletju močvirnat svet. To nam potrjuje tudi ime »insula Luttenwerde« iz leta 1242, s katero je označeno spodnje Mursko polje. Dobimo vtis, da je avtor zapisa hotel poudariti, da gre za otok sredi močno vodnatga območja oziroma močvirja. Mogoče je močvirnato območje za vojsko, ki je svoje napade izvajala izključno s konjskih hrbtov, predstavljalo nepremostljivo oviro, ki se ji velja izogniti. Iz tega razloga.

Da je bil prostor okrog Ljutomera v srednjem veku močvirnat, lahko sklepamo tudi na podlagi upodobitve na ljutomerskem grbu, na katerem je upodobljen samorog, ki se vzpenja nad zmajem. Razprava o tem, ali je štirinogo bitje, ki se vzpenja nad zmajem, samorog ali konj, za nas ta trenutek ni pomembna. Izpovedni element za našo razpravo je zmaj. V srednjeveškem simbolizmu se boj z zmajem enači z bojem krščanstva proti poganstvu. Njegov uboj torej pomeni akt pokristjanjevanja. Vendar Le Goff skozi obširno analizo srednjeveških in antičnih pisnih virov ugotavlja, da ima zmaj tudi drugačen simbolični pomen. Pogosto se namreč pojavlja v epizodah kolonizacije zamočvirjenega območja, pri katerih zmaj simbolizira htonski element, je personifikacija vode. Izpovedno v ljutomerskem grbu je tudi dejstvo, da se samorog vzpenja nad zmajem, kar je močan akt izkazovanja prevlade. V tem se upodobitev na ljutomerskem grbu bistveno razlikuje od upodobitev prototipa ubijalca zmaja Sv. Jurija, ki pošast pokonča z vbodom sulice v njeno žrelo. Ta akt nedvomno simbolizira uničenje zmaja – satana, zmago krščanstva nad poganstvom. Za razliko od simbolizma Sv. Jurija, ki je nastal komaj v zaključnih obdobjih srednjega veka, Le Goff ugotovi, da je epizoda boja proti vodnemu zmaju nastala ob kolonizacijskih posegih v 13. stoletju, ko je v Franciji med aktom kolonizacije potekal obsežni projekt izsuševanja močvirij, ki ga je vodila cerkev. Boj z zmajem torej na simbolni ravni pomeni boj z elemen-

tom vode. Uspešna izsušitev močvirja je ponazorjena z izkazovanjem premoči nad zmajem, ne z njegovim ubojem. V tej epizodi je zmaj po porazu pregnan nazaj v močvirje. Vode so torej ukročene na podlagi melioracijskih posegov. Tudi zmaj na ljutomerskem grbu bi lahko bil personifikacija vodnega elementa, ki je bil simbolično premagan ob melioracijskih posegih, ki so omogočili srednjeveško kolonizacijo prej zamočvirjenega območja Spodnjega Murskega polja. Tej temi bi vsekakor veljalo posvetiti širšo samostojno raziskavo, zato bodi o ljutomerskem zmaju na tem mestu dovolj.

Zaključek

V zadnjih desetletjih se stroke, ki se ukvarjajo z raziskovanjem preteklosti, poskušajo posluževati čim bolj raznovrstnih načinov raziskovanja, saj je z interdisciplinarnim pristopom mogoče določeno problematiko osvetliti iz različnih zornih kotov popolneje, kot je to sposobna storiti vsaka strogo osredotočena stroka posebej. Uporaba tako zgodovinskih kot tudi arheoloških in kartografskih virov pri problematiziranju vprašanja kontinuitete srednjeveške poselitve Murskega polja se je izkazala kot pristop v pravo smer. Pri navzkrižni analizi pisnih, arheoloških in kartografskih virov so se pojavile interpretativne možnosti, ki relativizirajo enoznačno podobo srednjeveške poselitve Murskega polja. Skromne arheološke vire, ki pričajo o srednjeveški poselitvi Murskega polja že pred fazo kolonizacije, smo dopolnili z reinterpreteracijo pisnih virov in jih soočili s kartografskimi viri. Pri tem je bilo mogoče pisne vire, ki omenjajo imena vasi, poleg tega pa še starejši in novejši del vasi ter obstoj streškega dvorca, vpeti v tlorisno strukturo izbranih vasi na franciscejskem katastru. Ugotovljena je bila možnost, da nastanek določenih vasi na spodnjem Murskem polju povežemo s predkolonizacijsko srednjeveško poselitvijo ali celo z obdobjem pred ogrskimi vpadi.

Dobljeno sliko srednjeveške poselitve Murskega polja smo dopolnili še s karto razprostranjenosti grobišč belobrdске kulture na eni in centralnih trških naselbin v celotnem Podravju in Pomurju ob desnem bregu reke Mure, izpričanih v pisnih virih, na drugi strani. Rezultat tega kartiranja je ugotovitev, da so belobrdska grobišča vedno v bližini naselbin, ki so že za časa pokopavanja na grobiščih ali najpozneje do konca 15. stoletja pridobila status trške naselbine, torej neke vrste centralne naselbine vsaj v lokalnem smislu. Pri tem pa sta imela Maribor in Ptuj

vsekakor tudi velik regionalni, če ne celo nadregionalni pomen. Na podlagi te ugotovitve smo postavili hipotezo, da so bile naselbine nosilcev belobrdске kulture v procesu kolonizacije vključene v fevdalni sistem nemškega cesarstva kot trške oziroma centralne naselbine. To kaže na njihovo strateško pozicijo v prostoru, ki je bila prepoznana tudi ob spremembi geopolitične situacije, nastale ob ponovni priključitvi obravnavanega prostora nemškemu cesarstvu.

Zavedamo se, da so bile v naši raziskavi možnosti tovrstnega kompleksnega raziskovalnega pristopa zgolj nakazane, zaradi tega ugotovitve ta trenutek ne morejo biti več kot le hipoteze, ki jih velja natančneje obdelati. Šele obširna sistematična analiza vseh posameznih segmentov: nove arheološke raziskave obravnavanega prostora, etimološka analiza krajevnih in ledinskih imen, retrogradna analiza zemljiškega katastra in rekonstrukcija paleokolja z uporabo geografsko informacijskih sistemov bo omogočila sintezo, s katero bomo lahko zadovoljivo rekonstruirali kompleksno dogajanje v obdobju poseljevanja Murskega polja, ki je rodilo podobo pokrajine s svojimi prebivalci, kakršno poznamo danes.

Priloge:

- Priloga 1: Karta razprostranjenosti grobišč belobrdске kulture in srednjeveških trgov v Pomurju ter Podravju in lokacije vasi, obravnavanih v besedilu.
- Priloga 2: Spodnje in Zgornje Krapje na franciscejskem katastru.
- Priloga 3: Noršinci na franciscejskem katastru.
- Priloga 4: Lukavci na franciscejskem katastru.
- Priloga 5: Veržej na franciscejskem katastru.

Viri in uporabljena literatura:

- Curk, j. 1968, Urbanistično-gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju, v: Svet med Muro in Dravo, Maribor, str. 287–310.
- Franciscejski kataster. Arhiv Republike Slovenije (http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/enos_isk_kat.htm).
- Grafenauer, B. 1970/71, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arheološki vestnik 21/22, str. 7–32.
- Grafenauer, B. 1979 Zgodovina Slovencev, Ljubljana.

- Guštin, M. 2002, *Zgodnji Slovani*, Narodni muzej, Ljubljana.
- Kerman, B. 1997, *Zlata doba slovanstva v Spodnji Panoniji*, Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave.
- Korošec, J. 1947, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*.
- Kovačič, F. 1919, *Doneski k starejši zgodovini Murskega polja*, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 15, str. 23–85.
- Kovačič, F. 1926, *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*, Maribor.
- Kos, F. 1906, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Druga knjiga, Ljubljana.
- Kos, M. 1933, *K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo*, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 28, str. 144–153.
- Kos, M. 1933, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, Viri za zgodovino Slovencev, Prva knjiga, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.
- Kos, M. 1968, *Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na -ci*, v: *Svet med Muro in Dravo*, Maribor, str. 256–264.
- Le Goff, J 2002, *Za drugačen srednji vek. Čas, delo in kultura na Zahodu: 18 esejev*, Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Peršuh, M. 1989, *Bjelobrdska kultura v Sloveniji: Diplomaska naloga*, Ljubljana.
- Pleterski, A. 2011, *Nevidna srednjeveška Evropa [Elektronski vir]: Župa Bled*, Ljubljana.
- Štih, P., Simoniti, V. 1996a, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, Ljubljana.
- Štih, P. 1996b, *Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji*, Zgodovinski časopis, št. 50(4), str. 535–544.
- Tomičič, Ž. 1989, *Arheološka slika međurečja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdskeg kulturnog kompleksa: doktorska disertacija*.
- Vařeka, P. 2004, *Archeologie středovekcho domu. Proměny vesnickeho obydlí v Evropě v průběhu staletí: 6.–15. století*, Plzeň.

Vardov dvorec nekoč in danes

Stanovanjski objekt, ležeč na griču nad Podgradjem, pri lokalnem prebivalstvu ne zbuja večjega zanimanja. Zgodovina objekta je znana in že dodobra obdelana. Pri tem pa pozabljamo na kulturni pomen spomenika in na nujnost njegovega ohranjanja in vzdrževanja. Osrednji namen tega članka je predstaviti sedanji položaj gradu.

Uvodne misli

Kulturna dediščina nas danes spremlja skoraj na vsakem koraku. Lahko bi rekli, da predstavlja vrednoto. Sobivanje s kulturno dediščino pomeni ohranjanje le-te. Med kulturno dediščino spadajo tudi stanovanjske hiše, ki imajo za preteklost predvsem kulturni pomen. Ravno te so največkrat žrtve gradbenih posegov in preurejanj. Dober primer tega je tudi Vardov dvorec, danes stanovanjski objekt in hkrati umetnostni in arhitekturni spomenik. Zelo pomembno se mi zdi ovrednotiti današnji položaj omenjenega objekta. Ob tem ne gre za kritike, ampak želim zgolj opomniti, da gre za kulturno dediščino, ki jo je treba varovati in hkrati spoštovati v skladu z določili.

V članku bom na kratko opisal zgodovino dvorca, vsebina pa se bo nanašala na današnji položaj gradu z zgodovinsko kulturnega vidika. Dvorec ima status kulturnega spomenika lokalnega pomena in kot takega smo ga dolžni varovati.

Kratka zgodovina Vardovega dvorca od prve omembe do prenovitvenih del v 20. stoletju

Z iztekanjem zgodnjega srednjega veka so tla današnje Slovenije zaznamovali vpadi madžarskih nomadskih ljudstev. Panonska nižina je bila za nomadsko ljudstvo več kot primerna za naselitev. Madžarska ljudstva so v pisnih virih prvič

omenjena v 9. stoletju in takrat so začela ogrožati vzhodne meje frankovske državne tvorbe, ki je zaobjemala tudi slovenske pokrajine.¹

Zakaj omemba Madžarov? V bran pred vdori madžarskih nomadskih ljudstev so solnograški nadškofje dali postaviti utrdbo na vrhu griča, ki je imela obrambno in zatočiščno funkcijo pred omenjenimi ljudstvi. Prva omemba objekta sega v 13. stoletje, natančneje v leto 1242. Z upravnimi oziroma ozemeljskimi spremembami v tem prostoru se je spremenilo tudi lastništvo dvorca. Imetje solnograških je prišlo pod upravo češkega kralja Otokarja, a se je ta moral posestvom na Štajerskem in v drugih deželah odpovedati. Uprava Doljnega gradu in ljutomerskih posesti je prešla pod Habsburžane in je kot taka bila last deželnega vladarja.²

Slika 1: Najstarejša znana upodobitev Doljnega gradu iz okoli leta 1603. Podoba hraniyo v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Upodobitev prikazuje mogočno grajsko postopje, ob katerem je moč videti vsaj še dve stavbi v desnem kotu skice. O namenu in pomenu teh stavb bi lahko samo ugibali oziroma domnevali.

Zgodovino dvorca so dalje zaznamovale naslednje rodbine: Schweinpecki, Alapiči, Rindscheiti, Draškovići in Mauerburgi. Ob spreminjanju lastniških razmerij se je spreminjala tudi namembnost utrdbe. Obenem je grad ohranjal obrambno funkcijo, spet po drugi strani pa je imel upravno funkcijo. Dobra lega in neposredna bližina ljutomerskih posesti sta bili tisti, ki sta krepili in ohranjali položaj utrdbe. Živahen razvoj gospodarskih panog v 14. stoletju je pripomogel, da so si

¹ Madžarska zasedba in naselitev slovenske Panonije, http://www.harvardi.com/madzarska_zasedba_in_naselitev_slovenske_panonije.php, datum pridobitve: 6. oktober 2011.

² Fran Kovačič, Ljutomerske graščine, Dolnji grad, v: *Ljutomer, zgodovina trga in sreza (Po Slečkovih kronikah in drugih virih)*, Maribor, 1926, str. 184–185, (daljce: F. Kovačič, Ljutomerske graščine).

prebivalci Ljutomera pridobili trške pravice. Grad je imel krepak položaj vse do lastništva Mauenburgov ob začetku 18. stoletja. Takrat je veljavo začel dobivati grad Branek³. Imenitnost Dolnjega gradu je začela bledeti, Branek pa je dobival pomen. Vredno je poudariti, da so bile tuje sovražnosti tiste, ki so ohranjale in krepile pomen gradu. Ob prenehanju sovražnosti pa potreba po vzdrževanju Dolnjega gradu ni bila ključna. Grad je do konca 18. stoletja povozil čas. Od veličastnosti so ostale le še razvaline.⁴

Na razvalinah starega gradu so med letoma 1859 in 1862 zgradili današnje grajsko poslopje. Takrat je objekt doživel stilsko preobrazbo.⁵

Prenovitvena dela v drugi polovici 19. stoletja so namembnost gradu spremenila. Preoblikovanje med letoma 1859 in 1862 je dalo zasnovo današnji podobi gradu. Ob samem gradu je vredno omeniti tudi cerkev sv. Ane⁶. Cerkvica je bila prvič omenjena v 16. stoletju.⁷

Današnji kulturno zgodovinski pomen in položaj objekta

Konec osemdesetih let 20. stoletja je prišlo do prenovitvenih del, ki so dala gradu današnjo podobo. Dvorec danes ponuja stanovanja na kar 1030,20 m² površine. Arhitektura temelji na ohranjanju starih elementov. Ohranjen je horizontalni venec v prvi etaži. Stopnišče je po prenovi ostalo nespremenjeno. Dodali so vetrolov v notranjosti elementa. Prej obstoječi balkon so zaradi stanovanjske namembnosti odstranili. Strešna konstrukcija je ostala lesena, sama kritina pa je (bila) opečna. Ob prenovitvenih delih se je dodalo tudi nekaj ograje, ki je pred tem kot take ni bilo, in sicer ograje pri notranjem in zunanem stopnišču. Okenske odprtine temeljijo na že prej obstoječih dimenzijah, in sicer 1,30 x 1,85 m. Investitor prenovitvenih del je bila Samoupravna stanovanjska skupnost Občine Ljutomer.

³ Razvaline gradu Branek se nahajajo med Cezanjevci in Branoslavci. Ime Branek izhaja iz branišča, ki je okoliškim prebivalcem v času vpadov nudil zavetje.

⁴ F. Kovačič, Ljutomerske graščine, str. 185–193.

⁵ Podgradje – Vardov dvorec, *Uradno glasilo občine Ljutomer*, št. 1/2008, 6. februar 2008, str. 77, (dalje: Glasilo, Vardov dvorec).

⁶ Na sv. Ano so se verniki obračali, da bi jih obvarovala revščine in neviht. Po verskem izročilu je bila sv. Ana mati device Marije.

⁷ Podgradje, <http://en.wikipedia.org/wiki/Podgradje>, datum pridobitve: 23. september 2011.

Leta 1984 je bila v adaptaciji⁸ predvidena izgradnja malih stanovanj za delavsko – kmečko prebivalstvo.⁹

Slika 2: Čas nastanka fotografije sega v leto 1981. Fotografija nam razodeva podobo gradu pred tridesetimi leti. Fotografijo je moč najti v dosjeju Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Maribor. Idejni projekt, Vardov grad – Adaptacija.

Objekt je skoraj kvadrataste oblike, pokrit je z opečno štirikapno streho in rizalno poudarjenima in povišanima osrednjima osema. Na čelu glavne fasade je letnica nastanka sedanje stavbe, in sicer leto 1860, in letnice kasnejših prenov 1907 in 1987. Fasada je okrašena s profiliranimi okenskimi obrobami. V drugem nadstropju imajo okna parapete, ki jih zaznamujejo motivi krogov. O zmotnem preoblikovanju notranjosti gre omeniti samo to, da je bila povsem preoblikovana.¹⁰

⁸ Adaptacija pomeni preureditev oziroma prenovitev starih objektov.

⁹ Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Maribor, Idejni projekt, Vardov grad – Adaptacija, enota za projektiranje in urbanizem, avgust 1984, str. 1–9, (dalje: ZVKDS, Vardov grad).

¹⁰ Prav tam, str. 77.

Slika 3: Napis prenove iz leta 1907.

Za obravnavani spomenik velja varnostni režim, ki določa varovanje njegovih kulturnih in arhitekturnih vrednot. Objekt je potrebno po določilih kulturnega statuta ustrezno vzdrževati in obnavljati. Velja tudi prepoved večjih posegov, ki bi kršili določila kulturnega statuta. Obenem mora objekt ohranjati spomeniške lastnosti, ki se jih ne sme spreminjati. V primeru preurejanja in oblikovanja zunanjsčine oziroma neposredne okolice bi bilo potrebno opraviti arheološke raziskave, ki bi dale za taka preoblikovanja zeleno luč.¹¹

Danes so v objektu stanovanja, ki so v lasti ljutomerske občine oziroma jih je kar nekaj v zasebni lasti. Dajati stanovanja v takem objektu v lastništvo zasebnikom je vprašljivo, saj se s tem na nek način krha kulturna dediščina. Problematika večjih lastništev v sklopu kulturne dediščine je, da velikokrat prihaja do nesoglasij. V skladu z določili varstvenega režima sicer veljajo smernice, ki preprečujejo poseganja in spreminjanja objekta, a kljub temu gre za krhanje dediščine, ki tako ali tako zaradi nastajajoče finančne situacije ni v najbolj rožnatem položaju. Obstaja veliko spomenikov in objektov kulturno zgodovinskega značaja, ki propadajo in niso deležni ustreznih prenov in vzdrževanj. Vsekakor je bolje za objekt, da v njem prebivajo ljudje in ga na tak način ohranjajo živega, ampak je stanovanjska

¹¹ Prav tam, str. 77.

dejavnost v tem primeru kljub temu vprašljiva. Objekti pod spomeniško oziroma kulturno varnostjo bi morali biti v dobrobit vseh.^{12 13}

Slika 4: Današnja podoba obravnavanega gradu s prednje strani.

Velja omeniti, da je Vardov dvorec zadnjih nekaj desetletij nudil domovanje, sprva viničarjem in okoliškemu delavskemu prebivalstvu, pozneje po prenavljanju ob koncu osemdesetih let 20. stoletja pa je bil grad prirejen za širši spekter prebivalstva. Današnja funkcija gradu je pozitivna, saj ponuja stanovanja in obenem

¹² Glasilo, Vardov dvorec, str. 77.

¹³ Sodeč po opisu varstvenega režima je zavarovano območje namenjeno stanovanjski dejavnosti in je s tega vidika ta opravičena, a ima prednost ohranjanje kulturnih, likovnih in arhitekturnih vrednot. Stanovanja kot taka pa ohranjanje teh vrednot ogrožajo. Težko je najti sožitje med ohranjanjem kulturne namembnosti in stanovanjske funkcije. Samo strog varstveni režim lahko omogoča, da se s takimi spomeniki ravna ustrezno in po določenih. Sporna je tudi sama arhitektura, ki se nagiba bolj k stanovanjski namembnosti in ne k ohranjanju kulturnih znamenitosti. To vidim kot negativno posledico sožitja funkcionalnega (stanovanjskega) z dejanskim (kulturnim). V prihodnosti bi bilo treba za podobne objekte poskrbeti bolje. Ohranjati bi bilo potrebno tudi spomenike, ki so že skoraj povsem zapuščeni. Ob takšnih in drugačnih posegih v te spomenike je potrebno vsakega obravnavati posamezno, saj so ti spomeniki različno dovzetni za gradbeno spremembo in posege.

ohranja kulturni pridih. Treba bo poskrbeti le, da se bo podobno dogajalo tudi v prihodnje.

‘Viri in literatura

- ❖ Fran Kovačič, Ljutomerske graščine, Dolnji grad, v: *Ljutomer, zgodovina trga in sreza (Po Slekovčevih kronikah in drugih virih)*, Maribor, 1926.
- ❖ Podgradje – Vardov дворец, *Uradno glasilo občine Ljutomer*, št. 1/2008, 6. februar 2008, str. 77.
- ❖ Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Maribor, Idejni projekt, *Vardov grad – Adaptacija*, enota za projektiranje in urbanizem, avgust, 1984.

Spletni viri

- ❖ Podgradje, <http://cn.wikipedia.org/wiki/Podgradje>, datum pridobitve: 23. september 2011.
- ❖ Madžarska zasedba in naselitev slovenske Panonije, http://www.hervardi.com/madzarska_zasedba_in_naselitev_slovenske_panonije.php, datum pridobitve: 6. oktober 2011.

DOZA – nekaj o centralnem arhivu križnikov

Ljutomerski in ormoški okoliš sta bila v preteklosti v mnogočem blizu viteškemu redu Križnikov¹. Njihove posesti so bile v upravnem smislu razporejene v komendah, od katerih je za naše področje izrednega pomena Velika Nedelja in manj komenda v Muretincih². Stoletja trajajoči odnosi med križniki in njihovimi podložniki so v pravno-posestnem smislu vplivali na življenje in delo številnih generacij, neizbrisen pečat pa so pustili tudi na okolju kot celoti³. Prisotnost viteškega reda križnikov pri nas in opredelitev njegove vloge ter vpliva sta kljub nekaterim zaključenim projektom in zapisom še vedno manj znani, javnosti pre malo predstavljani in v senci nekih časov, ko križniki niso smeli delovati⁴. Da bo to preseženo, bo potrebno še veliko raziskovalnega dela zgodovinarjev, še posebej kar se tiče arhivskega gradiva. To pa čaka zbrano in urejeno nedaleč stran, pa vendar za mnoge še vedno nedosegljivo zaradi namišljene razdalje v kilometrih ali celo neopredeljene ideološke razdalje in s tega vidika torej malodane nepotrebne zgodovinske snovi za proučevanje življenja naših prednikov. In dokler bodo kakršnekoli razdalje do arhivov vplivale na stroko in ljubitelje, ne moremo govoriti o opravljenem delu. Prav zato je potrebno odpreti škatle križniškega arhiva in povedati veliko novega in več o minulih časih in domači preteklosti našega področja.

Križniški (viteški) red, poimenovan tudi Nemški viteški red, Tevtonški viteški red ali s polnim imenom Red bratov in sester nemške hiše svete Marije v Jeruzalemu, je imel pri nas v lasti predvsem vinograde in v tej povezavi gre razumeti tudi nadaljevanje zapisane vsebine.

J. Štampar, s. J. Ogulin: Križniki v Sloveniji, Križniški red, Ljubljana, 2010. (P. Janko Štampar je prior križniškega reda in avtor publikacije o križnikih, ki smo jo na Slovenskem še kako pogrešali. Polni pričakovanja se veselimo še kakšnih podobnih zapisov.)

Ta zapis ni namenjen proučevanju prisotnosti križniškega reda v okolju niti njegove gospodarske vloge v odnosu gorski gospod – gornik (podložnik) ali podobno, ampak želi predstaviti del obstoječega (neznane) arhiva.

V času samostojne Slovenije je bilo realiziranih in predstavljenih kar nekaj odmevnih vsebin o križnikih. Zapisi, publikacije, razstave, manifestacije in druge aktivnosti (obnove poslopij, restavriranje predmetov ...) so mnoge spomnile na križniško prisotnost pri nas, zato vsak tak dogodek pozdravljamo. Posebej pa velja izpostaviti, da imajo križniki svoje predstavništvo v Ljubljani, sestre križniškega reda pa v Ljutomeru.

GROSSONTAG

Velika Nedelja 1681 (po Vischerju).

Velika Nedelja (cerkev in poslopje nekdanje komende) danes.

DOZA (Deutschordenzentralarchiv) ali centralni arhiv nemškega viteškega reda (križnikov) se nahaja na Dunaju. Singestrasse 7 je zlahka najti, saj je od znamenite katedrale sv. Štefana oddaljena slabo minuto hoje. Pročelje zgradbe je prepoznavno tudi po zvoniku manjše križniške cerkve, ki si jo ob obisku arhiva lahko ogledate.

Singerstrasse 7, Dunaj (v ozadju zvonik katedrale sv. Štefana).

Lokacija križniškega reda in arhiva.

V arhivu vas bodo radi sprejeli. Prav bo, če se boste predhodno najavili, saj imajo redovni bratje, ki za arhiv skrbijo, tudi druge obveznosti in deljen delovni čas. Nekaj malega občasnih obnov in popravil znotraj prostorov lahko vpliva na odprtje, vendar le redko. Pri delu z arhivskih gradivom boste morali biti bolj ali manj samostojni in prepuščeni lastnemu znanju ter iznajdljivosti. A pregledna

ureditev arhiva vas bo vzpodbudila k delu, čeprav je večina arhivskega gradiva neznanega⁵.

DOZA, eden od prostorov z arhivskimi škatlami.

Arhivska škatla z gradivom, komenda Velika Nedelja.

Na to nas posebej opozarja p. Janko Štampar v omenjeni publikaciji o križnikih v Sloveniji, dokaj popoln popis arhivskih enot in vsebin pa je v prvi izdaji ormoškega zbornika predstavil tudi Anton Klasinc (Ormož skozi stoletja, Založba obzorja Maribor, 1973, str. 50).

S pomočjo omenjenega seznama obstoječega gradiva v DOZA, ki se konkretno nanaša na ljutomersko in ormoško področje (komenda Velika Nedelja), mi je uspelo za lastne potrebe obdelati le vsebine 14 arhivskih škatel⁶. Z najdenim sem bil več kot zadovoljen, predvsem pa nad njim presenečen. Posamezni dokumenti so celo iz 15. stoletja in silno obširni. Rokopisi v srednjeveški nemščini (delno latinščini) na listih in v zvezkih pripovedujejo o vsemogočih dogodkih, ki so se nekoč zgodili v naših krajih, v kolikor je to zadevalo vinogradnike ali posest velikonedeljske komende. Razveselilo me je, da so zapisi v podajanju snovi tako natančni in dosledni, da tudi po petih stoletjih zlahka primerjalno lociramo in razumemo zapisano. Še posebej pa velja omeniti, da arhivske vsebine prinašajo omembe mnogih krajev, ki so kot ledinska imena pri nas že pozabljeni. Nekateri so celo izrisani, seveda s poudarkom na posesti komende.

Raziskovalcu bodo še več povedali natančni sezname gornikov – podložnikov komende. Segajo nazaj vse do leta 1486 in nekateri v Klasinčevi predstavitvi niso zajeti. Gradivo lepo dopolnjujejo številni urbarji, registri, računi in inventarji, ki prav tako omenjajo ljudi, ki so nekoč tukaj živeli. Zahtevnejši so uradni zapisi in poročila pravnega in sorodnega značaja komende ali višjih oblasti.

Posebno obdelavo pa si zaslužijo zapisi letnih gornških pravnih, kakor so jih po določilih gorskih bukev izvajali in vodili med vinogradniki in komendo Velika Nedelja vse od 1576 dalje.

Vsebine, ki opredeljujejo drugo posest in pristojnost komende (stavbe, opreme, cerkveni interier, poročila, dogodki, korespondenca ...), so prav tako zelo obširne in zahtevajo drugačen raziskovalni pristop.

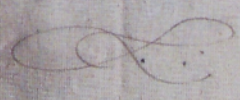
⁶ V arhivu so škatle označene kot »kartoni«.

*Stroffen und Eisen
 gegen Magiden*

*Trincken den dreyen vnd
 fempfften Tag in Dindberg
 ein halbes Pfund, Das dreyen
 Pfund aber den fempfften
 dreyen Zehen*

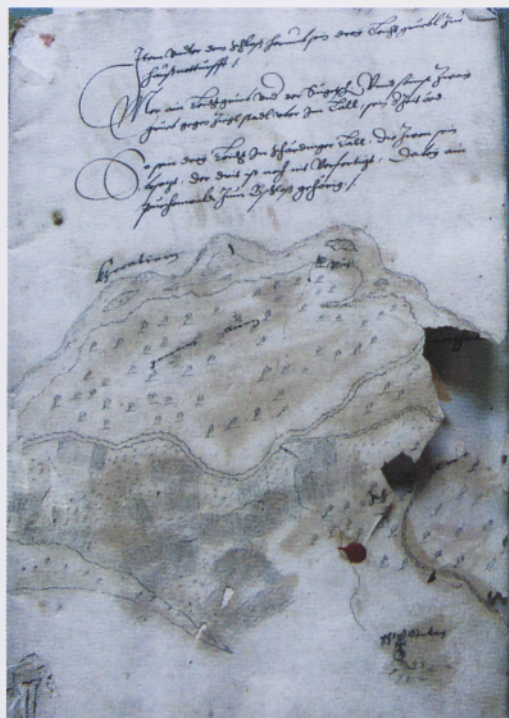
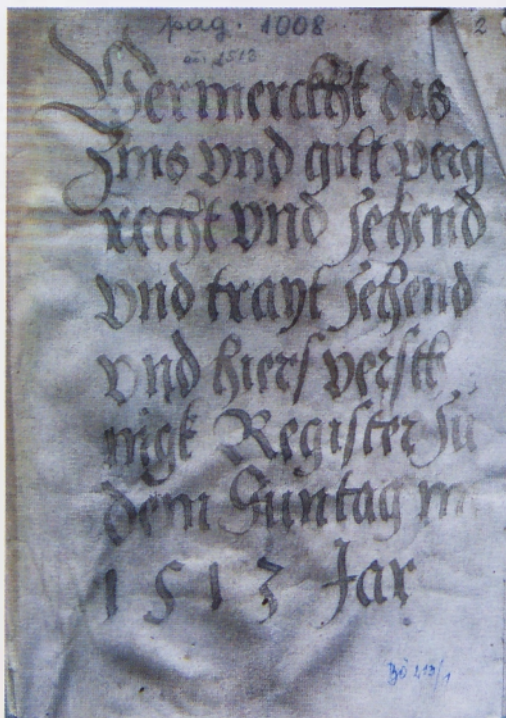
Reg. 3092 h

Carus Annot.

	<i>Reg</i>		<i>Reg</i>
4	<i>gump</i>	6	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	7	<i>gump</i>
8	<i>gump</i>	8	<i>gump</i>
1	<i>gump</i>	9	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	10	<i>gump</i>
7	<i>gump</i>	11	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	12	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	13	<i>gump</i>
2	<i>gump</i>	14	<i>gump</i>
	<i>Reg</i>		<i>Reg</i>
5	<i>gump</i>	15	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	16	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	17	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	18	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	19	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	20	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	21	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	22	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	23	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	24	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	25	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	26	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	27	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	28	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	29	<i>gump</i>
5	<i>gump</i>	30	<i>gump</i>

Register gornikov 1642, naslovnica in notranji strani (Kog in drugi kraji).

Gorniški register, naslovnica in notranja stran, 1513.

DOZA na Dunaju hrani neizmerne arhivske zaklade za proučevanje zgodovine našega okolja. Čas je, da se jih lotimo, jih preiščemo in preberemo ter predstavimo zainteresirani javnosti. Zapis naj služi kot povabilo in izziv vsem, ki to iščejo. Seznam v roke – pa pot pod noge.

Razdalj vendar ni.

‘Nekaj drobcev k poznavanju ljutomerskega zdrav(il)stva in o tem, kako je trg dobil novi špital

Številne bolezni, okužbe, rane in tovrstne tegobe so človeka že od nekdaj silile k razmišljanju in iskanju pomoči, še posebej takrat, ko so bile bolečine večje ali je vse kazalo na smrt.

Biti zdrav, čil, močan je bila prednost posameznika v vsaki družbi. Znano je, da so v določenih družbenih sredinah bolne in šibke zapostavljali ali jih celo pustili umreti. Spet drugje in v drugačnih okoljih pa so težili k zdravljenju in ozdravljenju. Zelo preprosto bi danes lahko razdelili družbo in zdravljenje na čas, ko se je pojav odpravljal nesistematično, brez pravih strokovnih znanj in predvsem brez nekih globljih humanih pristopov, ker je pač pomenilo biti zdrav življenjska nuja, ali na čas, ko potek zdravljenja postane specializirana strokovna vsebina, ki se izvaja načrtno, namensko, humano in učinkovito. Tako bi veljalo tudi ločiti zdravilstvo nekoč od zdravstva kasneje in danes.

V mnogih zapisih je zdravilstvo, zdravljenje in vse, kar je neposredno povezano s tem, v času visokega in poznega srednjega veka predstavljeno skorajda na mističen in bizaren način. Čudotvorne rože in korenine, zvarke, ki mejijo na čarovniške, pomade in obliži, v katerih najdemo vsemogoče sestavine, puščanje krvi, grozljiva tehnična pomagala, pijavke, odvajala in diete, zatemitve in osamitve so le delček neizmerne zgodovinske zapuščine, iz katere je zrasla moderna medicina, naj gre za vsebino, način ali obliko delovanja.

Zdi se, da so hitrejši razvoj medicine in skrbi za obolele povzročale tudi epidemijske bolezni, ki so se – kolikor razberemo iz pisnih virov – pogosteje in s hujšimi posledicami širile (po Evropi) ravno v obdobju srednjega veka, pri čemer je vse do danes ostala v splošnem spominu kuga ali črna smrt kot največja nadloga.

Zdravnik v času epidemije kuge nosi zeliščno masko in pomaščeni plašč.

Prav načini in oblike delovanja posameznikov ali nekih drugih družbenih subjektov so zadosten izziv, da poskusimo z znanimi in manj znanimi drobci osvetliti tudi čisto lokalno, se pravi naše, domače, ljutomersko zdravilstvo (manj zdravstvo) skozi čase.

O tem so veliko zapisali različni avtorji, znanih je kar nekaj zaključenih člankov in publikacij tudi iz naše bližnje soseščine¹. Skoraj vsak zgodovinar se je v svojih raziskovanjih in delih lotil tudi te vsebine, toda vedno znova ugotavljamo, da ostaja marsikaj nekoč znanega nehotc prezrtega in s tem pozabljenega.

Če je zgodovina pozabila neimenovane ljudske zdravilce, vaške babice, potujoče brivce in kovače, ki so znali zašiti rano in izdrti tudi zob, je ohranjenega veliko arhivskega gradiva o mestnih ali trških padarjih s cehovsko licenco delovanja, kužnih komisarjih, mestnih ali trških kirurgih in ranocelnikih, zeliščarjih in lekarnarjih, mestnih ali trških špitalih in bolnišnicah, ubožnicah, hiralnicah in podobnih ustanovah, kjer so načrtno in skladno s časom ter napredovanjem stroke pristopili k odpravljanju najrazličnejših bolezni. Oblasti, naj je šlo za najvišjo, deželno, mestno ali trško, so v vseh obdobjih na nek način skrbele tudi za zdravje prebivalstva.

¹ P. Šraj, *Lekarništvo v Beltincih*, Beltinci, 2007.

J. Zadavec, *Razvoj zdravstva v Prekmurju do leta 1941*, Murska Sobota, 2002.

Pri padarju (iz nem. der Bader): kopanje, masaže, vstavljanje rožičev, britje, pitje termalnih voda ...

Tako je bilo tudi pri nas, posebej v nekdanjem trgu Ljutomer.

Trški arhiv², ki se s posameznimi listinami začne že v 15. stoletju, hrani zapise in besedila o boleznih, zdravljenju in sorodnih temah vsaj od 16. stoletja dalje. Vsebinske povzetke in predstavitev sta obširno povzela Slekovec in Kovačič³, mnogo pomnijo tudi posamezniki, nekaj drobcev in dodatkov pa naj predstavlja ta zapis.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: trg Ljutomer, različne škatle.

M. Slekovec, Kronika župnije Ljutomer, rokopis, ŽU Ljutomer; F. Kovačič, Ljutomer, zgodovina trga in sreza, 1926.

Krofavost ali golšavost je bila pogosta bolezen v krajih, kjer je vodi primanjkovalo joda; pri nas v vaseh Murskega polja.

Ljutomer je kot trg moral imeti organizirano obliko zdravljenja v primeru bolezni in epidemij v okviru predpisov višjih in deželnih oblasti od pridobitve trških privilegijev dalje. Prvi zapisi o tem segajo v leto 1575⁴. Kaj kmalu pa zasledimo v arhivskem gradivu tudi konkretne zapise trške oblasti in posameznikov, ki so z oporokami volili in na drug način opredelili tako denar kot nepremičnine za delovanje lokalnega zdravilstva.

Glede na to, da trg Ljutomer nima starih načrtov, ki bi locirali posamezne stavbe in s tem tudi trški špital ali morda tudi prostore padarjev, kjer so se tržani kopali in zdravili, je treba o teh mestih na osnovi starih zapisov le domnevati. Najstarejši načrt hiš, trgov in ulic je iz leta 1824. Tu seveda smemo dopustiti, da je vrisano stanje veljalo tudi za desetletje ali več nazaj, vendar je že po letu 1830 zelo spremenjeno. Tako na osnovi besedil danes vemo, da je recimo zdravnikova hiša imela števil. X in je stala med hišo tržana N. N. in vdove pekovke N. N., ali

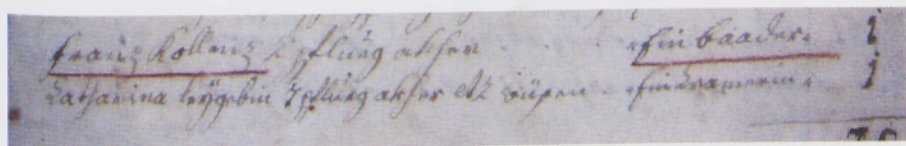
⁴ F. Kovačič, Ljutomer, zgodovina trga in streza, 1926.

pa, da je umrl padar, ki je živel na »Hausgasi«. Vemo tudi, da je hiralnica stala »tik cerkve«, prav tako je vdova Jagrovičeva podarila trgu hišo »ob cerkvi« za potrebe »ubožnice«⁵.

Trg Ljutomer po katastrskem vrisu 1824 (hišne številke so označene, vendar so se kmalu spremenile).

Takšno stanje evidentiramo vse do časa poimenovanja trških ulic oziroma do numeracije trških hiš, ko je bil istočasno naveden tudi popis lastnikov in dejavnosti⁶. Rokopisni seznam tržanov iz leta 1757 med drugimi omenja trškega padarja Kolenca, zapis o tem pa je v obliki tiskane publikacije zapustil zgodovinar Hofrichter leta 1850.

Omemba padarja Franca Kolenca v Ljutomeru leta 1757.

Namen gre razumeti tudi za potrebe oskrbovanja oseb, ki so rabile splošno in bolnišnično nego. Glej slike in opombo 8.

Franco Kolenc (*1723 +1758) je bil ljutomerski padar kakor že njegov oče Janez Kolenc (+1729). Vdova po Janezu se je tudi drugič poročila s padarjem (Peter Mišica +1734), mož njune hčere Marije pa je bil zdravnik na Ptujju.

- 82 Georg Kozjpar.
 83 Armenspital, Stiftung der Katharina Zagro-
 witsch für 12 Pfründner (arbeitsunfähige Dienst-
 boten), welche nebst Dach und Fach täglich 4 kr.
 erhalten.
 84 Katharina Kottnigg.

„ 116 u. 118 wie Nr. 1. Krankenhaus, zu wel-
 chem Zwecke es großmüthig der gegenwärtige Ei-
 genthümer, beiläufig nach den Statuten des Mad-
 lersburger Spitals widmete. (Zahlung 24 kr.
 täglich für gänzliche Verpflegung, sonst nur 2 kr.
 und Zahlung der Arzneien.)

*Hofrichterjeva navedba ubožnice in bolnišnice v Ljutomeru (Armenspital, Krankenhaus)
 na h. št. 83, 116 in 118, leta 1850⁸.*

Za nemoteno delovanje špitala ali drugih »ubožnih zavodov«⁹ je bilo potrebne-
 ga veliko denarja. Že res, da ga je del vsako leto poskrbel trški magistrat, nekaj
 pristojna gosposčina¹⁰, prav tako so denar prinašale različne glavnice in druge
 oblike namensko podarjene gotovine¹¹, vendar je pri tem treba upoštevati, da se
 je običajno s takim denarjem slabo gospodarilo in je hitro pošel. Druga oblika
 pridobivanja sredstev so bile različne nepremičnine, kot so vinogradi, travniki,
 njive in mlin, ki jih je imel špital prav tako v lasti oziroma jih je dobil trg (volila,
 oporok) z namcnom, da se iz gospodarjenja z njimi pridobi denar za obratovanje
 in zdravljenje. Te nepremičnine je trški magistrat običajno dal v zakup posame-
 znikom z licitacijo in za določen čas. Zakupnik je potem letno odvajal določeno
 vrednost za delovanje špitala, kakor je bilo to dogovorjeno. Vsekakor je nepre-

⁸ J. C. Hofrichter: Luttenberg in Untersteier, seine Umgebungen ..., 1850. V prvem primeru avtor navaja, da je to ustanova Katarine Jagrovič (hiša in kapital za delovanje), v drugem pa, da je bila Ljutomerska bolnišnica ustanovljena (darovana kot hiša) sedanjemu lastniku (magistratu) v smislu določil, kakor so za take primere veljala v Radgona.

Glede na visoko hišno številko bi lahko domnevali, da je bilo upoštevano pravilo, naj trški ali mestni špitali stojijo izven naselja, izven obzidja, se pravi stran od koncentriranega naselja, kar pa za Ljutomer ne drži. Kasnejša Gottweissova hiša, podarjena v ta namen, je resda stala ob novi vzhodni vpadnici v trg, a prostori medvojnje vojaške bolnišnice so bili v hiši v centru mesta.

⁹ Tak izraz uporabljata zgodovinarja Slekovec in Kovačič in je naši javnosti še najbolj znan.

¹⁰ Gosposčina Branek je imela določene obveznosti do gradenj in vzdrževanja javnih ustanov (cerkev, šola, bolnišnica), kar so posamezni lastniki občasno potrdili in velikokrat izvajali po svoji volji.

¹¹ F. Kovačič: Ljutomer, zgodovina trga in sreza, 1926.

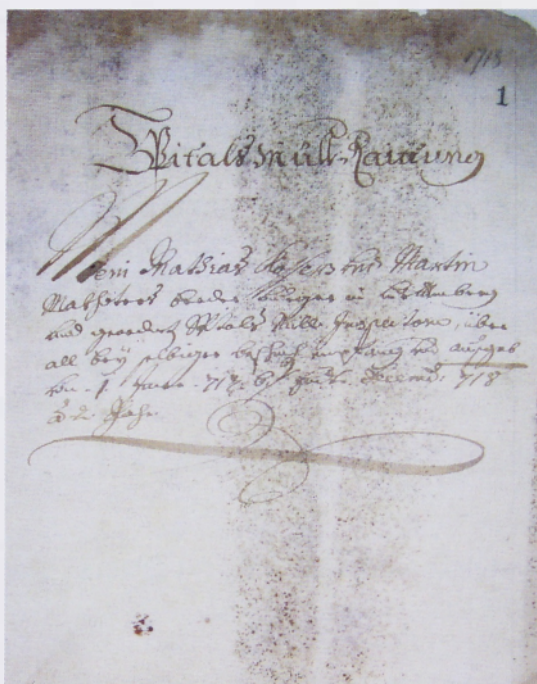
mičnina ostala in služila namenu dalj časa, samo gospodarjenje in s tem izplačila pa so pregledovali pristojni župani ali imenovane komisije.

Za delovanje ljutomerskega špitala je bivši trški župan in ljutomerski tržan Peter Šentak¹² že leta 1676 z oporoko zapustil mlin v Presiki. Danes bi lokacijo tega mlina težko določili, saj sta do nedavnega tam mlela dva mlina, v preteklosti pa trije. Trški magistrat je dajal mlin v zakup različnim interesentom, ki so z njim gospodarili in odvajali del zaslužka za potrebe špitala.

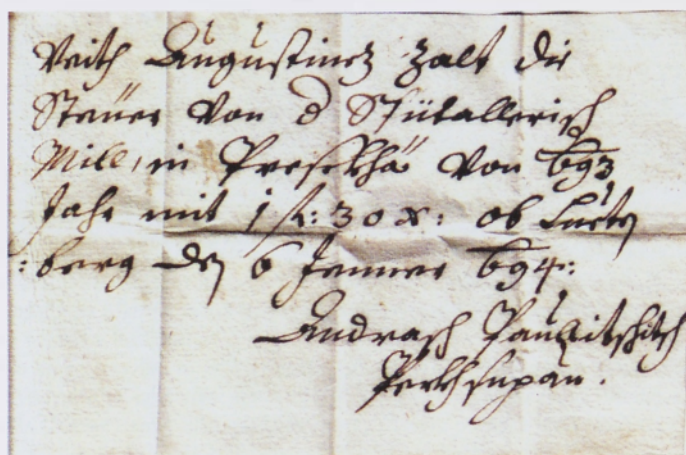
107. 1
 Spital Millis Raitting.
 In dem Swager Ministerial, bingoren in
 Luttuburg, aus besondt Aufgabon, das
 Spitalmüll an der Froschilse goltzen,
 von 17. Augl. 1672. bis an dem 17.
 dils, 1675. an von dreyen Jahren, alle
 munde geschlag und aufgabon. bittet.

1
 Spital Mill Raitting.
 In dem Swager Ministerial, bingoren in
 Luttuburg, aus besondt Aufgabon, das
 Spitalmüll an der Froschilse goltzen,
 von 17. Augl. 1672. bis an dem 17.
 dils, 1675. an von dreyen Jahren, alle
 munde geschlag und aufgabon. bittet.

¹² Peter Šentak je bil večkrat izvoljeni trški župan. Ob smrti je zapustil domači cerkvi 120 goldinarjev, špitalu pa omenjeno nepremičnino. Šentakovi so v Ljutomeru živeli že leta 1600, priimek pa je izumrl po letu 1800.

Knjižica prihodkov in izdatkov Gregorja Mursoviča, 1685, Vida Avgustinca, 1693, in Matije Kosca, 1718, za najem špitalskega mlina v Presiki.

Potrdilo vaškega župana Andreja Pavličiča, da je Vid Avgustinec plačal pristojbino od špitalskega mlina v Presiki za leto 1693.

O povezavi lokalnih padarjev (ranocelnikov, zdravnikov, kirurgov), ki so za svoje delovanje v trgu imeli ustrezno znanje in licenco, s samim špitalom in izvajanjem dejavnosti znotraj njega, bi težko karkoli trdili, še manj pa zanikali. Gotovo je trški zdravnik zdravil tudi špitalske bolnike in je dejavnost sodila med njegove primarne naloge, čeprav gre njegovo delo razumeti bolj ko zasebno prakso. Vsekakor oboje za primerno ceno in plačilo. Trški zdravnik, ki ga zapisi poimenujejo tudi kot kirurga, torej ranocelnika, je s priselitvijo v trg pridobil trško pravico (postal je tržan). Po pridobitvi licence za delo, v tem primeru gre za posebej določene načine in izkazovanje referenc, se je trški zdravnik običajno vklopil v trško družbo tudi v smislu upoštevanja splošnih in moralnih vrednot. Ustvaril si je družino, premoženje, bil je veren in moralen ter aktiven v trških zadevah. Kot tržan je bil tudi pod trško jurisdikcijo in je magistratu odvajal pristojbine in davke, še posebej, če se je lotil kakih drugih gospodarskih ali zakupnih poslov.

Trška davčna knjižica ljubomerskega zdravnika Franca Delrosa, 1712 do 1714.

Ich weißt daß art Deindt zu fr
 ich gelytten Lato gleyten im Ewigen Fran
 Franck Kollenz Bürger: und Baadon in Markt
 Galtensberg, also Bürgeramb! an ainem
 rann im Jo. und eigentlicher Jungfernen Gertbrau
 in H. Gallay Beschwain auf Bürgeren alle, und
 Launen Gallana jamaer Ehenallin Helij Galtigau
 ruffen, also Braut. anderer Braut
 Substantin in dem Gnazie Labellon und zu die
 gedachten Gortzen Bürger ist Nachfolgender
 Gortz alle Braut aufgerufft, und beyloß dem
 Nothman. also

Začetni del ženitnega pisma (poročne pogodbe) trškega zdravnika Franca Kolenca in Gere Stromajer, 1753.

Johann Kolenc als Bürger
 Bürgeramb

Trški zdravnik Janez Kolenc kot pričr v postopku; navedba in osebni pečat, 1727.

Glede organizacije zdravniške službe in zdravljenja svojih prebivalcev so bili podobno kot v Ljutomeru organizirani tudi v drugih krajih. Mesta so imela še več možnosti in s tem tudi boljše izvedbo, manjši trgi, kot je to bil Veržej, pa so se organizirali v okviru svojih možnosti. Vsekakor je leta 1753 deloval trški kirurg tudi v Veržeju, saj se je tega leta poročil.

1753 28. Februarii Apudatus e Simon Jozephi Hottinger Chirurpi d'feto
 t' Ursulae conjugis legit filius Antonianus ibi d'ni (Munici) cura Gestandi
 Dni Andrea Gaberg civi et Agathe ejus conjugis d'feto rum coeleste
 filio a R. Dno Francisco Altberger. P'feto rum Bartholomaeo
 Gaberg et Dni Gregorio Antolovizki.

Zapis poroke veržejskega trškega kirurga (ranocelnika) Simona Jožefa Hotingerja
 in tržanke Gere Gaberc, 1753.

✓ C. Civitate
 hi huius hora d'na ponentiana Baptis' Josepha
 Na verus filii legit Dni Anton Duran Chirurpi
 Civitatis et Dna ejus Luciae nata Fecklin
 Patrum Greve B. Mathias Blavet Judee et
 Dna Joana Rebeca Polmaninger Barocholoffi.

Omemba ormoškega mestnega kirurga Antona Durana ob sinovem krstu, 1747.

Bolj ali manj so se zdravniki spoznali tudi na zelišča. Mnogi izmed njih so jih nabirali, pridelovali in iz njih pripravljali napitke, mazila in druga zdravila. V kolikor v bližini ni bilo lekarnarja, je bila priprava zdravil zdravnikovo delo, s tem pa tudi zeliščarstvo kot stroka in prodaja.

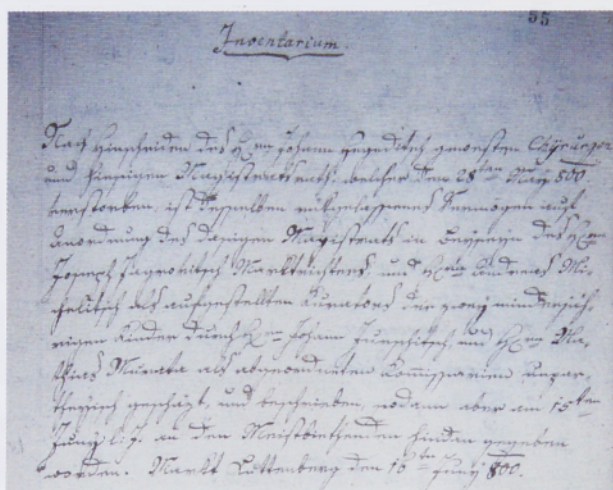
Ljutomerski zdravnik Janez Krstnik Fliss (tudi Fliscr)¹³ je leta 1696 o zeliščih in rastlinah uredil celo herbarij, ki vclja za prvega na Slovenskem in ga danes hrani Jo v Narodnem muzeju v Ljubljani.

¹³ Janez Krstnik Fliss je bil 1685 še študent na graški univerzi. Družina je v trgu živela daljši čas. O osmih otrocih zdravnikovega brata Gregorja je znano le to, da je hči Marina leta 1723 rodila nezakonskega sina Jožefa s tržanom Mihaelom Pavličičem. Priimek se je obdržal še kakšno generacijo.

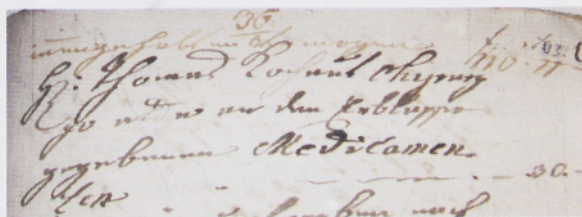
Iz Flissovega herbarija, 1696.

Da so bili trški zdravniki tržani kakor vsi drugi, izpričujejo številni dokumenti, davčni sezname in zapuščinski inventarji. Tako so v primeru nepričakovane smrti njihovo imetje popisale imenovane komisije, ves postopek dedovanja in s tem obdavčitve pa je podrobno vodil magistrat, kakor je bilo to v primeru zdravnika Hegediča leta 1800.

Inventar, popis premoženja po preminulem trškem zdravniku Janezu Hegediču, 1800.

Ko že omenjamo zapuščinske inventarje, velja dodati, da je v mnogih zelo natančno naveden tudi dolg, ki ga je preminuli imel do storitev katerega zdravnika ali za zdravila.

Zapis dolga zdravniku za zdravila v inventarju nekega preminulega tržana leta 1800.

Cepprav je deželna oblast skozi ves čas z ukrepi in uredbami posredovala tudi glede organizacije in izvajanja javnega zdravstva, devetnajsto stoletje pomeni za ljubomersko zdravilstvo in špital svojevrstno prelomnico.

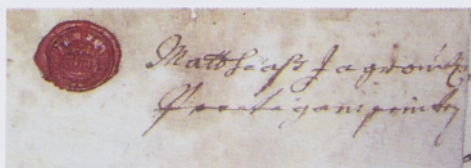
Primer dopisa deželne oblasti trgu Ljutomer glede bolnišničnih in zdravstvenih storitev, 1726.

Pristop do splošnega zdravstva je bil spremenjen na državni ravni, še posebej z uveljavljenimi prepisi po razsvetljenih vladarjih in z novimi zakoni po restavraciji.

ciji. Marsikatero določilo, ki je bilo prej v pristojnosti malih trških ali mestnih oblasti ali gosposke, je zdaj uravnavala deželna oblast, izvajala pa primerno šolana in usposobljena stroka.

Tudi osnovni pogledi na higieno, prostorske in komunalne ureditve so se spremenili. Določeni so bili standardi, ki so zdravstvo približali ljudem na drug način. Temu so se morali prilagoditi tudi posamezniki (zdravniki), ki so se skozi študij tudi specializirali in nova dognanja uporabljali v praksi. Predvsem pa so se novemu času prilagajale institucije, saj recimo bolnišnice niso bile več le dobra volja bogatih za one, ki so bili pač bolni, niti bivališča dobrodelnih ostarelih nun ali poslednje pribežališče onemoglih ter revnih.

Tudi Ljutomer je dobil nove špitalske prostore, prav tako hišo – hiralnico, ubožnico s potrebnim kapitalom za delovanje. Za to je poskrbela vdova Katarina Jagrovič¹⁴, ki je svojo hišo ob cerkvi podarila trgu prav v ta namen, poleg pa določila še glavnico z izrekom o gospodarjenju in potrošnji.

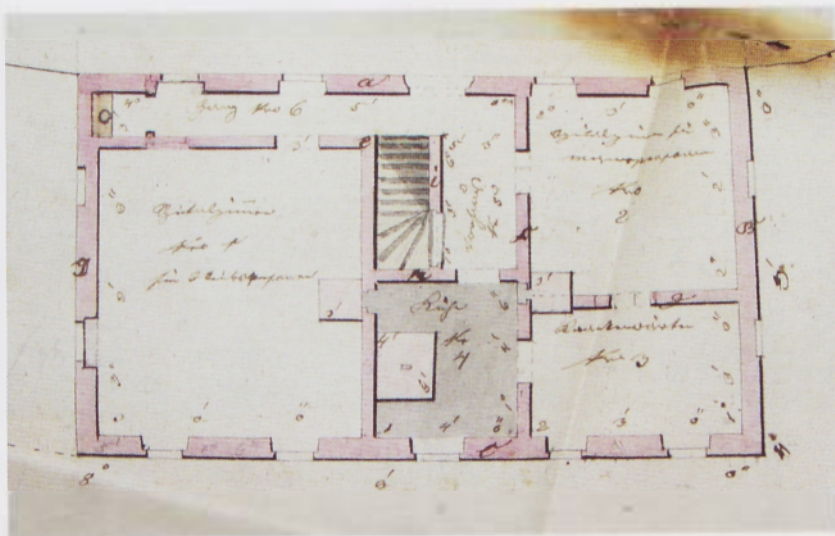

Matej Jagrovič, ljutomerski tržan, omemba in pečat, 1746.

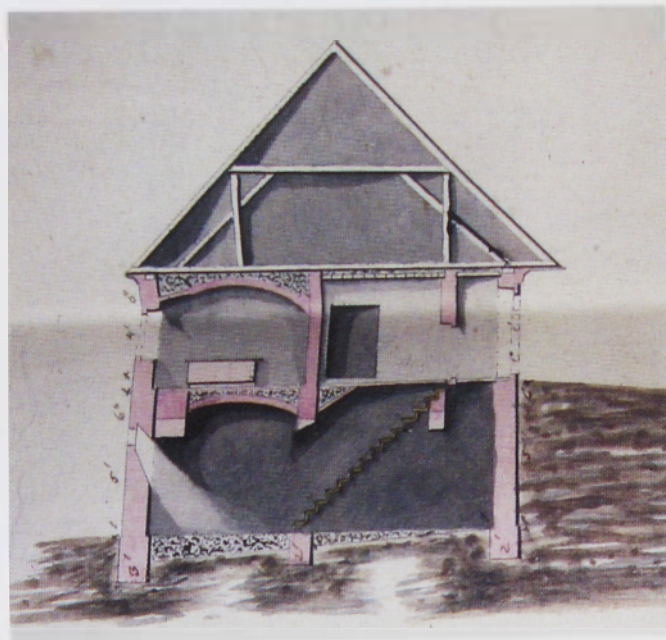
V nekaj letih se je podoba Ljutomera precej spremenila. Večino starih hiš so zamenjale novogradnje iz opeke, nadstropne in bolj udobne hiše. Prebivalstvo se je povečalo, trg je dobil nove ulice, druge upravne zgradbe in leta 1837 tudi novi spital.

Lepo ohranjeni načrti gradbenega mojstra s podpisom pristojnega dr. Gottweissa, svoj čas trškega pisarja in upravnika braneške gosposčine, so še danes na vpogled v ljutomerskem trškem arhivu.

¹⁴ Jagroviči so bili več kot stoletje ljutomerski tržani. V 19. stoletju so ostali brez potomcev in izumrli.

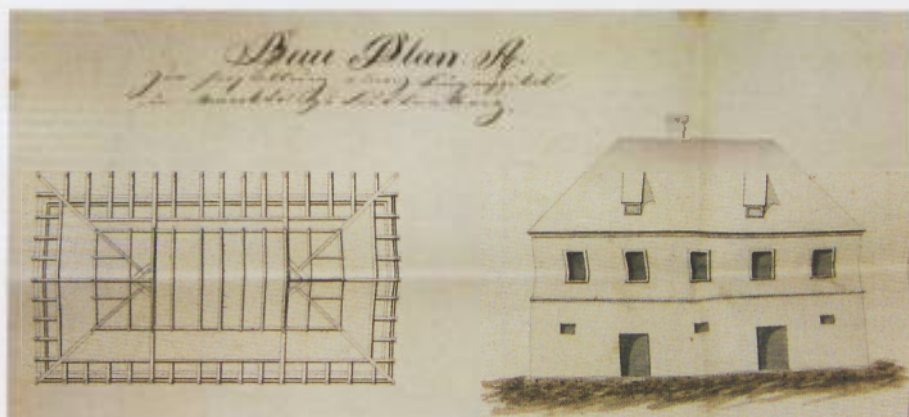

Tloris z opisom prostorov na načrtu za spital Ljutomer, 1837.

Prerez skozi novi spital v Ljutomeru, 1837¹⁵.

¹⁵ Rahla zmaličenost slike je nastala zaradi nepopravljivo prepognjenega originalnega dokumenta.

Načrt ostrejšja spitala in končni videz, 1837.

Nekdanji spital iz leta 1837 še vedno stoji.

Izgradnja novega poslopja bolj ali manj na lokaciji podarjene Jagrovičine hiše je stekla in stavba je bila kmalu dokončana. Spretno naslonjena na cerkveni hrib je omogočila dovolj kakovostno dejavnost za ljutomerske bolnišnične potrebe. V tem smislu je bilo podrobno organizirano tudi vodenje špitala. Trg je poleg osebja

uredil tudi dnevno poslovanje, o čemer so ohranjene računovodske knjige in celo jedilni listi za obroke bolnikov¹⁶.

Rechnung 1

über den den 1827. Hospitaljahre anstalt des H. Rathmann Johann Baptist
 zu Jahr 1827 zu Vollendung des H. Rathmann Johann Baptist in dem Jahr.

Datum	Umsatz	Betrag
		100
		200
		100
		220
		8
		50
		92
		28
		10
		20
		10
		20
		516
		2
		512
		912

Obračunski list prihodkov in izdatkov za ljutomerski spital, 1837.

¹⁶ Zanimivo je, da je ljudski spomin čisto pozabil tako spital kot ubožnico na tem mestu.

12

Abrechnung . . . 1455 99

Eme Pfaffen laut Quere 87 24

Eme Pfaffen laut Quere 21 +

„ Hofma 14 48

Auf Befund laut f. 64 14

„ hauptbuch d. 94 14

Summe des f. 1738 9

Summe des f. 1738 9

welche mit dem h.
 f.
 Rubrikung aus 8. Jahr 808.
 J. Huber

Za leto 1838 je špitalsko računovodsko knjigo vodil Jožef Huber.

Krankenhaus in Lüttenberg.

Speisen - Zettel.

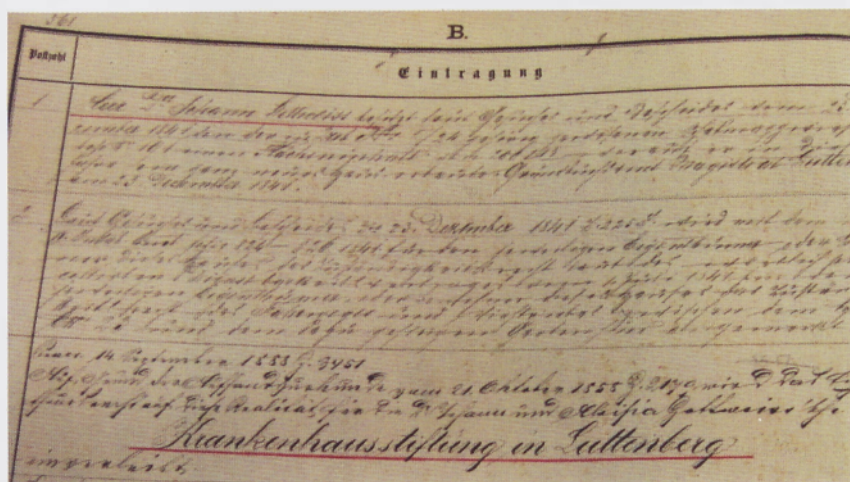
Monat *September 1853*

Männlich		Zusammen	Köpfe.
Weiblich			
		Oben zu erhalten	
Ordinäre Ver- speisung.	Leere Diät		
	Wortel "		
	Salbe "		
	Orange "		
	Zemmel à Loth		4
Extra- Ver- speisung.	Wein Suppe		
	Wort-Suppe		
	Loth-Speis		
	Wort-Speis		
	Milch-Reis		
	Gingemachtes		
	Praten		
	Fillet		
Getränke.	1 Seitel Wier		
	1/2 " Wein		

J. Huber
 Ordinarus.

Evidenčni jedilni list za hospitalizirane bolnike, 1853.

Lokacija omenjenega spitala, bivše ubožnice in novih prostorov, za katere je leta 1850 z bogatim volilom v svoji oporoki poskrbel dr. Gottweiss¹⁷, je ponovno spremenila podobo in organizacijo ljutomerskega zdravstva.

Zemljiškokožnični vpis o bolnišnici Ljutomer, za katero je poskrbel dr. Gottweiss.

Ob cerkvi v Cezanjevcih stoji že razpadajoči nagrobnik zgodaj umrlega sina dr. Gottweissa. Tu cezanjevski šolarji občasno prižgejo svečo in položijo cvetje. V spomin in v zahvalo za vse, kar je dr. Gottweiss storil tudi za gradnjo njihove šole.

¹⁷ Dr. Gottweiss velja za enega največjih mož Ljutomera in okolice, vendar tudi najbolj pozabljenega. O njem več: Branko Puconja, Dr. Ivan Gottweiss, Zgodovinski listi 1.

Danes v Ljutomeru prav nič ne spominja na tega velikega moža. Po njem ni poimenovana nobena ulica, v njegov spomin ni nobene table ali napisa.

Preden preidemo k zaključnemu delu tega pisanja, velja omeniti poslednjega zdravnika v Ljutomeru, ki je deloval na način, kakor ga poznamo iz padarskih oziroma ranocelniških cehovskih pravil. To je bil Rožič Anton, ki je v visoki starosti umrl leta 1884.

Stekleničke iz 19. stoletja, v kakršne so padarji bolnikom nalivali zdravilne učinkovine (Kmečki muzej Pristava).

Njegov sin Aleksander je medicino že doštudiral in prav tako deloval v Ljutomeru kot zdravnik¹⁸.

¹⁸ Zanimivo je, da je bil eden prvih ljutomerskih padarjev leta 1608 prav tako Rožič, Janez po imenu. V 18. stoletju zasledimo priimek tudi na Podgradju. Kasnejši zdravniki Rožiči (Rossitsch) so priseljenci iz avstrijskega Ilza.

*Eden od treh Rožičevih nagrobnikov na pokopališču Ljutomer.
Obeležuje družino nekdanjih trških zdravnikov in je del lokalne kulturne dediščine.*

Toda čas, ki je tokrat mineval pod vladarskim žezlom Franca Jožefa, se je ne le končal z vojno in razpadom tisočletne domovine, ampak je bistveno vplival tudi na v tem zapisu predstavljeno področje v Ljutomeru. Po kasnejši začasni umestitvi (po)vojne bolnišnice v hiši na Miklošičevem trgu¹⁹ in načrtovani gradnji na drugi strani železniške proge v smeri Stročje vasi²⁰ se je bolnišnična dejavnost koncentrirala v Murski Soboti.

Novi časi, nova država in novi predpisi so tudi zdravstvo uredili na nov način. Na nekdanji trški spital, čase in ljudi pa naj spominja tudi ta zapis.

¹⁹ Dejavnost se je izvajala v nadstropju hiše, vendar s pogledom na ulico proti mestni hiši.

²⁰ Določeni meritve in izkopi so se že izvedli, vendar do načrtovane realizacije ni prišlo.

Sibiline knjige

Uvod

Pri terenskem delu (v Pomurju), predvsem v Porabju in na Goričkem, sem se srečevala z rokopisi, v katerih so napovedi o (strašni) prihodnosti in molitve. To so *Šibola knjige* ali Sibiline knjige (Sibiška knjiga) in krajše ljudske molitve.

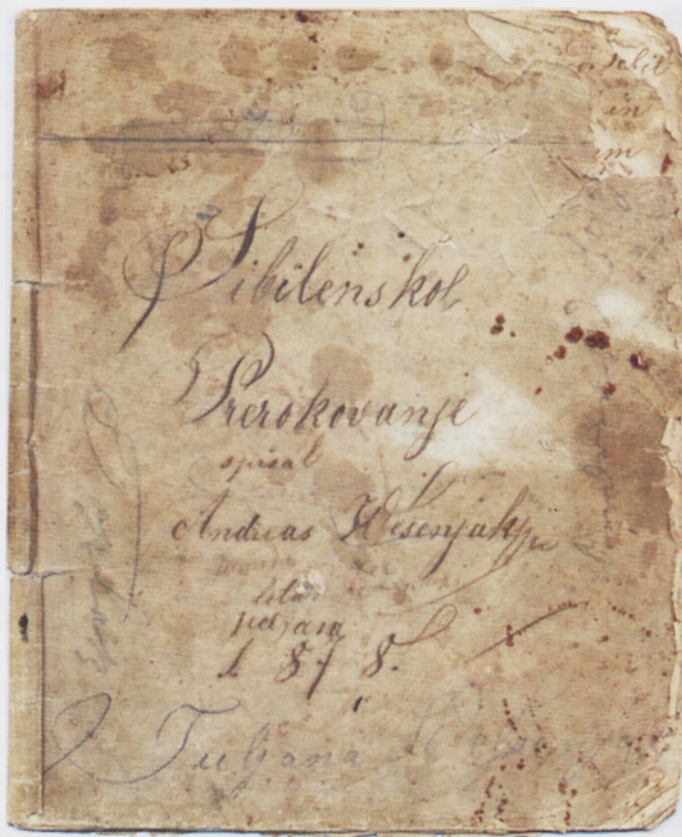
Veliko začudenje je bilo, ko je bil v muzej prinesen zvezek *Sibilensko prerokovanje* spisal Andreas Vesenjak leta 1878. Original hrani Matilda Kolenko iz Ljutomera.¹ Prav tako sem pri urejanju krajevne monografije o Mali Nedelji, ki jo pripravlja Ludvik Rudolf (in bo objavljena v imenovani knjigi, ki je v tisku), med dokumenti zasledila tudi molitev vojaka druge svetovne vojne. Oboje preseneča, ker je bilo najdeno in se hrani na štajerski strani. Do sedaj so nam bile molitve in Sibiline knjige znane na prekmurski in porabski strani. Vendar kaže na to, kar opozarjajo že zapisovalke (npr. Marija Kozar Mukič, ki jo v besedilu tudi citiram), da so se širile med ljudstvom – in kot ljudske prišle preko Mure na štajersko stran. To nam postane razumljivo, če vemo, da je rokopis *Sibilensko prerokovanje* hranil Jožef Čuš ml. z Ženika, pred njim pa oče Jožef Čuš st., ki je bil zbiratelj² (zvezek je verjetno našel ali dobil na terenu). Molitev pa je prepis vojaka iz druge svetovne vojne, ki jo je verjetno dobil v vojski od svojih kolegov.

Namen zapisov ni njuna vsebinska analiza in iskanje podobnosti³ in razlik z ostalimi Sibilinimi knjigami in molitvami, ampak opozoriti bralce, da takšne zapise hranimo tudi v našem muzeju. Vsi čakajo podrobno strokovno, predvsem jezikovno, obdelavo.

¹ Nepopolno besedilo je bilo že prepisano in objavljeno v ljutomerski izdaji *Pozabljeni v predalih 2*, Zavod za kulturo in izobraževanje Ljutomer OF knjižnica, september 2001, str. 112–115.

² Svoje predmete z etnološko in zgodovinsko vrednostjo je podaril turističnemu društvu v Svetem Juriju ob Ščavnici, ki je postavilo etnološko zbirko v šoli na Stari Gori.

³ Oba govorita o Jezusovem trpljenju, trpljenju na zemlji, pojavljata se pogovor Marije z Jezusom in motiv: kdor nosi list s seboj, ga bo obvaroval hudega, posebej porodnico.

Naslovnica zvezka: *Sibilensko prerokovanje*.

Sibile so bile antične prerokinje. Iz poročil staroveških zgodovino piscev poznamo dvanajst Sibil, prerokinj. Trinajsta je znana iz srednjeveške literature in je prerokovala o Kristusu. Podobna prerokovanja pozna egipčanska in etiopska literatura. Okvirna zgodba vseh teh je enaka: zadnji dnevi pred koncem sveta, prihod Antikrista in čudeži, ki se zgodijo pred sodnim dnevom.⁴ *Šibola knjige* v Porabju ljudje še poznajo, nekateri posamezniki celo hranijo⁵ besedila. V muzeju hranimo fotokopijo *Šibola knjige* (pridobili smo jih v Porabju leta 2005), gre za

⁴ Ibolya Čuk, *Sibilske knjige in cerkvene pesmi z Gornjega Senika*, v: *Etnologija Slovencev na Madžarskem* 4, Budimpešta 2003, str. 81.

⁵ Ibolya Čuk, *Sibilske knjige in cerkvene pesmi z Gornjega Senika*, v: *Etnologija Slovencev na Madžarskem* 4, Budimpešta 2003, str. 81.

posamezne originalne liste oziroma prepise, ki jih hrani družina v Števanovcih, na koncu je zapisano *szül. Bedics Anna ali Borovnjak Janosna, Szakonyfalu 1954 mai. 11.* Janosna Borovnjak iz Sakalovcev je bila verjetno ženska, ki je leta 1954 zapiske ročno prepisala in hranila. »V Šibola knjigah je bilo zapisano, kaj se bo dogajalo pred koncem sveta. Moja mati je te knjige prinesla z Verice od botrine in jih je večkrat prebiral. Ne vem, zakaj so se tako imenoval: tudi kamene knjige – so bile shranjene v cerkvi v oltarju, notri v kamnu. Te kamene knjige je Bog z nebes na zemljo poslal⁶ in napovedal, naznanil, da bodo vojne in da bodo ljudje grešili. Tako mi je govorila mati. V teh knjigah je brala, da bodo mladi ljudje umirali, da bo prišel konec sveta, da se moški in ženska ne bosta več ločila, ker bosta nosila podobno obleko. Prišle bodo strašne vojne, ljudstvo se bo prestrašilo in bo nazaj postalo verno. Nekoč so Šibola knjige imeli pri več hišah, danes jih ni več najti, izgubile so se. Nemogoče jih je najti. Te knjige sem videl, bile so napisane s svinčnikom in v slovenščini – porabščini. V knjigah piše, naj to vero širimo dalje. Pa komu naj jaz to dam, če ne veruje? Bodo rekli, da sem nor, ker v knjigah piše, kako bodo ljudje trpeli. Razmišljal sem že, komu bi dal te knjige, rad bi jih dal dalje.«⁷

Kot je bilo že omenjeno, originalni zvezek *Sibilensko prerokovanje* hrani družina Kolenko. K njim jo je princsel Ivo Žajdela, pred njim ga je hranil Jože Čuš ml. na Ženiku. Napisana je bila leta 1878. Na zadnji strani sta pripisana še ljudska recepta za grižo in čise ženski kerv⁸ spusti.⁹ Po zapisanih uporabnih zdravilnih receptih lahko sklepamo, da je zvezek družina Vesenjok ne samo hranila, ampak tudi uporabljala oziroma prebiral. Na koncu zvezka so pripisani tudi člani

⁶ Tudi v tiskani izdaji Valen bojdi Jezus Krisztus! Vu iméni Ocsé, i Szina, i Dúhá, szvétoga Ámen. Je szpizaó Z'supánek János! Doleje zostámpánó, z Velki Sálóvecz'ne Kovács Miklósa czeringe. Vu iméni Jezusóvom 1908. leti. je na prvi strani napisano, da je iz zraka v Jeruzalemu padel kamen z božjimi besedami. To originalno knjigo naj bi hranila (glej: Ivan Škafar, Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919, SAZU, Ljubljana 1978, str. 75.) pokojni župnik Ivan Škafar v Radljah in Dušan Rešek. Originalno knjigo, ki smo jo v muzeju prekopirali, hrani družina v Ivankovcih in je bila tja prinesena iz Dolencev.

⁷ Ur. Jelka Pšajd, Če klonkaš, sa ti opre. Življenjske zgodbe iz Porabja, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2007, str. 111–112.

⁸ menstruacija

⁹ Zagrižo je beli galan gamore vodi namočiti in spiti. [Za grižo je beli galan, ga more v vodi namočiti in spiti.]

Čise ženski kerv spusti zatisto paje beli galan na žalot more vkup skuhati in toplo piti. [Če se ženski kri spusti, za tisto pa je beli galan. Na želod (?) more vkup skuhati in toplo piti.]

oziroma predniki družine. Beremo, da je bil Andrej Vesenjak rojen 16. 11. 1850 pri Sv. Lovrencu¹⁰. 10. 11. 1879 se je poročil z Julijano, rojeno Toplak 15. 2. 1856 v Grlincih. Andrejevi starši so bili Anton in Ana od Sv. Lovrenca; Julijini starši Alois in Ana Toplak iz Grlincev. *Kontroakta*¹¹ so sklenili¹² 5. 11. 1879, za grunt so se zglivali 26. 10. 1879.

V nadaljevanju je objavljen računalniški prepis iz zvezka, ki ga je leta 2010 prepisala Darinka Krauthaker. V besedilo nismo posegali, saj je njegovo neprecenljivo bogastvo prav v avtentičnosti sloga, besedja in zapisa tistega časa. V zapisu je opaziti narečne prvine, v besedilu so opazna velika odstopanja od današnjih pravopisnih pravil, ki pa jih s časovne distance ne moremo v celoti opredeljevati kot napake. Nezanemarljiv je podatek, da smo prvi slovenski pravopis dobili šele leta 1899¹³, torej 21 let po *Sibilenskem prerokovanju*. Zaradi vsega naštetega je zapis pomemben za raziskovalce slovenskega jezika, narečja in preteklosti, zato vanj nismo posegali.

Sibilensko prerokovanje

spisal

Andreas Vesenjak

leta 1878.

Eno sveto spisovanje in znamenje Jezusa Kristusa od jegovega velkega terpljenja in smerti, kelko je on prestal, in je sam naznanje dal. Toso te znamenja Sodjega dneva in konec sveta. Toprerokovanje seje prikazalo v »Spajnsken Miderlan«, deje vgrobi Benedikta samostana enega prednika reda sv. Benedikta daje vmerl v svetosti, in kam je prišlo veliko ljustva ter so najšli prijen kuperno tablo na kateri on naznanje dava: kadar se bo pisalo 1740. bode potres zemle kres ves Svet, leta 1750. bo Afrika zgorela, v Rimi bo prelevanje kervi, leta 1760. bodo ljudje malo v Boga vervali, leta 1790. pride jeza Božja kres svet, leta 1888. bode vstanol tisti velki moš v nemških dežalah leta 1990. bodo vgasnole te [...]»¹⁴

¹⁰ Juršinci

¹¹ poročno pogodbo

¹² družini Vesenjak in Toplak

¹³ Natalija Ulčnik. Jezik v proznih besedilih Franca Senekoviča, v: Janezkove pravljice. Pravlјice za odrasle, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2011, str. 33–34.

¹⁴ Manjka besedilo.

[...] bode en pastir in en ovčji hlev. In to nasledje spisovanje in razodenje katero je razodel naš Gospod Jezus Kristus trem sv. Ženan, Elizabeti, Brigiti, in Matildi, ktere so svojimi velikimi želami od Jezosovega velkega terplenja in smerti htele vediti in jim san naznanje dava rekoč: Veimate vediti ljube hčere dasen od judov 102. žlavernic prijel dasen 33. krat navusta vdarjen bil dasen iz ograda do Anatove hiše 7. krat padnil dasen napleča in persi 30. ran dobil, dasen na rebra in ledovje 30. ran prijel sen iz mojega Serca 126. krat Izdihnil sen zabrado 33. krat odzdigjen bil, sen 31. krat zalase vzdigjen bil, pri mojen gajžlanji. Sem 6666. ran dobil, in od ternove krone seje 1000. špic vmojo Glavo zabodlo, sem smerten žlak dobil kosen s križon padel, in obličje moje je 73. krat zaplujemo bilo, na mojen životi seje 5475. ran storilo judovskih vojšakov je bilo 500. Prič je 33. bilo tisti keru some vlekli pa 3 je, iz mojega Tela seje preteklo 3430. Kaplic kervi. Vsaki tisti keru molijo 7. očanašov na 7. Češenasi marij in vero pobožno živi dokler bo število mojih kaplic moje kervido poljeno v čast mojen terplenji, tistim čem tote posebne milosti dati, 1. Popolnoma odpustke in odpušenje grehov. 2. Danebodo ogja vic počutili, 3. Če ravno bipred umerli, kak bi to molitvo dopolnili jin zarajtan tak kak bi čas molitve izveršili 4. Čem jih kmaternikon enake storiti, 5. tič Nanjihovo posledno uro prenesen njihovo dušo zkos Angela varha kmene v nebeško kraljestvo dozadnega roda. Toseje najšlo v Jeruzalemi pri Božjen grobi, in kateri človek topri sebi nosi munemore nič škodovati je obvarvan povsot pred germlenjon in treskanjen pred nagloj smertjoj in vmerje v sv. Sakramentih in čese porodni ženi bere srečno rodi, in v kateri hiši seto spisovanje najde nič hudega neprebiva tam in kateri človek topobožno zderži tistemi se Marija tridni pred smertjoj prikaže in pri Jezusi prosi zanjega. Toto prerokovanje kateri seje vleti 1732. v »Spansken viderlandii« nagrobi sv. Benediktinskega samostana z dvema gorečima svečoma in Mešnik tovidil in nič ne naznanje daje pa drugi in tretji den vidil teon pove prefekton tega samostana kloštra, kateri so to odperli, in najšli zapisano od leta 1790. doleta 1800. Dobre leta od te dobrote bodo ludje v Nemških deželah odvere odpadli, od leta 1800. doleta 1818. bode vsega obilno, odleta 1818. doleta 1830. bodo tudi tople zime, ter bo vse pod nižnoceno, enkorc pšenice 4 šile, vtisten dnari korc žita 3. šilinge oves papo sedmici dvoje volov 10. do 12. gl. vsajni tistega časa. Taki časi bodo do 1830. leta ljudje bodo tudi na Firmamenti vidli dve strahovitni repasti zvezdi, eno zjutraj drugo zvečer in bota kervavo ogjene blišobe, tosebo 40. dni dalo viditi. Kadar sebo pisalo 1840. bodo se trije knezi proti Papeži bojevali in ljustvo sebo eden čres drugega v zdigovalo, ter hoče celo Europo in Rimlandstvo pod enega kneza spraviti, in keršanstvo zatreti, Rim bode od knezov

obležen, Papeš in drugi Mešniki zatirani dana polah bode ljustvo in Mešniki obglave djani. v Austriji na Dunaji bode 1847. leta bojevanje in razdiranje mesta, Francosko bo 7. krat zaendrugin notri vzeto, v Avstrijskih deželah bo vladala Turška in Kalvinska vera. 1840. leta bode drugoč neki knes priša v celo Rimsko kraljestvo in bode vso Kristjanstvo pod se vrinil, vse bode skoz boj vogji gorelo, in več mest podertih, na Dunaji bo Turška vera henjala, Prag in več dežel hoče on podse spravi da Saul Friderik in Španski kral bota v morjena. Od leta 1856. Nedo Papeš več imeli mira ter hočeta Francos in Turk kraljestvo Rimsko potse s pravi. leta 1856. bo rodovitno leto in pumor se bo pokazal, slabo pole bo spet rodovitno postajalo. Potem bo henjaje bojov bodo dobre leta in vsefal vsebo obilno obrodilo. $\frac{1}{4}$ tal pšenice za tri gl. $\frac{1}{4}$ tal žita za dva gl. oves papodenarji prodan tak bo daje 1000. let netakbilo. leta 1888. Bo velki moš vstal v Nemških deželah in bojo v celoj Europi sami boji punti in rebelije. 1913. pridejo spet dobri časi. 1940. leta bode Antikrist od lucifera priša, kak se odjega že ödstarih pove. 1956. leta bode za krala kronan, rojen pabo v Babiloni od neke zakonaprelomlenke kronani bo v 30. leti jegove starosti, terbo veliki boj pela, on bohtel celi svet pod svojo oblast spravi, bostrašno Kristjane mučil in od prave vere spravlal. Potem pride ta Ezok in Elija is paradiža oneja bota sejemo terdo proti stavla, dokler nebosta odjega močno mantrana in umorjena, takrat pa bodo njune telesa zunaj zemle ležale, pret kralom Antikrista, na 4. Den pabota spet od smerti vstala in znovič predgala, poten pa z dušoj in s telon pred vsen lustvom v nebesa šla, Antikrist hoteč zanjima iti sebo od zemle vzdignil, pabo strašnin ogjen in s prašanjen nazaj pahjen, poten bode vstiska, strahota in trepet vsega ljustva, potem sepribližuje konec sveta 1969. leta bodo se strašne znamenja godile: 1990. bodo luči ponebo pogasnile sonce in mesec bosta svojo svetlobo zgubila, in zvezde bodo odneba kapale, moči nebeške se bodo gibale in ogenbo is nebes padal tudi is zemle vdiral in vse kaj je bode konca dalo. Entauzent let in nigdar več, dneva 13. Sušca sebo vse to godilo.

Prerokovanje sv. Heronima.

Sveti Heronim je sv. Auguštinu razodel kaj sebo 15. dni ksodjemu dnevi godilo namreč perviden sebo morje 40. lakti čres visoke brege vzdigalo. 2. den bode morja čista malo postalo 3. den bodo ribe velki glas odsebe dajale. 4. den bojo morje vse vode gorele in mostovi. 5. den bode trava vso drevje cvelo. 6. den bo vse vkubkapalo. 7. den bodo planine pokale. 8. den bode potres zemle pocelen sveti. 9. den se bodo vse gore poravnale. 10. den bodo vse ljudje kteri še votlinah živijo

vun žalostnimi glasovi šli. 11. den bodo kosti mertvih is grobov šle. 12. den bo sonce potemnelo mesec zguba svojo svetlobo in zvezde bodo odneba padale. 13. den bodo vsi ljudje v merli. 14. den bo celi svet kos ogen očišen. 15. den bodo Angeli od štireh strani s nebes prišli s trobentami mertvih budit ter kričali: Vstajte mertvi in pridite ksodbi, in 4. vetri tega sveta nje bodo v dolino Jožefovo prinesli, in nanebo boviditi kervavi kriš, tam pride Jezus Kristus iz oblaka z veliko častjo in oblastjo, tam bodo zbrani ti iz voleni in ti pogubleni, na pravi strani bodo ti iz voleni na levoj pa grešniki na leven kraji stala hčer, napravi strani Mati, na pravi strani bostal moš, nalevi žena natej strani bode stala luba, na drugoj strani pa lubleni, vsaki pa posvojen zaslužnji, ter bodo eden drugega tožili, in luba bo njemu rekla tisi me zapelal zatebevolo moran večno prekleta biti, tako bodo eden drugemu znašali. Tam v Jožefovoj dolini blizi Jeruzalema, sebodo eden od drugega ločili Sin od Očeta hčer od Matere Brat od Sestre prijatel od prijatla, tudi strašna zapeliva tovaršija eden od drugega. Saj nas sv. Vera uči danalevi strani tisti bodo od Jezusa zaverženi večni ogen kteri je že hodiču in njin od vekomaj pripravljen, na pravi strani te pobožne vzeme Jezus seboj v večno veselje od kterega sv. Janes vsvojen pismu pravi: daše nobeno človeško oko ne videlo, uho ni slišalo, serce ne občutilo, kaj je Bog tistin oblubil kteri njega ljubijo in tako sebo ta strašna sodba dokončala.

Emanuel iz Groba.

Prišel je Emanuel iz groba je vstal in mene obvarval od vsakega smertnega greha in od hudega duha. Sveti Janes kerstnik kteri je našega Gospoda Jezusa Kristusa pri potoki Jordani kerstil, prosin te odreši mojo grešno telo od peklenskega ogja, vsaki den mi pomagaj Bog Oča, Sin in sv. Duh in presveta trojica. Očitno je Jezus Kristus sam povedal jas sem dal šest dnevov sebi pasen nedelo izvolil, ktero imate svetiti za izveličanje vaših duš, toje Jezus sam povedal, kteri bodo nedelo svetili bodo iz veličani.

Toti list je Jezus zlatini čerkami veni cerkvi slovesno notri postavil. Tisti kteri ti list pri sebi nosi či ravno telko grehov ima kak je v morji peska, nadrevji listja in trave nazemli bodo jemi odpušeni, in ktera ženska tonoseča prisebi ima bolehk porodila in to dete bo pred Bogon in ludmi spoštovano. Tak je potrebno tilist vsnagi imeti, in vsaj trikrat vleti prebrati, pritisti hiši seje ne bati hudega duha, ne strele in ogja.

Jezus nacarejški kral Judov.

Tomoč je poslal Papeš sv. Leoni svojemi Brati in te moči od Papeža Leona natako visoki način danekteri to poštuje in zderži daseTistemi človeki ne bati ne puške, meča ogja in vode te besede: Jezus Kristus poslušaj me Jezus Kristus nebeški kral smili čres mene ubogega grešnika, bodi meni kpomoči proti peklenskemi sovražniki, Gospod Jezus Kristus obvari me od vsakega greha, zavolo tvojeg sela si povsod nazoči.

Češena si Devica Marija:

Maria prečista Devica mati Jezusa Kristusa, zaspala je na gori Kalvuzi, ter pride Jezus in reče Mati lubezniva spiš ali slišiš, odgovorila je kjemu. Sinek moj dragi, zaspala sen in strašno sanjo imela, dasente vidla vogradi ujetega, in dasote vlekli pred Pilata k Anatu, od Anata, k Herodu, od Heroda kajfati zvezanega, ter so tvojo sv. glavo bili, in tvojo lice plувali, sotekstebri privezali, in z biči in šibami topli tak daseje tvoj obras spremenil, sote ksmerti opsodili, tvojo telo zjesihom in žolčom napajali tvojo stran zmečon prebodli, tak daseje kri in voda iz tebe pomeni prelivala in sote moj lubi Sin tak visoko nakriš v zdignolidusen te ne mogla doseči: Moj Sin od velke žalosti meje kri in voda oblela, daso tvojo mertvo telo iz križa vzeli in meni nedolžni Materi vnaročjedjali in žalostno serce mojo seje prestrašilo kadar sote v grob položili. Jezos odgovori k Materi O prelublena Mati moja resnično sanjo si imela, kateri ho to sanjo prisebi nosil tisti ho vsen dobrin oskerblen, dase more spovedati, kadar je den Matere tegre posmerti v nebeško kraljestvo, gdesebo veselil od vek do vek.

Marija v Nebo vzeta:

Pobožno premišlavanje častite Marije vnebovzetje ktero se imenuje velka Meša to presveto vnebovzetje, senemore zadosti dopovedati kak neizrečeno veselje je Maria v nebo vzeta. Tako resnično in sveto najbo v čast presveti Trojici in v čast svetoj Mariji vnebohoda. Spobožnostjo bomo zdaj slišali kak Marija je vmerla, vnebo vzeta bila kak daje ona veči svetosti napredovala, ter gojila vroče žeje p-svojen Sini Jezusi in ga vnebeški časti gledati. Daje ona vsaki den na olski gori molila in svojega Sina Jezusa prosladabi en krat dokončala to življenje, in se svojin Sinon Jezuson v nebesih naveke veselila. Nato molitvo je prišel Angel Gabriel velki svetlobi, in metrikovoj vejoj kjoj, ktera je bila cveteča, in jo pozdravi rekoč:

Češena si Marija mati našega Gospoda Jezusa Kristusa kateri je dal blagoslov celemi sveti, pusti tebi sveti blagoslov oznaniti.

Maria reče: Lubi Angel, kaj je to dati kmeni prideš? in me tako lepo pozdraviš. Angel reče: tvoj sin Jezus je mene poslal tebi to čast oznaniti daboš kjemu šla in zadobila krono ktera tije pripravljena od začetka sveta dase tebe vsi Angeli in izvoljeni veselijo dabi enkrat v nebesa prišla. Nati glas se Marija visoko nakloni in rasveseli, je dala čast in hvalo sv. Trojici ter rekla: dasen to milost dosegla prosin ga za tri reči, prvo da on kmoji smerti pride, drugo da Apostoli kmeni pridejo in mojo telo pokoplejo, tretjo danebom ob smerti nihjenega hudega duha vidla. In Angel je oznanil te tri riči do Boga in sose teriči pojenoj voli zgodile, in Angel joj da metrikovo vejico rekoč: vzemi vejo mira ktera je iz raja, s toj bodo vsi hudi duhovi zmagani ko Angel to izroči se ona visoko nakloni in gre nazoči Marije vnebesa: Marija to videvši poklekne in zahvali Bogu za veselo oznanilo. In kak domu pride okinča svojo hišo ter se pripravi na pot kvečnosti, in vten iz same ljubezni do Boga zlo zboli tak daje mogla si v postelo leči.

Ravno tisti den predga sv. Janes v mestu Efezu ter pride svetla megla in vzeme sv. Janeza načuden način in v cerkvi postane velki krič in zanese ga v Jeruzalen gapostavi pred Marijino hišo sv. Janes gre notri Maria pase visoko nakloni in gapozdravi, mu pravi daje zdaj jeni zadji čas zato vsi Apostoli v kraiken pridejo, mettem ko to govorita pridejo drugi Apostoli zdaj od vseh krajev in grejo v hišo Marijo pozdravjo in ona jim pove daje zdaj jeni zadji čas dasebo od sveta ločila, oni paso zlo žalostni postali dabodo svojo ljubo Mater zgubili natem svetu, ona jih pa lepo tolaži in uči dase bodo na oven svetu večno veselili. In kopride 3. ura popoldne 13. Augusta leži Maria vsi ljubezni do Boga do 3. ure popolnoči, in tepride njeni ljubi Sin Jezus z večimi Angeli in svetniki velki svetlobi in časti daje hiša napoljena bila te oni z Jezusom vret nakolene padnejo in si komaj upajo zveličarja in odrešenika sveta gledati. Potem gre Jezus kposteli Mario polubi ter reče: Češena si moja ljubezniva Mati veselise! Zdaj je ura prišla dagreš zmenoj v nebeški raj, nato Maria reče: Hvaleni bodi ljubeznivi Sin moj, ki si se ti kmeni pomudil in me pelati češ iz rešnega sveta, teprosin potolaži tvoje otroke keri so žalostni da odjih grem, podaj mi tvojo roko, in blagoslovi nje vse, tak si podata svoje roke ter blagoslovi vso ljustvo in nje napolni z nebeškin tolažilom. Teso začeli Angeli prepudljivo prepevati in ljubo Jezusa pogledovati in Jezus je tudi zjimi ljubeznivo govoril in naročil telo Marijino v Jožefovo dolino nesti i vnovi grob kterege bodo tan najšli položiti, in vi tam čajte 3. dni davas pridem potola-

žim z Božjo mogočnostjo, opolnoči povabi Jazus svojo Mater v nebeško veselje in se nagne k Marii napolni jeno serce z Božjo sladkostjo tak dase je ne zavedla se nagne k Jezusi ter sladko zaspi in vmerje. Jezus vzeme njeno sv. Dušo in nese pred vsemi Angeli in Svetniki v sveto nebo pred sedeš presvete Trojice. Kovidijo Apostoli daje Maria vmerla, padnejonakolena molijo in obžalujejo smert Marije tak kak otroci svojih staršef in njo gledajo kak čudovitna je ona danema nič smertne barve nego je dosti lepša kak bila poprej, potem vsi gluhi nemi, slepi in hromi, da vsi kateri so bili boleni in s pobožnostjoj Marijino telo polubili, bili so ozdravljeni. Terje silno dosti ludi k Marijinemi teli privrelo daso Apostoli nemogli tela v Jožefovo dolino prinesiti, in tri Device so htele sv. telo obleči paseje tak svetlo kak podnebno sonce, in daseje lustvo čudilo. Te device so strahon oblekle to čudovito telo, pa okinčale znaj lepšimi cvetlicami in so pres števila sveč prižgale in prečastitlive pesmi pele ter so vsi Boga hvalili. Ker je vse kpokopi kredi, pride dosti Angelov s prelepim petjem in nebeškoj godboj, in nekteri Apostoli so vzeli to sv. telo na rame in sv. Janes pa gre z metrikovoj vejicoy naprej kateri listi so cveteli kak podnebne zvezde, za sv. Janezom grejo drugi Apostoli zanjimi vsi verni kateri so bili v Jeruzalemi in Angeli so nje s krasnim petjom in sčudovitnoj godboj spremlali.

Ko zlobni Judje to vidijo sojezni postali in neki višjih duhovnov rekel: kelka čast je zdaj ti ktera je rodila našega sovražnika, tega nepripustimo in duhoven preme za trugo v kateri je ležalo Marijino telo in misli jo nazemlo verčti, pa njemu se roke ktrugi primejo danjih nemogoč proč dobiti. Drugi so nazoči židje so oslepeli ter vpije eden viših hudobnih proseč zapomoč Apostoli devajo sv. Telo ras sebe in sv. Peter reče: čiprosiš in verješ daje to Mati Božja boti pomagano in duhoven reče: verjem daje Maria Mati Božja, in koto iz reče so roke od truge in od velikih bolečin proste, nato sv. Peter nadaluje. Če verješ daje Jezus Kristus Sin naj višega Boga tak trugopolubi, on stori in je ozdravljen. In sv. Peter Janezi pravi: do takni se slepih židov z metrikovojvejicoy, on stori in kateri verujejo Sina Božjega in jegovo Mater Tisti spregledajo, kateri se pa branijo ostanajo v slepoti. Apostoli so nesli Marijino telo ktem vertu gdeje Jezos kervavi pot potil. In tam je bil novi grob iz kamna sekani tu notri so to sv. telo položili, in svečami okinčali, verni so hvaležne pesmi peli, in Angeli čudovitno nebeško godbo imeli. Na tretji den pokopajo njeno sv. telo in prigrohi molijo Angeli in Apostoli, potem pride svetla megla od neba ktera sv. grob Marije pokriva in nebeško dišavo rasprostira tak daje ves svet žjo napoljen. Potem pride Jezos spremlajoč od Angeljov in Svetnikov iz nebes

ter pozdravla svoje preljube učence in jim reče: kako čast bi svoji Materi storil. oni pravijo tvojoj Materi se o Gospod sliši danjo z dušo in s telon vzemeš v svete nebesa ravno tak kak siti vnebo šel tak obudi svojo Mater. Viste prav odgovorili, Jezus reče daje ona tista od ktere sem jas, to telo nema nigdar perhneti, semore zmenoj večno veseliti, potem sv. Mihal zvelikimi Angeli in izvolenimi, ter prinese dušo Marije, in Jezus vzame častitljivo dušo v svoje roke, in jo da teli Marijinemi: Vstani moja ljuba Mati in zbudi se gvečnem življenji: Nate besede se iz budi. Tako pride Maria Mati našega Zveličarja častitliva z dušoj in s telesom zvelko svetlobo kak sonce iz groba, terje krasna godba in hvalno petje postalo pocelizemli. Apostoli pokleknejo in čudno je bilo gledati teprecartane lepote Jezusa in Marije kak je ta sveta Devica častitljivo vnebo vzeta in njoje vsa nebeška družina spremlala v sveto nebo. Apostoli so žalostno gledali tolepoprocesjo, in željo imeli iti sto družino vnebeško veselje, kaj zeno veselje občuti Maria devica ko prvo krat čudno lepoto nebeškega veselja zagleda, daseneda na svetu izreči, gda pride Maria pred visoki pretstol presvete Trojice, tam je od nebeškega Očeta in od Sina Jezusa tak ljubeznivo pozdravljena in sprejeta da človeška pamet nezapopadne, Maria s vsemi milostmi obdana, oberne oči na sveto Trojico tuvidineizreklivo mogočnost Očeta, in Sina in sv. Duha in padne nakolena pred sv. Trojico in moli. Nebeški Oče iz svojega sedeža njo preme: Prideš kmeni draga hčer zato boš venčana, Angeli prinesejo Kralevo obleko in pa venec z dvanajstimi zvezdami venčanega kraljestva, in sveta trojica položi venec Mariji naglavo, njo postavi napretstol, in da oblast nebes in zemle. Vsi Angeli in izvoljeni, davsa nebeška družina njo časti vse se Marije rasveseli vso nebo in zemlja je z jenoljučjo in milostmi rasvetleno, kteri Marijo častijo, sejoj zvesto priporočijo, ona je izvoljena pripročnica za svoje verne, Marija nam sprosi milosti ktere od je želimo. ona prosi zanas vsako uro in minoto svojega Sina Jezusa Kristusa dabi nebilo jegovo grenko terplenje in smert nad nami zgubleno. Marija milostna Mati, je ravno tak kak zgodna Danica ktera nebo iz zemljo osvetluje, tak tudi ona osvetluje vso človeštvo, da moremo svoje grehe spoznati, obžalovati in zgrivati, Boga za odpušenje prositi, in dabi tudi mi tomilost dosegli posmerti pa v večno izveličanje priti, in se z Marijo devico veseliti na vse veke.

Amen.

Molitev

Med domače molitve spadajo tudi ljudske molitve, ki so se širile po ustnem izročilu in prek rokopisnih zvezkov ali listov. Ena od teh je t. i. Zlati očenaš. Po obljubi na koncu molitve bodo molivcu odpuščeni vsi grehi in se pred njim odprejo nebeška vrata, če bo to molitev zmolil ob vsakem prazniku ali vsak kvatрни petek. Molitev je sestavljena iz niza slik, ki so le rahlo povezane. Ima tri večje dele: uvod, srednji in zaključni del. V uvodu se seznanimo z osebo, okoliščinami in s prihodnjim dogodkom. V srednjem delu sledi epski, dramatični prikaz posameznih dogodkov Kristusovega trpljenja (Jezusa ujamejo, mučijo, obsodijo, ponižajo, križajo, pogovor med Marijo in Jezusom, Kristusova kri). V zaključku izvemo za izvor in duševno korist molitve. Značilnost molitve je, da nima občutka za okolje in za čas. Z obujanjem dogodkov postane molivec neposredni udeleženec le-teh. Molitev pove, kdaj, kdo in zakaj naj jo moli, da se molivcu/molivki grehi odpustijo. Molitev ponuja možnost samožrtvovanja. Prav zaradi tega je bila Cerkev proti takim molitvam. V cerkvi jih nikoli niso molili. Ljudje so se jih učili kot družinsko molitev doma, od staršev ali starih staršev. Zgodba o Jezusovem trpljenju je razširjena po vsej Evropi. Zlati očenaš je ena od večernih slovenskih ljudskih molitev, znanih pa je tudi več samostojnih inačic na celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Molitev, ki je bila razširjena na nemškem jezikovnem območju že v 14. in 15. stoletju, je sestavljena iz sedmih delov. Vsebuje pogovor Marije z Jezusom in jo molijo v velikem tednu, vsak dan po en del. Tiskane ali z roko pisane primere Zlatega očenaša so ljudje nosili s seboj kot amulet oziroma obrambno sredstvo. Molitve so napisali večinoma duhovniki, ljudski bukovniki. Ob motivu križa, križanja ... se stalno ponavlja tudi zaključek; če kdo to molitev zmoli ob določenih dneh, se mu grehi odpustijo.¹⁵

Molitev je zapisana v zvezku; prvi del je opis potovanja vojaka, v drugem delu je molitev. V zvezek je zapisoval vojak Avgust Voršič, rojen leta 1923, umrl leta 1942. Stanislav Ritonja s Kapele je osebne zapiske dal Feliks-u Voršiču iz Moravcev, ta pa jih je leta 2003 dal Ludviku Rudolfu od Male Nedelje (ki original tudi hrani).

¹⁵ Marija Kozar, Zlati očenaš – ljudska molitev, v: Etnologija Slovencev na Madžarskem 3, Budimpešta 2001, str. 77–79.

Sveto pismo sanje Marije device. Gospod Jezus Kristus je bil za nas peljan na goro vit gevnam¹⁷. Ko je prišel Jezus k svoji presveti Materi božji in jo vprašal, odgovorila mu je: »Spala sem bila, preljubi moj sin. Čudne sanje sem imela. Sanjalo se mi je namreč, da sem te videla v vrtu geceman¹⁸ ujetega in odpeljanega k pilatu Kajfežu in od tega k ljudstvu, da je krivo pričalo. Pljuvali so v tvoje obličje, z biči te bili, tvoje presveto telo so napajali z žolčem in kislino, kronali tvojo presveto glavo ter te na križ pribili, s križa sneli in meni v naročje položili.« »Oh, žalostno srce tvoje,« odgovori Jezus. »Sanje tvoje so resnične, mati. Kdor bo te sanje pri sebi nosil, ne bo umrl nagle smrti in ne bo trpel velikih muk. S teboj se bo veselil v nebeškem Kraljestvu na vse večne čase. Amen.«

»Varuj nas pred sovražniki. Usmili se nas Bog Oče, Bog Sin in Sveti Duh!« Kdor bo to knjižico pri sebi nosil, ne bode pogubljen umrl in nobeden sovražnik mu ne more škodovati. Vsi zbori angelov so mu na pomoč poslani v imenu, ki nosijo to molitev pri sebi. Tudi vse njegove prošnje bodo uslišane.

Kdor ima ta list, naj ga posodi od hiše do hiše. Ako si je nakopal še toliko grehov, vsi mu bodo odpuščeni. Kdor nosi ta list, gotovo ne bo poškodovan in oropan. Žena, ki ne more poroditi, dajte ji ta list v roke, lahko bo porodila in srečno bo njeno dete. Resnična beseda imen Očeta in Sina in Svetega Duha, Bog ga bo varoval vsega hudega. Morejo zginiti vsi vidni in nevidni sovražniki, Sveti Duh ti bo stal ob strani v vsaki nesreči. Kdor tega ne verjame, naj poskusi privezati ta list enemu psu na vrat in naj vanj strelja; krogla se ga ne bo prijela in tako se bodeš prepričal, da je gotovo resnica. Kdor nosi ta listek pri sebi, ne bode pogubljen, lahko prisežem pred živim Bogom Očetom in Sinom in Svetim Duhom. Kdor ima ta list, naj ga prečita vsaj trikrat na leto; se mu ni treba bati strele iz neba. Kdor ima ta list, pa ga ne razglasi, je gotovo pogubljen. »Spreobrnite se, če ne vas bom na sodni dan peljal do tretje sodbe. In strašen bom račun terjal od vaših grehov. Držite se zapovedi, ki sem vam jih dal, ker jih bodo angeli prinesli. V imenu Jezusa Kristusa. Amen.«

¹⁶ Prepisa iz beležnice nismo spreminjali. S tem je ohranjen stil pisanja zapisovalca vojaka Avgusta Voršiča. V originalno besedilo smo posegali z ločili zaradi lažje berljivosti.

¹⁷ Getsemani.

¹⁸ Getsemani.

Ta list je poslan iz nebes, najden v enem votlem kamnu leta 1724, da razglasi vsebino po vsem svetu. To pismo je Gospod sam pisal z zlatimi črkami sveti katoliški cerkvi. Napisan z zlatimi črkami je plaval po veliki vodi; kdor ga je hotel prijeti, je zginil. Ko si je leta 1731 eden človek zaželel, da bi ga prepisal, hitro se mu je približal. Na njem je bilo zapisano: »V nedeljo nič ne delaj, pojdi poslušat besedo božjo. Vi pa živite kakor živina, ki nima pameti. Spoštujte očeta in mater in bodite jima pokorni. Ljubezen v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha. Boga moli; si star ali mlad, prosi Boga za odpuščanje, ne išči bogastva, ker jaz vas bom sodil. Kdor tega ne verjame, je zavržen na svetu. Če ne boste izpolnjevali mojih zapovedi, kaznoval vas bom z lakoto, boleznijo, vojsko in hudim potresom. V spomin imejte sveto katoliško Cerkev in hodite vsi k sveti maši, ne mislite na zlato in srebro, ne prisegajte po krivem. Ako boš zmolil vsaj en Očenaš na dan, te bom pripeljal v nebesa. Blagor mu, kdor nosi to pismo pri sebi.« Tri tedne mu bo oznanjena zadnja ura, v čast Očetu, Materi božji na vse večne čase. In naj razglasi drugim; če ima še toliko grehov, vsi mu bodo odpuščeni.

»Kralj Jezus Kristus, varuj nas vsega hudega, zlasti s svojo krvjo, ki si jo prelił na svetem križu. Reši nas Jezus, ki si dal moč papežu.« Papež, ki je imel grehe, je umiral. Nihče od kardinalov mu ni mogel pomagati. Pa je prišel bogaboječı kaplan Janez in mu rekel: »Sveti oče, zakaj obupuješ?! Jaz bom molil zate tri molitve in upam, da boste našli milost pri Bogu.« Kaplan Janez je molil prvo molitev: »Gospod Jezus Kristus, Sin božji, ki si za nas krvavi pot potil, dodeli temu umirajočemu človeku odpuščanje grehov, ki s teboj živi in kraljuje od vekomaj do vekomaj. Amen.« Zopet je kaplan pokleknil in molil drugo molitev. »Gospod Jezus Kristus, ki si hotel umreti in za nas zadostiti tvojemu nebeškemu Očetu, odpusti temu grehe, ki umira in s teboj živi in kraljuje, na vse večne čase. Amen.« Kaplan je zmolil še tretjo molitev: »Gospod Jezus Kristus, ki te je rodila Marija, ta ljubezen te je vzdržala na svetu trintrideset let, ker si dal tvoje sveto telo v pravo jed in ljubezen si hotel imeti in bil pokopan in se prikazal svoji Materi in apostolom, šel v nebesa, ki sediš na desnici nebeškega Očeta, poslal Svetega Duha vsem onim, ki v tebe verujejo. Odpusti grehe umirajočemu, naj pride v sveta nebesa, v Kraljestvo nebeškega Očeta, da te bo hvalil in častil na vse večne čase. Amen.« Ko je kaplan končal tretjo molitev, je papež umrl. Kaplan je ostal tam do tretje ure in prikazal se mu je papež z dušo in s telesom, obličje se mu je svetilo kakor sonce, njegova oblačila so bila bela, in ga veselo nagovoril: »Ljubi moj sin, prijatelj, jaz bi imel biti otrok večnega ognja. Sedaj sem otrok večnega

*zveličanja. Ko si ti prvo molitev molil, so leteli grehi od mene kakor dež iz neba. Ko si drugo molitev molil, sem postal čist kakor sonce [...]*¹⁹

¹⁹ Nadaljevanja ni. Tu se besedilo konča, ker je zapisovalec Avgust Voršič leta 1942 padel v vojni.

Bodi zdrava, domovina!
Beseda o dr. Jakobu Radoslavu Razlagu ob odkritju
doprsnega kipa v Ljutomeru.
Petek, 8. avgust 2008, ob 18. uri

Spoštovane Lotmeržanke, Lotmeržani, spoštovani gostje, prijatelji Prlekije!

Očrtati lik in podobo dr. Razlaga, ki je 9. avgusta 1868 predsedoval 1. slovenskemu taboru v Ljutomeru, danes bi rekli, da je bil predsednik parlamenta na prostem, je po svoje zahtevno, saj se je pričevanje o njem ohranilo samo v različnih drobni spominih njegovih sodobnikov.

Dr. Radoslav Razlag.

Najobsežnejši zapis o dr. Razlagu je zapisal pravnik dr. Fran Mohorič že l. 1918 v Časopisu za zgodovino in narodopisje.

Dr. Jakob Radoslav Razlag se je rodil 12. julija 1826 v Radoslavcih v kmečki družini kot šesti, najmlajši otrok. Čeprav je imela družina bogatega prednika na Mađarskem s plemiško rodbino, z izvorom iz Črne gore, se za preteklo plemstvo dr. Razlag ni zanimal niti, ko je bil že pravnik, oz. kot je zapisal v pismu Prešernovi hčerki Ernestini Jelovškovi: »Toda ni pergament, ki plemeniti, marveč srce.«

Po domače so jih pri hiši imenovali Grahovčevi, ker so se predniki že v 17. st. priselili iz Grahovega iz Črne gore in ker je prvi prednik znal slikovito pripovedovati – razlagati o južnoslovanskih odnosih in bojih s Turkih, se ga je prijelo ime Razlag – razlagar.

Zakaj pripovedujem to posebnost prednikov? Ker je retorična spretnost dr. Razlaga izvirala delno iz te dedne duhovne zapuščine.

Dr. Razlag je bil že od osmega leta starosti v rejništvu pri mamini sestri Ceciliji in možu Andreju Draškoviču v Bučkovcih – Mali Nedelji, ki sta v njem videla bistrega dečka, zato sta ga dala šolat z namenom, da postane duhovnik. Tako je začel osnovno šolanje pri Mali Nedelji, nadaljeval nižje razrede in gimnazijo v Mariboru in študij filozofije in bogoslovja v Gradcu in zaključil z doktoratom prava na graški univerzi 1854. V času študija bogoslovja je zasebno (skrivaj) študiral pravo, kljub temu da so mu duhovniki težili, da druge službe razen duhovniške pred l. 1848 Slovenec ne more dobiti.

Za Razlagov nadaljnji osebni razvoj je pomembno tudi, da je v času študija počitniški čas izrabljal za potovanje po Italiji oz. kot je zapisal Ernestini Jelovškovi: »To dolgo učno dobo sem pridno porabil, od tod moje precej razsežno znanje slovanskih in romanskih jezikov in cel kaos knjig.«

V začetku je služboval kot pravnik v Gradcu, učil je tudi slovenščino na realki. L. 1862 je začel odvetniško službo v Brežicah, se l. 1869 preselil v Ljubljano in potem ponovno 1877 v Brežice na svojo prvotno odvetniško službo, kjer je 5. junija 1880 umrl, star šele 54 let.

Razlagovo obsežno ustvarjalno in kulturno-politično delovanje, ki ni bilo vezano samo na njegovo ozko strokovno pravno področje, lahko razdelimo v štiri segmente:

1. Slovenska književnost in šolstvo
2. Pravnštvo
3. Javno-politično borba in zaščita Slovencev
4. Človekoljub – humanist

KT 1. V študentskih letih in tudi kasneje je objavljaj svoje prozne in pesniške pri-spevke v številnih glasilih: Slovenski bčeli (1850), Slovenskem prijatelju (1857), Drobtinica (1858), Novicah (1861).

Izmed njegovih pesmi sta posebno priljubljeni Domovini (1852 – izšla v Zori): Bodi zdrava, domovina / mili moj slovenski kraj!, ki je znana po Ipavčevi uglas-bitvi, kot tudi druga Sirota (1852 – izšla v Zori): Mati ziblje, lepo poje ... L. 1851 je izdal v Gradcu pesniško zbirko Zvezdice, ki obsega 12 politično-domoljubnih budnic.

1863 je izdal v Gradcu Pesmarico, zbirko takrat najbolj priljubljenih petih pesmi tako slovenskih, srbohrvaških in tujih. To je bila knjiga slovenskega veselja in navdušenja, ki je bila prisotna na vseh veselicah, gostijah, proščenjij. Razlagovo leposlovje je bilo izrazito rodoljubno in njegove zanosne budnice so navduševale in bodrile Slovence k vsestranskemu kulturnemu, duhovnemu delovanju in pre-bujanju.

Ljubezen do rodne zemlje in rodnega jezika in vseh slovanskih jezikov in lepo-slovja je vzbudil pri Razlagu malonedeljski župnik Anton Krempl predvsem z Dogodivščinami štajerske zemlje. Poseben ilirski vpliv na Razlaga pa je imel tudi njegov rojak ilirski pesnik Stanko Vraz iz Cerovca.

Dr. Razlag je s svojo vsestransko izobrazbo, javnim in kulturnim delovanjem užival vsesplošen ugled tako med mladino, izobraženci in zavednimi sloji Slo-vencev.

KT 2. Na področju prava je pomembna Razlagova utemeljitev pravne termino-logije z izdajo Slovenskega pravnika (1862), priročnika odvetnikom, notarjem, županom za slovensko uradovanje. Za razvoj slovenske pravniške znanosti je ustanovil strokovno pravniško revijo Pravniki slovenski, ki je izhajala tri leta (1870–1872).

KT 3. Najobsežnejše in največ življenjske energije in moči je zavzemalo Razla-

govo javno delovanje za prebujo, zaščito in osamosvojitve slovenskega naroda. L. 1865 je bil dr. Razlag izvoljen v štajerski deželni zbor, kjer se je skupaj s poslancema Mihom Hermanom in dr. Josipom Vošnjakom boril za narodne pravice proti zakrknjeni nemški večini. V letih od 1869–1871 ga najdemo med kranjskimi deželnimi poslanci, za kratek čas je bil tudi kranjski deželni glavar (1871).

V Ljubljani je bil tudi predsednik Narodne tiskarne in podpredsednik (1872 ustanovljenega) pisateljskega društva.

Vsa ta kulturna, politična in prosvetiteljska angažiranost dr. Razlaga za slovensko samobitnost, ki je koreninila tudi v idejah Zedinjene Slovenije iz l. 1848, je pripeljala dr. Razlaga z njegovimi somišljeniki (dr. Anton Klemenčič, Kukovec, dr. Valentin Zarnik, Božidar Raič, dr. Josip Vošnjak, dr. Matija Prelog) iz kavarniških, debatnih, čitalniških razglabljanj v prebujo širokih ljudskih množic za temeljne bivanjske narodne, politične in gospodarske zahteve naroda za združitev vseh slovenskih pokrajin v eno upravno in politično celoto, ki se je odvijala na 1. slovenskem taboru 9. avgusta 1868, javnem parlamentu zavednih Slovencev.

Razlagova kulturno-politična avtoriteta v takratnem slovenskem prostoru mu je prinesla tudi to čast, da je predsedoval 1. slovenskemu taboru in s svojimi narodnopræbudnimi besedami dal uvodno štimungo zborovanju. Njegove besede so povzeli v Novicah in Slovenskem gospodarju, kjer je v svojem nagovoru poudaril, da je preteklo več kot tisoč let, od kar se »naši predniki niso smeli zbirati pod milim nebom in razgovarjati se o rečeh, ktere zadevajo občino in občne reči.« Zdaj pa je nastopila doba, da slovensko ljudstvo more izreči svoje misli, da jih lahko naznani vladi. Nastopil je trenutek, ki ga slovenski narod ne sme zanemariti. »Žalostno se je godilo našim očakom, žalostno se godi nam, ali jaz mislim, naj se naši deci bolje godi!« Te uvodne besede so ljudske množice navdušile, tako da je celo Jurčič vzkliknil dr. Vošnjaku: »Led se že taja. Zdaj smo na dobrem.« Razlag je poudaril, da mora biti telesni in duhovni napredek ljudstva na takšni stopnji, kakršna je v najvišji stopnji mogoča, ker se bo le tedaj reklo, »da je narod na boljem stanu.«

Na popotovanju zavedanja slovenske identitete in samobitnosti od verskih Brižinskih spomenikov, Trubarjevega kodiranja slovenščine, narodnega ozaveščanja od Zedinjene Slovenije do taborskega gibanja (1848–1871), bratenja južnoslovanskih narodov v stari in novi Jugoslaviji (1918–1990) ter samostojne državnosti Slove-

nije v l. 1991 ter iskanja evropskega profila Slovenca v zadnjih letih državotvorne Slovenije, k vsemu temu mozaiku je svoje prispeval tudi dr. Razlag.

Razlagovi sodobniki (poslanec vitez Peter Graselli) so ga označili, da je bil velike, zanosne postave, vedno okusno, natančno, celo izbrano oblečen. Nosil je skrbno negovano, krasno polno brado, imel je prijeten, zveneč, prikupen glas, bil je izbranega na moč uveljavljajočega obnašanja in nastopa. Posebno veljavo je dal Razlagu izreden govorniški dar. Bil je znamenit, izreden, blesteč in všečen govornik, ki je vplival na poslušalce z vso močjo svoje osebnosti, vsestranske izobraženosti in veščnosti. Govoril je z lahkoto, izbrana beseda mu je sama tekla – kakor bi rožce sadil. Njegova retorična in govorniška nadarjenost je bila podkrepljena z njegovo široko razgledanostjo, načelnostjo in blago osebnostjo. Čeprav je dr. Vošnjak v svojih Spominih označeval dr. Razlaga, da je bil premehak, prepopustljiv in da se je hudim uporom izogibal, je ta njegova zmerna, osredinjena politična drža pomembna v njegovem geslu: **Rajši odstopiti iz javnosti, kakor se kvarno boriti proti lastnim rojakom.**

In kot je zapisal Ernestini Jelovškovi: »Jaz v vsem ljubim zlato srednjo pot, katera v svoji zavestni smotreni smeri ne pride lahko iz tira.«

KT 4 Manj znano je, da je bil dr. Razlag tudi mecen, dobrotnik, iz česar je razvidna tudi njegova sočutnost in zavzetost za trpljenje, bedo in potrebe bližnjega. Tako je podpiral že od mladosti ohromelega pesnika Josipa Cimpermana in mu priskrbel invalidski voziček.

Ko je bil dr. Razlag še državni poslanec na Dunaju, je zvedel za zelo revno življenje Prešernove hčerke Ernestine Jelovškove in njene matere in ji je uredil, da je prišla do primerne dela (šivanja) in na Razlagovo pobudo je Ernestina zbirala Prešernovo literarno zapuščino in sestavila spomine (1903).

Ta njegova dobroteljskost se kaže tudi iz njegovega zapisa Ernestini Jelovškovi: »Jaz sicer tudi nisem človek denarja, vendar ne bi rad bil povsem ubožen, ker bi potem človek ne mogel pomagati onim, ki so pomoči potrebni.«

Dr. Razlag ni bil samo ena osrednjih političnih osebnosti v svojem času, ampak tudi rodoljubni pesnik, pisatelj, pravnik, politik, dobrotnik, z držo liberalnega mladoslovenca, ki je zakoreninjen v ljubezni do kmečke zemlje, ki jo brani s

svojo duhovno, miselno in kulturno preiščeno retoriko, in išče dialoga za novo podobo evropskega Slovenca.

In kaj nam je lahko Razlagova popotnica, duhovno-kulturna dediščina kot njegova vizija iz preteklosti v prihodnost? Predvsem v njegovem geslu:

Bodi zdrava, domovina! – s tem, da bomo znali ohranjati zdrave vrednote, ki so jih naši predniki tisočletja izgrajevali, da bomo še zmeraj prepoznali zdrav arhetip Slovenca v evropski in svetovni globalizaciji družbe, da bomo razvijali nov in zdrav model kulturno bogate družbe in duhovno bogatega življenja, ki temelji na zdravih medčloveških odnosih.

In vsega tega ne moremo dobiti samo s politično kratkovidnostjo, samozagledanostjo, ampak tam, kjer je v središču človek kot oseba, ki se potrjuje z zaupanjem in z odprtostjo za ljubezen in mir.

Post festum:

Večer, 7. 9. 1998: Mirko Nidorfer: Prezrti ljutomerski mladci: Zedinjena Slovenija in dojemanje liberalizma. – V: Večer, 7. 9. 1998, str. 25.

»Čeprav bi Ljutomerčanom in slovenskim politikom predlagal, da namesto socialističnega spomenika 1. slovenskega tabora v Ljutomeru, ki je bil postavljen 1968, postavijo novo sodobnejše obeležje, morda tudi z doprskimi kipi pomembnih slovenskih mož, ki so bili kreatorji in borci za Zedinjeno Slovenijo in organizatorji slovenskih taborov v letih 1868–1871.« (Mirko Nidorfer)

Upam, da tega niste brali ne takrat ne tudi kasneje in da je ta ideja vzniknila med vami Ljutomerčani, ki ste s postavitvijo aleje taborskih veljakov v središču mesta (ni se potrebno več skrivati na obrobju mesta) na prenovljenem trgu dali temu trgu novo filozofijo življenja, kjer se bosta prepletali in sobivali pretekla duša in sodobni medgeneracijski in medkulturni dialog s ponosno držo Prleka in evropskega Slovenca.

Središki Vargazoni (podjetniki, domoljubi in humanisti)

Uvod

V Središču ob Dravi še danes uspešno obratuje oljarna, znana v širšem, tako slovenskem kot nekdam jugoslovanskem prostoru. Malokdo pa danes ve, da je bila to oljarna družine Vargazon, ki je imela trdne korenine na Pristavi pri Ljutomeru. Starejši središki tržani, ki so povčini že pokojni, so med seboj občevali kar s pridevnikom Vargazonova oljarna. V poznejšem času se je oljarne prijelo ime Središka, po katerem imenu je znana danes. Kratek oris pozabljenih osebnosti je objavil v Zgodovinskih listih za leto 1995 Srečko Pavličič, ki v svojem prispevku predstavlja Franca Vargazona oz. njegovo družino. Prav gotovo središka veja izvira iz tega debla, saj se je Matej Vargazon, rojen leta 1850 v Pristavi, priženil v Središče ob Dravi. V nadaljevanju bo prispevek osvetlil podjetniško in domoljubno naravnost rodbine Vargazon in bo lahko kot dodatek Pavličičevemu prispevku, kajti vsi indici kažejo na to, da so si središki Vargazoni močno podobni s pristavskimi in v sorodu. S prerano smrtjo pristavskega Franca¹ se uspešnost Vargazonov v Pristavi konča, središka veja pa je v polnem razcvetu.

Vargazoni so pustili močan pečat v Središču ob Dravi

Matej (Matija) Vargazon (1850–1935) je bil po rodu iz Pristave pri Ljutomeru². V prvi polovici sedemdesetih let 19. stoletja se je znašel v Središču, po vsej verjetnosti načrtno, in se leto po smrti njenega moža Franca Jakla (1847–1874) poročil z vdovo Marijo Jakl, rojeno Majcenovič. Še ne tridesetletna vdova Marija Jakl je ostala sama z dvema mladoletnima otrokoma, z dobrim gruntom in z mlinom na

¹ Glej Zgodovinske liste Zgodovinskega društva Ljutomer, letnik 4, leto 1995, str. 50. Avtor S. Pavličič. V nadaljevanju – S. Pavličič.

² Možno je, da je bil starejši brat Franca – gradbenca, arhitekta in podjetnika. Vir: S. Pavličič in Status animarum središke župnije.

potoku Trnavi. Tri leta mlajši snubec Matija Vargazon je kaj kmalu poprijel za delo na posestvu in začel s posodobitvijo mlina³, že leto po poroki pa se jima je rodil prvi otrok Matija (1876). Svojo podjetniško žilico je kazal z različnimi inovacijami pri pogonski sili na mlinu in z razširitvijo dejavnosti – z izgradnjo žage in oljarne⁴.

Oljarna pred vojno, zadaj mlin in žaga.

Pridnost in podjetnost, ki sta krasili Vargazone na Pristavi, sta bili prav tako prisotni pri srediških Vargazonih. Žal nam zapis S. Pavličiča o morebitnih potomcih gradbenika in podjetnika Franca Vargazona ne razkriva nadaljnje rodovine, prav nasprotno pa je bil Vargazonov središki rod številen. Oba starša, mati Marija in

³ Zagotovo je Matija Vargazon priženil mlin leta 1875, saj viri sporočajo, da sta bili tega leta in leta 1879 veliki poplavi v Središču, tako da je bil obakrat Vargazonov mlin pod vodo. Vir: F. Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910, str. 571.

⁴ Viri nam ne poročajo o točni izgradnji oljarne. Vsekakor pa je bila oljarna zgrajena konec 19. stoletja. Edini vir, ki nam poroča, da je središka oljarna stara krepko čez sto let, je zapis iz leta 1907 o zalogi bučnega olja, ki ga hrani Zgodovinski arhiv na Ptuj. Ustni viri pa poročajo, da je bila oljarna zgrajena že v 19. stoletju (na podstrešju oljarne je še danes na tramu letnica 1864). V sklopu oljarne sta obratovala tudi mlin in žaga. Leta 1903 pa prideta mlin in žaga na dražbo in prideta v lastništvo občine Središče, okrog leta 1926 pa Vargazoni kupijo od občine oba obrata nazaj, ker je bila občina močno zadolžena.

oče Matija, sta dočakala lepo starost, še posebno oče Matej, ki je umrl v častitljivi 85 letih. Če z današnjega zornega kota pogledamo število rojstev na zakonca, sta bila središka Vargazona zelo rodovitna. Poleg dveh otrok iz prvega zakona sta na svet spravila še sedem otrok. Drugorojena Rozina je umrla stara petnajst let, prav tako zadnji otrok Otilija v starosti treh let. Tako da jih je pri življenju ostalo še pet. Najstarejši je bil, kot sem že omenil, **Matija**. Rojen je bil 1876. leta. Po končani domači ljudski šoli je obiskoval mariborsko gimnazijo, nato študiral pravo na graški in dunajski univerzi in leta 1903 promoviral kot doktor prava. Leto prej je nastopil službo kot c.kr. sodnik (k.k. avditor) pri vojaškem sodišču s činom stotnika⁵ poveljstva bojne luke v Kotoru. Po prevratu je bil upokojen, v Gornji Radgoni in Vinskem Vrhu je imel posestvo z vinogradom, in se poročil v visoki starosti, komaj leta 1948, z vdovo Frideriko Schroll, roj. Trefner, iz Maribora. Umrl je leta 1958 na svojem posestvu v osrčju Ljutomersko-Ormoških goric, v Vinskem Vrhu.⁶ V času narodove tragedije se je izkazal kot velik domoljub⁷ tako kot njegova brata in sestra, kot bomo videli pozneje.

Upokojil se je s činom majorja.

Tukaj objavljam zanimiv zapis iz župnijske kronike Središče ob smrti dr. M. Vargazona: *"Dne 17. februarja je bil na tukajšnjem pokopališču pokopan dr. Matej Vargazon, bivši major auditor. Zbolel je na svojem posestvu v Vinskem vrhu, bil prepeljan v bolnico Ptuj, od tam na Vinski vrh in z Vinskega vrha prepeljan v Središče za pokop. Pogrebni obred je opravil domači dušni pastir ob asistenci miklavškega župnika g. Kolenca in ormoškega kaplana g. Ruperta Pušnjaka. V slovo mu je domači dušni pastir spregovoril nekaj besed pod geslom Dilaxi... (dalje ni čitljivo). Kajti ta v mladosti lahkoživi častnik in odlični jurist je postal po letu 1945 prepričan katoličan, globoko veren človek in gojil v svoji duši iskreno "Sentive cum Ecclesia". Po vsej verjetnosti je domači duhovnik p. Leon Božič vedel za njegove študentske avanture. Namreč v Gradcu je spoznal dekle, s katero je imel nezakonskega sina Franca. Starši Matije so za ta dogodek izvedeli in so zahtevali, menda zaradi sramote, da se otrok materi odvzame in se pripelje v Središče. Tako je vnuk Franc rasel v Središču pri dedku in babici ter ob stricu Kartu in tetah. Kot doraslega fanta ga je stric Karl vzel s seboj v rudnik Peklenica pri M. Središču. Tam si je Franc ustvaril družino in do upokojitve delal v rudniku. Njegovi potomci so v Murškem Središču.*

Po upokojitvi je dr. Vargazon živel na svojem posestvu v Vinskem Vrhu vse do svoje smrti. Bil je odločen nasprotnik nacizma in simpatizer odporniškega gibanja. Leta 1944 so se tukaj pojavili raztrganci in se izdajali za partizane, ki jim je dr. Vargazon nasedel. Povabil jih je v hišo in jim postregel, kot je to v Prlekiji navada. Ko so mu povedali za nekaj partizanskih imen, je postal zaupljivejši in odkrito nastopil proti nacizmu in domačim pomagačem. Po tem so raztrganci dr. Vargazona aretirali in ga odvedli v zapor. Vir: Drago Novak, Prlekija 1941–1945, Založba Borec, str. 226. Opomba avtorja tega prispevka: Na tej strani piše D. Novak, da so raztrganci obiskali dr. Franca Vargazona! Toda to ne drži in je napačno lastno ime. Imel sem to srečo, da sem za to zadevo vedel iz virov iz domačega Središča, dr. Vargazona pa se spomnjam po njegovem veličastnem pogrebu, ko so ga s konji iz Vinskega Vrha pripeljali v njegov rojstni kraj Središče. Tudi sicer je v Novakovi Prlekiji kar nekaj napak in napačnih zapisov, ki bi jih kazalo v tej smeri recenzirati.

Brat **Ernest** (1880–1936) je bil sila zanimiva osebnost. V času A-O monarhije je bil s činom nadporočnika kljub politično osumljenemu (p.v.)⁸ poslan jeseni 1917 v Beograd za poveljnika železniške postaje in za vse proge vse do Subotice. Ko je jeseni leta 1918 srbska armada prebila solunsko fronto in se pri Nišu vsa sestradana ustavila, je dobil Vargazon ukaz, naj hitro iz romunske bojne črte prepelje nemško armado feldmaršala Mackensena proti Nišu. Vargazon pa je ukazal vso progo med Zemunom in Novim Sadom zapolniti s tovornimi vlaki, napolnjenimi z živili, ki bi morali voziti za Budimpešto, Dunaj in Berlin. Sočasno je po svojih tajnih zaupnikih obvestil srbsko armado, naj takoj zavzame Beograd. Po končani vojni je to njegovo pokončno in domoljubno dejanje obelodanil premier Protić kralju Petru I. Osvoboditelju, ki ga je za to dejanje odlikoval z najvišjim priznanjem - "**Prvi spasitelj države**" (prvi rešitelj države). Vargazon pa ni bil samo veliki Jugoslovan, temveč veliki Slovenec in domoljub. Podpiral je Ciril-Methodovo družbo⁹. Do svoje prerane smrti je bil načelnik Železniške direkcije v Ljubljani. V zakonu z Alojzijo Juvančič je imel dva sina: Dušana, ki je bil po poklicu pravnik, in dr. Bogomila - Milka, dr. med., (1914–1994) priznanega zdravnika revmatologa, profesorja in prodekana v letih 1967–1969 na MF v Ljubljani.

Tretjerojenka je bila **Amalija** (1883–1961). Bila je samska in je bila svoj čas poštna uradnica v Žalcu. To službo je pustila na željo brata Karla, da mu je potem vodila domači mlin in oljarno vse do nacionalizacije.

Jožefa (1882–1967) je bila poročena s prof. Franom Vajda, nekdanjim profesorjem na ptujski gimnaziji, pozneje pa je bila družina v Dubrovniku, kjer je Vajda poučeval na Vojno-mornariški akademiji. Po njegovi smrti se je družina vrnila v Središče ob Dravi.

Karl (1885–1959) je bil izmed vseh otrok najpodjetnejši. V Mariboru je obiskoval kmetijsko šolo in si pridobil naziv kmetijsko-vinogradniški tehnik, kar je bila za tiste čase solidna izobrazba. Od ostarelega očeta je prevzel posestvo in oljarno ter se leta 1919 poročil z dunajčanko Heleno, posestvo in oljarno pa je pustil v upravljanje sestri Amaliji, ko se je z ženo preselil v Čakovec, kjer sta si kupila hišo.

⁸ Politisch verdächtig. Kljub tej oznaki si je znal v visokih krogih avstro-ogrske armade pridobiti veliko zaupanje.

⁹ Vir: Koledar CMD za leto 1937.

Karl Vargazon z ženo Heleno.

To leto je prevzel upraviteljstvo nad posestvom in rudnikom Peklenica v Medžimurju, ki je bilo last madžarskega grofa Feštetiča¹⁰. Rudnik je upravljal in ga posodobil vse do velike gospodarske krize, tako da se je to leto (1929) po konkurzu rudnika vrnil na svoj mlin in oljarno,¹¹ žena pa je s hčerkama ostala v Čakovcu. Obrat v Središču je obratoval tudi med vojno, vendar ga je vodila, kot že prej, sestra Amalija.

¹⁰ Glej faksimile iz časnika Međimurje z naslovom "Prva rudarska jama u Peklenici".

¹¹ Da je bil resnično daljnovidni gospodarstvenik, nam pove podatek, da je že ob prevzemu rudnika vse svoje premoženje dal napisati na ženo, kajti v nasprotnem primeru bi ostal brez vsega premoženja, saj bi le-to prišlo v stečajno maso. Vir: Tanja Vargazon, poročena Kuvačić, Zagreb - hči.

Prva rudarska jama u Peklenici 5.6.97.

1870. - Na inicijativu grofa Jurja Feštetiča, u Peklenici je otvorena prva rudarska jama za vađenje ugljena. Iskopano je okno dubine 18 metara, a hodnici su se pružali pravcem istok-zapad. Kako nije bilo crpki za vodu, nije se moglo dublje kopati. Tek posredna povijesna vrela govore da se tu ugljen kopao nekih dvadesetak godina, te da je njime opskrbljeno lokalno tržište. Ozbiljnija eksploatacija ugljena u Peklenici je počela tek nakon I. svjetskog rata. Tada je 1919. godine Čakovčanin Karlo Vargazon povezo dotadašnje pokušaje mještana Peklenice u osmišljeno vađenje ugljena takozvanim dnevnim kopom. Kopalo se do dubine od deset metara. U početku se radilo na vrlo primitivan način lopatama, krampovima i drvenim kolicima. Voda na većim dubinama izbacivala se ručno kantama. Tek 1923. godine nabavljene su električne sisaljke. Za odvoženje ugljena na željezničku postaju u Murskom Središću, u prvo se vrijeme koristila konjska zaprega. Već 1919. godine počela je izgradnja uskotračne industrijske pruge. Vagonete su u prvo vrijeme gurali radnici, potom su ih vukli konji, a poslije su nabavljene dvije električne drezine, a krajem 1921. godine promet je uspostavljen parnim lokomotivama.

Faksimile zapisa o rudniku in Vargazonu.

V tem času je bila družina razpeta med Čakovcem in Središčem, vse dotlej, ko so mu nemške oblasti prepovedale vstop v Središče (na nemško ozemlje). Okupacijo so srečno prestali. Hčerka Tanja¹² se teh, za njo čudovitih časov v Središču, spominja takole:

¹² Poročena Kuvačić, profesorica glasbe, roj. 1924, živi v Zagrebu, poročena s filozofom, mislecem, publicistom, marksističnim sociologom in utemeljiteljem in urednikom filozofskega časopisa Praxis, prof. Ivom Kuvačićem. Vir: T. Kuvačić in Wikipedija.

Zakonca Kovačič, januar 2009.

“Z očetom sva prišla v Središče 17. aprila 1945. Moj prvi korak je bil, da sem se šla kopat v poltar ali kašto, to je dovodni kanal vode za mlin. V Središču sva našla v glavnem vse delavce, ki so bili zaposleni še za časa stare Jugoslavije. Posebno mi je ostal v spominu gluhonemi Jakec¹³, ki je bil kot nekakšen hišni inventar, v glavnem je oskrboval živino, in izredni delavec Peserl, doma iz bližnjega vinarstva naselja. Pa Prosnikove družine – marljive Lize in pedantnega Jožeta Lončariča in Micike, mlinarja Franca Novaka iz Steničjaka. Tudi zelo revne družine, matere samohranilke, Gere Halužan, ki je stanovala s kopico otrok pri sosedu Burjanu. Oče ji je pred vojno veliko pomagal. Uredil ji je denarno podporo, pri nas pa so dobivali živež – moko itd. Med vojno so ji enega sina ubili nacisti, njo pa so krvniki ubili v lagerju.” V bistvu je bil Karl Vargazon veliki humanist, ki je tudi novim oblastnikom brez dlake na jeziku povedal svoje misli, npr.: “Če bi se komunizem ustvaril, potem bi morali biti ljudje angeli”. Ali njegovo protinaci-

¹³ Središčani so mu nadeli vzdevek pajgač, saj ni mogel drugega izgovoriti kot paj, paj.

onalno reklo, ko so se Hrvat, Srb in Slovenec kregali med seboj: *"Jaz sem Hrvat, jaz sem Srb, jaz sem Slovenec"*. Ko so končali, jih je Vargazon vprašal: *"Kaj ste pa še, razen tega?"*¹⁴

Tudi moj oče (op. avtorja) se je kmalu po vojni zaposlil v tej oljarni¹⁵. Po poklicu je bil kovač, tako da je lastnik takšen profil delavca rabil tudi za vzdrževanje nesodobnih strojev in transmisij. Da je bil Vargazon dobra duša, priča dogodek iz oljarne. Pri delu so bili delavci nepazljivi pri polnjenju cisterne z oljem. Ko so ugotovili, da je cisterna že davno polna, olja pa za tri prste na debelo v skladišču po tleh, so s strahom ugotovili svojo šlamparijo. In kot zakleto se je v tistem trenutku pojavil na vratih obrata lastnik Vargazon. Smrtna zona jih je spreletela ob pogledu na razlito olje in strogega delodajalca. Otrpnili so od strahu, saj bodo za takšen prekršek zagotovo pristali na cesti. Gospod Vargazon jih je prijetno presencil in potolažil z besedami: *"Piceki moji, nič se ne bojte. Tam, kjer so cimermani, tam je trešče!"*

S temi besedami je zapustil oljarno, delavcem pa je bil to velik poduk.

V težkih povojnih časih je bil Vargazon prvi predsednik KNOO¹⁶ ali predsednik občine. Z veliko vnemo se je lotil obnove porušene infrastrukture v trgu. Bil je zagnan in razumljiv. Nesebično se je razdajal. Pod njegovim vodstvom se je zgradila železniška postaja, novi mostovi na potoku Trnavi, postavljena sta bila med okupacijo odstranjena kipa Trpečega zveličarja in Marije – majke Božje. Zagnan je bil pri sanaciji poškodovane farne cerkve na Grabah in središki kapeli. In še bi lahko naštevali. Njegovo delovanje pa ni bilo najbolj po volji ptujskim okrajnim veljakom. Po njihovih besedah, da je *"revolucionarni starokopitnež"*, je sklepati, da niso bili najbolj zadovoljni z njim. No, čez nekaj let je "pustil" mesto predsednika KLO mlajšemu in ustrežnejšemu kadru.

¹⁴ Morda je to filozofsko vprašanje navdušilo njegovega zeta I. Kuvačiča, ki v svojih socio-filozofskih pogledih ni sprejemal nacionalizma, ki eshatološko postavlja narod kot temelj vsega. Op. avtorja po viru iz življenjepisa.

¹⁵ Zato smo bili in smo še danes vsi moji bratje in sestre nekako čustveno vezani na središko oljarno, ki nam je v težkih povojnih časih pomagala prebroditi veliko pomanjkanje.

¹⁶ Krajevni narodnoosvobodilni odbor, ki se je pozneje preimenoval v KLO-krajevni ljudski odbor.

Epilog:

Vargazonova oljarna je bila 1948. leta nacionalizirana, mlin pa mu je še ostal vse do smrti 1958. leta. Še isto leto je žena Helena prodala mlin in stanovanjsko hišo lastniku oljarne, ki se je čez štiri leta pripojila h Kmetijskemu kombinatu Jeruzalem iz Ormoža. V tistem času so oljarno zelo malo posodobili, skoraj nič,¹⁷ z razvojem ormoškega kombinata pa je bila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja oljarna skupaj z mlinom, ki se je razvil v močno mešalnico močnih krmil, dokaj sodobno opremljena in je tudi povečala kapaciteto. Danes je središka oljarna paradni konj družbe Jeruzalem Ormož SAT, preobražene firme nekdanjega ormoškega Kmetijskega kombinata. Središko olje je eno najbolj kakovostnih olj v tem delu Evrope, saj uporablja domačo – lastno surovino.

Žal je po smrti zadnjega moškega potomca Karla Vargazona rod Vargazonov po moški liniji iz Središča izginil. Po poizvedovanju bi naj menda živel v Ljubljani vnuk Ernesta Vargazona, zdravnik, sin profesorja Milka Vargazona.

Vsi Vargazoni so bili zelo navezani na svoj rojstni kraj, iskreni lokalpatrioti, kar kaže na to, da vsi počivajo v središki rodni grudi.

Zadnji dom Vargazonov na središkem pokopališču.

¹⁷ Največja pridobitev oz. razširitev ponudbe je bilo ročno stekleničenje bučnega olja v prizidku, ki so ga v ta namen zgradili nekaj let po pripojitvi ormoškemu kombinatu.

Društveno življenje pri Mali Nedelji

V prispevku za Zgodovinske liste se bom osredotočil na kulturno delovanje oziroma cerkveno/katoliške združbe, ki so bile prisotne pri Mali Nedelji. Gre za odlomek iz monografije Nekaj besed o Mali Nedelji in njenih ljudeh, ki bo izšla v začetku leta 2012 (knjiga je trenutno v tisku!). Več boste našli v omenjeni knjigi v poglavju Društveno življenje.

Kulturno delovanje

Različne zvrsti kulture so skozi zgodovino značajsko oblikovale posameznika in narod na svojevrsten način.

Pisna omemba cerkve iz prve polovice 15. stoletja in nastanitev stalnega duhovnika Lenarta Keriča (Kerisch) konec 16. stoletja nam dasta le nekaj podatkov o življenju pri Mali Nedelji, kajti požar v starem župnišču je v letu 1695 uničil listine, ki bi več povedale o preteklosti. V tistih časih so imeli veliko vlogo pri kulturni vzgoji krščanski duhovniki, ki so po načelu božjih zapovedi učili o delavnosti, poštenosti, o prijateljstvu, odpuščanju in pomoči ... posameznike so učili brati in pisati, največkrat zastonj ali za skromno plačilo. Po zaslugi kaplana Martina Kavčiča, rojenega leta 1735 v Rihtarovcih, so leta 1785 začeli poleg cerkve zidati šolo. Kaplan je prvemu redno nastavljenemu učitelju Pavlu Židanku v preužitek daroval svojo zemljo, ki jo je kupil od graščinske gospode. Pomembno vlogo pri poučevanju in učenju cerkvenega petja so imeli tudi cerkovniki organisti. Prvi je bil leta 1650 učitelj organist Janez Rausperger.

Pomembna prireditev pri Mali Nedelji z narodnostnim nabojem pa je bila 15. septembra 1867, in sicer beseda – veliko ljudsko zborovanje slovensko govorečih Štajercev in Prekmurcev ter posameznikov iz Kranjske. Zborovanje pod velikim hrastom v bučkovski dolini je bilo posvečeno spominu na pokojnega malonedeljskega župnika in narodnega buditelja Antona Krempla. Organizatorji so bili njegovi »učenci«, ki so se šolali in kot posamezniki ohranjali slovenski jezik in

se zavzemali za njegovo uveljavitev. Z besedo je začela nastajati potreba po bralno-čitalniških društvih. Pod vodstvom Antona Božiča iz Radoslavcev, rojenega 1838, je bilo leta 1871 ustanovljeno bralno društvo, ki so ga finančno in moralno podpirali posamezni izšolani rojaki; podarjali so knjige in plačevali naročnino slovenskih časopisov za potrebe društva. Domača šola je imela vse večjo vlogo pri izobraževanju malonedeljskih otrok na narodnostnem in kulturnem področju. Namen bralnega društva je bil omogočiti izposojlo knjig tudi revnejšemu prebivalstvu, ki si Mohorjevih knjig ni moglo kupiti.

Po letu 1900 sta delovali tamburaško in pevsko društvo pod vodstvom učitelja Janka Preloga st. Leta 1923 je bil zgrajen društveni dom, v katerem so prepevali, igrali tamburaši, prirejali dramske igre, igrala pa je tudi godba na pihala pod vodstvom Janka Preloga ml.

Narodnokulturno društvo iz druge polovice 19. stoletja je prenehalo delovati leta 1932. Istega leta je bila ustanovljena Sokolska četa, Narodnokulturno društvo pa ji je dalo v najem dvorano. V njej so delovale telovadna in dramska sekcija in godba na pihala. Dvorano je za svoje namene uporabljalo tudi Slomškovo prosvetno društvo za dramske in pevske prireditve. Na kulturnem področju sta si tako konkurirali Društvo Sokol in Slomškovo prosvetno društvo, ki pa sta ob večjih kulturnih prireditvah nastopili skupaj in s tem dokazali pripadnost slovenskemu narodu in jeziku.

Z drugo svetovno vojno se kulturno delovanje pri Mali Nedelji skoraj prekine; pod prisilo nemške oblasti je delovala godba na pihala, katere člani so si leta 1938 v grobem zgradili godbeni dom. Po vojni je delovalo Kulturno-prosvetno društvo in uprizarjalo odrske igre, ki pa je s pojavom kinosekcije v 60-ih in 70-ih letih 20. stoletja zamrlo. Nekaj let kasneje so odrske igre uprizarjali članice in člani PGD Mala Nedelja.

Cerkvene/katoliške združbe

Dekliška Marijina družba – DMD

Pri Mali Nedelji je bila DMD ponovno ustanovljena leta 1902¹, a se je na pobudo novega župnika Franca Ostrža leta 1925 spet obnovila na svečnico. V Tajniški knjigi DMD spremljamo njene dejavnosti od februarja 1925 do decembra 1940, ko se knjiga konča (do takrat tudi obstaja ta Družba). Glavna zavetnica je bila *Marija Brezmadežna Spočeta* (8. decembra), druga zavetnica pa *Mala Cvetka ali Sv. Terezija od Deteta Jezusovega*; duhovni vodja je bil župnik Franc Ostrž. Po hierarhični lestvici je bil na vrhu duhovni vodja, za njim pa svetovalke (za posamezne vasi v fari) in članice – *Marijine hčere, družbenke*. Največ so se srečevale na mesečnih shodih oziroma sestankih, na sejah odbora pa tudi na občnih zborih, Marijanskih taborih in na različnih cerkvenih prireditvah v domači in okoliških župnijah. V DMD so vstopala dekleta, stara od 14 do 18 let. Njene članice so ostale do poroke oziroma vse življenje, če se niso poročile ali so ostale samske in »čiste«. Kot podmladek so ustanovile Marijin vrtec, namenjen mlajšim šolar-kam. Imele so celo svojo igralsko skupino, ki je leta 1935, ob 10-letnici delovanja, nastopala na *Marijanski akademiji*. Leta 1930 ustanovijo še Materinsko Marijino družbo (za žene in matere) MMD; članice so bile poročene žene, ki so se od DMD navzven razlikovale po tem, da so nosile Marijino svetinjo na pentljah, trakovih. Članice so se morale držati družbenih *sklepov*, sprejetih na sejah, svetovalke (za posamezne vasi) pa so *vestno* nadzorovale svoje članice. Pomembno je bilo: vzorno obnašanje v cerkvi, hrepenenje po skriti svetosti, veselje do molitve in sv. obhajila, točnost pri shodih in društvenih nastopih, dobrodelnost in delavnost za uspeh družbe ter zanimanje za društveno glasilo, Marijine pesmi, godove ... Njihov videz je bil prepoznaven: nosile so Marijino svetinjo in trak, na pogre-bih ali drugih (večjih cerkvenih) prireditvah, denimo, pa so nosile belo obleko.

Cerkvene bratovščine²

Bratovščine, ki so delovale pri Mali Nedelji, so navedene po časovnem zaporedju:

¹ Prvič se omenja že leta 1869, ko je Družba kupila podobo Brezmadežne Device Marije s prenosnim tronom.

² Iste članice se pojavljajo tako v DMD kot v posameznih bratovščinah in ženskih rožah.

Bratovščina sv. Sebastijana, 16. stoletje; Bratovščina sv. Ane, 1706; Bratovščina krščanskega nauka, 1757; Dekliška Marijina družba, 1869; Bratovščina presv. Srca Jezusovega; Bratovščina prečist. Srca Marijinega; Škapul. bratovščina Karmelske Matere Božje; Dominik. Br. Sv. rožnega venca; I. moška roža; I. ženska roža³; II. ženska roža je štela članice iz Drakovcev; III. ženska roža je štela članice iz Bodislavcev; IV. ženska roža je štela članice iz Drakovcev, Terbegovcev, Grabšincev, Bučkovcev in Moravcev; V. ženska roža je štela članice iz Moravcev; VI. ženska roža je štela članice iz Radoslavcev, Kuršincev in Sitarovcev in VII. ženska roža je štela članice iz Moravcev.

Slomškovo prosvetno društvo

Ustanovljeno je bilo leta 1926 pri Mali Nedelji s predsednikom župnikom Francem Ostržem. Pripravljali so številne prireditve v *malonedeljskem društvenem domu* oziroma *Sokolskem domu* (v lasti Sokolske čete Mala Nedelja). Društvo je bilo dejavno, saj je v enem letu pripravilo več prireditev. *Društvo je prenehalo delovati konec leta 1941.* Tako piše v dopisu Sokolske čete Mala Nedelja Slomškovemu prosvetnemu društvu 5. februarja 1941, ko je šlo za brezplačno odstopitev Sokolskega doma za pustno dobrodelno prireditev Zimske pomoči. Za kasnejše obdobje ni več dokumentov in sklepa se, da je društvo z začetkom druge svetovne vojne prenehalo delovati.

Cerkveni ubožni zavod pri Mali Nedelji

Delovati je začel v letu 1783 od polovičnega denarja Bratovščine sv. Sebastijana. Prvi zapis v Zapisniku dohodkov in stroškov tega Zavoda se začne leta 1911, zadnji pa konča leta 1949. Zavod so vodili trije malonedeljski župniki: Jožef Kolarič, Franc Ostrž in Jožef Lovrenčič. Med darovalci so bili pogosto župniki sami, posebej Franc Ostrž. Najpogostejši dohodki so bili: velikonočno darovanje, božično darovanje v cerkvi, darovi posameznikov in obresti. Najpogostejši so bili izdatki posameznikom, potrebnim denarja, ki so ga dobili na roko ali pa po županu; darov pa so bili deležni tudi popotnik, revni dijaki, bogoslovci, aka-

³ Pri ženskih rožah gre verjetno za članice – *družbenke* DMD, ločene po posameznih vaseh.

demiki in visokošolci, nekdanji upokojeni organist, revni otroci, slepi in bolni reveži, prosilka s Hrvaškega, mestni reveži, prodajalka podobic, begunec, tuji župljanki, revne družine, *pogorelci* (družine, ki jim je pogorela domačija). Nekateri posamezniki so bili večkratni prejemniki denarne podpore. Največ jih je bilo vsako leto na štefanovo, 26. decembra. Po dekanijskem dekretu iz leta 1923 je bil predzadnji oče ubogih ali ubožničar Martin Brumen (*Lončarov*), rojen leta 1856, zadnji ubožničar pa je bil malonedeljski trgovec Leander Prejac, rojen 1881.

Fantovski odsek Orlov

Fantovski odsek Orlov je bil ustanovljen leta 1936 na pobudo takratnega župnika Franca Ostrža. Prvi in zadnji predsednik je bil Ciril Hojnik. V fantovskem odseku niso gojili telovadbe, ampak korakanje; predvsem so bili aktivni pri dramskih predstavah, sodelovali pa so tudi na procesijah v postavljanju špalirjev. Sekcija je delovala do druge svetovne vojne.

Kolpingova družina

Pobudo za njeno ustanovitev je dal Franjo Šauperl, predsednik Kolpingove zveze Slovenije, sestanek pa je bil 6. novembra 2005 v prostorih župnijskega doma. Delovali so na več področjih: socialna problematika, vzgoja staršev in mladine, priprava za življenje vseh ljudi in stanov. Blagoslovitev Kolpingovih simbolov, slike in zastave je bila 19. februarja leta 2006. Izvedli so tudi nekaj akcij: izdelava spominkov in obdaritev mater ob materinskem dnevu; izdelava in prodaja voščilnic za božič in novo leto; peka peciva ob različnih slovesnostih v župniji; različna predavanja ...

Vir:

- Tajniška knjiga *Dekliške Marijine družbe pri Mali Nedelji, 1925–1940*, hrani arhiv župnijske cerkve Sv. Trojice pri Mali Nedelji.
- Ciril Hojnik, rojen 1916, Trnovci 1995.

- Zapisnik Cerkvenega ubožnega zavoda pri Mali Nedelji, hrani arhiv župnijske cerkve Sv. Trojice pri Mali Nedelji.
- Obvestilni zapiski Franca Ostrža 1928–1941, hrani arhiv župnijske cerkve Sv. Trojice pri Mali Nedelji.
- Zapisnik cerkvenih bratovščin pri Mali Nedelji 1925–1941, hrani arhiv župnijske cerkve Sv. Trojice pri Mali Nedelji.
- Franjo Šauperl, rojen 1939, Limbuš 2008.

Prva obrtna razstava v Ljutomeru leta 1925

Nova železniška proga Ormož–Ljutomer–Murska Sobota, zgrajena leta 1924, je Prekmurje in Prlekijo povezala z železniškim omrežjem Slovenije in tako odprla možnosti gospodarskega razvoja krajev, ki so bili prej prometno zapostavljeni.

Največ so si za izgradnjo proge prizadevale gospodarske organizacije, trgovci, obrtniki, kmetje in lokalni politiki, saj je železnica omogočila hitrejši in cenejši prevoz blaga na velike razdalje, s tem pa tudi večjo konkurenčno sposobnost prodaje kmetijskih pridelkov, obrtnih in industrijskih izdelkov.

Prihod prvega vlaka v Ljutomer iz Ormoža. 1924.

Ljutomer z okolico kot gospodarsko, politično, upravno, kulturno in izobraževalno središče Prlekije je imel pomembno vlogo v kmetijstvu (poljedelstvo, živinoreja, vinogradništvo in sadjarstvo), z dokaj razvito obrtno dejavnostjo in opkatniško industrijo. Po I. sv. vojni sta pridobili na pomenu tudi lesna in usnjarska industrija, premogovništvo ...

Kot najmanjši slovenski okraj je bil Ljutomer do leta 1927, ko je dobil mestne pravice, največji slovenski trg z vsemi mestnimi značilnostmi z okoli 1500 prebivalci. Bil je sedež okraja, okrajnega sodišča, okrajnega davčnega urada, imel je meščansko in obrtno šolo. V trgu je bilo 27 trgovcev, 67 obrtnikov, 5 industrijskih podjetij, 8 gostinskih obratov (dva hotela, 6 gostiln in kavarn), trije denarni zavodi (okrajna posojilnica, mestna hranilnica, banka). Trg je imel lastno električno centralo, javni vodovod in kopališče.¹

Izgradnja pomurske železnice je bila tudi priložnost za prepoznavnost domačih obrtnikov in njihovih izdelkov v širšem slovenskem prostoru in je odpirala nove razvojne možnosti. Že leta 1925 je Trgovska in obrtna zbornica v Ljutomeru pripravila prvo okrajno obrtno razstavo v Ljutomeru.

Kljub izredno slabim gospodarskim razmeram in pogojem za razvoj obrtništva in nsploh gospodarskega napredka v Kraljevini SHS v tridesetih letih 20. stoletja je imela razstava obrtnih izdelkov leta 1925 toliko večji pomen, ker so se večja mesta na Štajerskem zaradi pomanjkanja denarja odpovedala sejmskim prireditvam. Razstava v Ljutomeru je imela vzpodbuden odmev v slovenskem časopisju, organizatorji pa so prejeli priznanje predstavnikov industrije in obrti.

Razstava je potekala od 9. do 16. avgusta 1925 na Meščanski šoli v Ljutomeru v osmih razstavnih prostorih. Bila je sicer dokaj skromna po obsegu, lepa pa po svoji vsebini in kakovosti izdelkov s prleškim pridihom izvirnosti. Iz razstavljenih izdelkov sodelujočih obrtnikov je mogoče dokaj nazorno razbrati strukturo obrti in nosilce določene obrtne dejavnosti v trgu Ljutomeru in v okraju. Gostitelji so povabili k sodelovanju tudi obrtnike iz okrožja.

Sejem ni bil samo prvovrstni gospodarski temveč tudi družbeni dogodek, saj se ga je udeležilo veliko obiskovalcev. Potekal je v sklopu praznovanja 50-letnice kasaškega društva v Ljutomeru.

Razstavni odbor Trgovsko-obrtnega društva za okraj Ljutomer, katerega predsednik in svetnik društva je bil slikarski mojster Janko Horvat v Ljutomeru, je razstavo organiziral z namenom, da se širši javnosti prikaže obrtna dejavnost v okraju v prizadevanju za večjo kakovost izdelkov ob vse večji konkurenci in

¹ Jutro, 13. 2. 1927, št. 38.

da se s sejmi utrjuje zavest pripadnosti k obrtniškememu stanu, pomembnemu za gospodarski razvoj države. Na sejmu se je predstavilo 56 obrtnikov in vajencev.

*Odbor obrtne razstave v Ljutomeru pred Meščansko šolo v Ljutomeru.
Drugi z desne stoji ljutomerski slikar Tone Čeh, član obrtnega društva,
avtor fotografije.*

Odprtja razstave sta se udeležila zastopnika Zbornice za trgovino, obrt in industrijo iz Ljubljane dr. Windischer in dr. Pretnar, okrajni svetniki zbornice, pokrovitelj razstave sreški načelnik dr. Mlinar, trški župan dr. Ivan Stojan in drugi pomembni gostje. Med posebej povabljenimi gosti je bil ormoški rojak dr. Vekoslav Kukovec, nekdanji minister za trgovino in obrt, ki je kot slavnostni govornik izrekel veliko priznanje organizatorjem razstave in sodelujočim obrtnikom, ki so v težavnih gospodarskih razmerah pripravili prireditev velikega družbenega pomena. Obrtna dejavnost in njen nadaljnji razvoj naj bi bila pogoj za hitrejši gospodarski napredek slovenskih pokrajin, pri tem naj bi izgradnja železnice v Pomurju, za katero si je kot nekdanji minister prizadeval, tudi vzpodbudila razvoj krajev ob Muri.

V času razstave je v hotelu Triglav v Ljutomeru potekal tudi obrtniški shod v organizaciji razstavnega odbora Trgovsko-obrtnega društva. Gostje in domačini, predstavniki obrti in industrije in predstavniki obrtniških šol so predstavili slabe

gospodarske razmere v državi, posebej pa pereče stanje v obrtni dejavnosti. Na shodu je bil tudi inž. Ferdinand Lupša iz Male Nedelje, znani potopisec, pobudnik gospodarskih stikov z Azijo in raziskovalec na Tajskem.

Na obrtniškem shodu je bila sprejeta resolucija z zahtevo vladi:

»1. Na obrtnem shodu v Ljutomeru 15. avgusta zbrani obrtniki in drugi pridobitni sloji ter mali posestniki pozivajo vse slovenske poslance brez razlike strank, da prevzamejo kot obvezno dolžnost v reševanje sledeče: Vsled vedno rastoče valute preti obrti, mali industriji in tudi mali posesti popolna propast, ako se investicijski in realitetni dolgovi ne valutarizirajo na podlagi zlate valute napram papirnati valuti, v koji so dolgovi nastali in sicer od leta 1920 naprej. Napram temu se ima kapital, ki je nastal od leta 1920, istotako valutarizirati v zlato valuto, na korist dolgovom, kar bo prilično izenačilo vrednost dinarja napram investicijam in realitetam.

2. Apelira se na Trgovsko-obrtno zbornico v Ljubljani kot najvišjo zastopnico interesov obrti in industrije, da s vso svojo preizkušeno zmožnostjo vzame v pretres naše valutno vprašanje, katero vedno bolj uničuje obrt in malo industrijo z ozirom na vedno večji porast našega dinarja, in sicer od leta 1920, dočim so potom iste valutarizacije papirnati denar spreminja v zlato vrednost, vsled česar je obstoj obrti in male industrije onemogočen ter s tem v dogledni dobi posvečen popolni propast.«

Na shodu so sprejeli tudi posebno izjavo z zahtevo po večji denarni podpori države pri izobraževanju obrtnikov v poklicnih šolah v Sloveniji.

»1. Vlada kraljevine SHS naj v svrhu ohranitve, spopolnitve in razširitve obrtno nadaljevalnega šolstva v Sloveniji za šolsko leto 1925-26 določi vsaj en milijon Din kredita, ker je sicer pričakovati katastrofe, da se ta z velikim trudom ustvarjena inštitucija v škodo obrtništva zruši pred nami.

2. Obrtništvo prosi, naj se pri sestavi učnega načrta ozira na to, da se teoretični pouk kolikor mogoče prilagodi praktičnim življenjskim potrebam vajeništva.

3. Vlada se poziva, da v najkrajšem času oživi neobhodno potrebne učiteljske tečaje za obrtno-nadaljevalni šolski pouk in nam pripomore s sredstvi za izdajo in nakup potrebnih učil za obrtno nadaljevalne šole.

4. Vlada se naproša, da nemudoma prenese referat obrtno-nadaljevalnega šolstva v mariborski oblasti k oddelku za trgovino in obrt pri velikem županu v Mariboru, slednje imenovanega pa naprošamo, da imenuje posebnega nadzornika za obrtno-nadaljevalne šole v mariborski oblasti.

5. Obrtništvo se zaveda koliko zahvalo je dolžno Trgovski in obrtni zbornici v Ljubljani, ki je požrtvovalno tudi letos pomagala vzdrževati naše obrtno-nadaljevalne šole, in jo naproša tudi še za nadaljnjo naklonjenost.«²

Koliko in kateri obrtniki so se predstavili na sejmu v Ljutomeru?

Med obrtniki zasledimo znane mojstre obrti z dolgoletno tradicijo, katerih dejavnost se je nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni, v spremenjenih gospodarskih in političnih razmerah, ne najbolj naklonjenih privatni dejavnosti. Nekatere od teh obrti obstajajo še danes, mnoge pa so zaradi gospodarskega napredka in sprememb načina življenja propadle.

Na sejmu so bila najbolj zastopana ročna dela iz tekstila.

Perilo: Cirila Milavc, Josipina Painhart, Viljelmina Fabian (Ljutomer).

Preproge: Marica Vilar, Jos. Pogrujo (Ljutomer).

Moško in žensko krojaštvo: Cirila Milavc, Marica Rižnar, Grete Šmauc (Ljutomer) ter Mimi Uršič (G. Radgona).

Krojaštvo: Josip Jelovšek (Ljutomer) in Brgles (Gor. Radgona).

Čevljarstvo: Anton Škerjanec, Štefan Vrabelj in Ant. Arnuš (Ljutomer), Jos. Hack iz Gor. Radgone.

Usnje: tovarna Sinigoj in Martinušič (Ljutomer).

Kleparstvo in ključavničarstvo: Verbnik – Karba, Ant. Ludvik (Ljutomer).

Sodarstvo: Iv. Loparnik, Martin Golob, (Ljutomer), Al. Tratnjek (Gančevci).

² Tabor, 19. 8. 1925, št. 186.

- Kolarstvo: Stajuk, Fr. Vargazon (Cven).
- Kovaštvo: Janko Tratnik, Hrovat, Fr. Ivančič (Ljutomer).
- Sedlarstvo: Ivan Cmrečnjak (Ljutomer).
- Frizerstvo in lasuljarstvo: Pero Veselič (Ljutomer).
- Fotografija: Alto Huber (Ljutomer).
- Slikarstvo: Tone Čeh (Ljutomer).
- Črkoslikarstvo, pleskarstvo in slikarstvo: črkoslikar Janko Horvat (Ljutomer), slikar in pleskar Ludv. Mlinarič (Gor. Radgona).
- Gostinstvo: Fr. Talany (Sv. Jurij).
- Kiparstvo: Janko Golobič (Ljutomer).
- Mizarstvo: Mart Makovec (Presika), Velnar (Ljutomer), K. Hojs in G. Paar iz Gornje Radgone.
- Mlinarstvo: I. Ribič (Cezanjevci), V. Kukovec (Ljutomer).
- Keramika in drugi umetniški izdelki: A. Sonnenwald pl. Radnicki, potomka znane poljske umetniške družine Radnicki, posestnica gradu Branek pri Ljutomeru.
- Predstavljene so bile tudi druge obrti: strugar Milavc (Ljutomer), urar Čagran (Ljutomer), prekajevalec mesa L. Rodošek (Ljutomer), medicinar I. Škrajnar (Ljutomer).
- Posebej so bili predstavljeni izdelki lesne in kovinske industrije iz Ljutomera.
- Posebnost sejma so bili razstavljeni nekateri dragoceni dokumenti – prvi zapisnik ljutomerske obrtne zadruge iz leta 1755, prva blagajna zadruge iz leta 1754, gradbeni načrti zidarskega mojstra Preloga s Kamenščaka in zidarskega mojstra Jandla iz Ljutomera.

Med razstavljalci na sejmu zunaj okraja so sodelovali: kovač Štefan Rižnar (Ivanjkovci), izdelovalec tehtnic Karl Ussar (Maribor), kotlar Marko Čutić (Maribor), lončar in pečar Fr. Brumen (Savci), sedlar Jak. Majcen (Ormož), Schönweter (Jastrebcji), kolar Stajnko (Ključarovci pri Ormožu), kovač Fil. Hrovat (Ormož), sodar Al. Tratnjek (Gančani). Prav tako je bilo razstavljenih tudi nekaj izdelkov vajencev.³

Leta 1929 je Obrtno in trgovsko društvo ob 10. letnici delovanja pripravilo 2. obrtno razstavo, mnogo večjo po obsegu in po številu sodelujočih obrtnikov iz okraja, okrožja in drugih slovenskih krajev. Razstava je potekala v prostorih meščanske šole, Sokolskega in Katoliškega doma. Razen klasičnih obrtnih izdelkov so bili na razstavi prikazani tudi živilski izdelki, kmetijski stroji in orodja, izdelki učencev meščanske in obrtne šole. V okviru sejma je potekala v bližini šole tudi živinorejska razstava.⁴

³ Tabor, 21. 8. 1925, št. 188.

⁴ Jutro, 13. 8. 1929, št. 187.

Volitve v okraju Ljutomer leta 1927

Leta 1926 so bile v Kraljevini SHS razpisane, leta 1927 pa izvedene kar troje volitve: v oblastne skupščine, narodno skupščino in v občine.

Prve in edine volitve poslancev v oblastne skupščine (v Sloveniji ljubljanska in mariborska oblast), ki je urejala oblastno in sreško (okrajno) samoupravo, so bile izvedene na osnovi vidovdanske ustave iz leta 1921 in sprejete uredbe o oblastni in sreški samoupravi iz leta 1922. Volitve so bile razpisane 25. novembra 1926, izvedene pa 23. januarja 1927 po volilnih enotah (srezih).¹

Pred volitvami poslancev v mariborsko oblastno skupščino so politične stranke za podporo svojim političnim programom pri pridobivanju volivcev v ljutomerskem srezu organizirale množične predvolilne sestanke in shode, na osrednjih shodih so sodelovali tudi prvaki strank, okrajni in krajevni predstavniki. V ljutomerskem okraju so največjo politično težo v tem obdobju imele: »klerikalna« Slovenska ljudska stranka (SLS), liberalna Samostojna demokratska stranka (SDS) in Samostojna kmetijska stranka (SKS). Slednji sta se povezovali z ideološko sorodnimi političnimi strankami.

Po prenovi Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) leta 1925 je bila ustanovljena Žerjavova frakcija slovenske Samostojne demokratske stranke (SDS), katere člani so tudi v ljutomerskem srezu ustanovili krajevne odbore po večjih krajevnih središčih.

Predsednik okrajne organizacije SDS v Ljutomeru je bil notar dr. Marko Stajnko (starosta Sokola v Ljutomeru), podpredsednik Franc Cmrekar iz Veržeja, tajnik učitelj Franc Lubelj iz Ljutomera, (načelnik Sokola v Ljutomeru), blagajnik dr. Boezio iz G. Radgone, nato Anton Štuhec, posestnik v Križevcih.²

¹ Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, Ljubljana, 1995, str. 321.

² Tabor, 12. 5. 1925, št. 106.

Predsednik krajevnice organizacije SDS v Veržeju je bil posestnik Ivan Bunderl.³ Leta 1928 so člani stranke z liberalnimi tržani ustanovili sokolsko društvo v Veržeju, katerega starosta je postal posestnik Jakob Senčar iz Lukavcev, načelnik pa učitelj Franjo Kozar v Veržeju.⁴ Stranka je imela 56 članov.⁵ Jakob Senčar je bil tudi predsednik krajevnice organizacije SDS v Križevcih, ki je imela 52 članov.⁶

SLS je imela razvejano mrežo krajevnih odborov. Vodilni predstavniki okrajnega odbora stranke so bili: Jakob Rajh, posestnik in tržan v Ljutomeru, Anton Slavič, posestnik v Bučečovcih, Alojz Neudauer, tajnik posojilnice v G. Radgoni.⁷

Aprila leta 1926 je bil v Križevcih pri Ljutomeru shod okrajnega odbora SDS, ki je potekal sočasno z občnim zborom stranke. Na shodu sta bila tudi poslanec SDS dr. Ljudevit Pivko in oblastni tajnik stranke za Štajersko Vekoslav Špindler.

Na občnem zboru so sprejeli sklep, da povečajo število članov stranke. Ustanovile naj bi se tudi nove krajevnice organizacije na Stari cesti, pri Mali Nedelji in v Zbigovcih. V sprejetih resolucijah so izrekli popolno zaupanje predsedniku stranke Svetozaru Pribičeviću in predstavnikoma slovenske SDS, poslancema dr. Pivku in dr. Žerjavu. Zahtevali so enotne davke in odpravo tistih davkov, katerih Srbija ni plačevala, ugodnejše državne kredite za gospodarstvo in stanovanjsko izgradnjo, podporo obrtnikom in kmetom, odpravo ali vsaj enotne dedne pristojbine s pristojbinami ob dedovanju, izboljšanje državne uprave in uveljavitev ljudske samouprave z razpisom oblastnih, sreških in občinskih volitev.⁸

Okrajni odbor SKS je pred volitvami v oblastne skupščine v začetku septembra 1926 v Ljutomeru organiziral shod, na katerem naj bi bil glavni govornik prvak HSRS Stjepan Radić. Po pisanju liberalnega *Jutra* je bil shod kmetijske stranke politična polomija, ker naj bi organizatorji v Ljutomeru zaman čakali Radića, ki se je z voznikom izgubil v Slovenskih goricah. Ko je Radić po veliki zamudi prispel v Ljutomer, ni bilo več ne zborovalcev ne organizatorjev shoda, zato se je odpeljal na konjske dirke na Cvenu, kjer pa naj bi mu privrženci SLS, ki so imeli

³ Tabor, 20. 1. 1926, št. 15.

⁴ Jutro, 12. 2. 1928, št. 37.

⁵ Jutro, 4. 3. 1928, št. 55.

⁶ Tabor, 29. 1. 1926, št. 23.

⁷ Slovenski gospodar, 8. 10. 1925, št. 43.

⁸ Tabor, 13. 4. 1926, št. 82.

tam istega dne shod, priredili neprijeten sprejem.⁹

V začetku decembra 1926 so na prvem kongresu stanovske katoliške Strokovne zveze viničarjev v Ljutomeru sprejeli program Zveze. Za volitve poslancev v mariborsko oblastno skupščino so podprli okrajne kandidate SLS, ki se je po prepričanju viničarjev najbolj zavzemala, da bi vlada sprejela »viničarski red« in tako odpravila težke socialne razmere viničarjev.¹⁰

Ob koncu decembra 1926 je bil v Ljutomeru tudi shod okrajnega odbora SLS, na katerem so klerikalni ideolog in poslanec dr. Josip Hohnjec in okrajni kandidati za poslance v mariborsko oblastno skupščino govorili o političnem položaju v državi in o rešitvi vladne krize z nastopom nove vlade. Na shodu so posebej obsodili dejanje nekaterih »posebnežev« med viničarji v ljutomerskem srezu, ki so zaradi političnih interesov vložili lastno kandidatno listo.¹¹ Izvršni odbor SLS v Mariboru je že pred shodom v Ljutomeru sprejel posebno izjavo, v kateri so zavrnilo kandidatno listo viničarskih predstavnikov Lipovec – Markovič – Fekonja in jo proglasili za neveljavno. Uradna lista kandidatov SLS za ljutomerski srez Rajh – Neudauer – Hrastelj je bila namreč predlagana in sprejeta na okrajnem zboru delegatov SLS in potrjena na izvršnem odboru SLS v Mariboru.¹²

Tudi viničarji ljutomerskega sreza so nato sprejeli resolucijo, v kateri so obsodili posestnika Ignaca Lipovca iz Podgradja, pomembnega zastopnika stanovske strokovne organizacije viničarjev, ki naj bi bil pobudnik »samosvoje delavske ali strokovne liste« viničarjev, za katero naj bi se skrival lasten politični interes. Izrekli so nezaupnico Lipovcu in ga izključili iz Zveze, ker se ni posvetoval z okrajno organizacijo SLS, Strokovno zvezo viničarjev in Delavsko zvezo. Ivan Husjak in Fekonja kot zavedena člana na kandidatni listi Lipovec – Markovič naj bi nato preklicala kandidaturo, ki je škodovala viničarjem.¹³

Afera z viničarji v ljutomerskem srezu je odmevala tudi v liberalnem tisku. V vinorodnih območjih naj bi se »klerikalci kazali za velike prijatelje viničarjev,

⁹ Jutro, 9. 9. 1927, št. 212.

¹⁰ Slovenski gospodar, 6. 1. 1927, št. 1.

¹¹ Slovenski gospodar, 30. 12. 1926, št. 52.

¹² Slovenski gospodar, 23. 12. 1926, št. 51.

¹³ Slovenski gospodar, 30. 12. 1926, št. 52.

seveda samo zato, ker so jim ljubi njihovi glasovi. Da bi pa morala imeti uboga viničarska para v klerikalni stranki kako besedo, je popolnoma izključeno«. Ker so posestniki in viničarji postavili lastno kandidatno listo »Krščansko socialno delavsko zvezo«, naj bi se začel pritisk na Okrajno delavsko zvezo, izključevanje posameznih »upornikov« ter vršil pritisk na njihove predstavnike, da se odpovedo kandidaturi.¹⁴

Volitve v oblastne skupščine

Izvedene so bile 23. januarja 1927.

V srezu Ljutomer je bilo vloženih 5 kandidatnih list: Slovenska ljudska stranka (SLS), Slovenska kmetška stranka (SKS), II. SLS (krščanski socialisti), Samostojna demokratska stranka (SDS), socialisti.

Na kandidatni listi »napredne fronte« je v koaliciji z nosilko liste SDS nastopila tudi Narodna socialistična stranka (NSS).¹⁵

Na listi SDS so kandidirali: nosilec liste dr. Ivan Stojan, notar in župan v Ljutomeru, Jožef Ploj, kmet iz Zbigovcev, Alojzij Seršen, trgovec in posestnik iz Veržeja. Namestniki: Janko Horvat, slikar v Ljutomeru, Franc Lubi, kmet iz Bunčan, dr. Marko Stajnko, odvetnik v Ljutomeru.¹⁶

¹⁴ Jutro, 1. 1. 1927, št. 1.

¹⁵ Jutro, 9. 1. 1927, št. 7.

¹⁶ Domovina, 13. 1. 1927, št. 2.

Dr. Ivan Stojan.

Reformirana Pucljeva Slovenska kmetijska stranka (SKS), prej Samostojna kmetijska stranka, je kandidirala z listo Radić – Rožkar.¹⁷ Stranka se je leta 1926 povezala s Prepeluhovo Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev (SRSKD) in Radićevo Hrvatsko seljačko stranko (HSS).¹⁸

Za volilni okraj Ljutomer so kandidirali: nosilec liste Andrej Rožkar, posestnik na Cvenu, Jakob Nemeč, posestnik v Dragotincih, Ivan Gregorc, posestnik v Vra-tlji vasi. Namestniki: Franc Žinkovič, župan v Boračevi, Franc Skuhala, župan v Križevcih, Franc Špindler, župan v Radoslavih.¹⁹

Že pred volitvami je bila SLS prepričana, da si bo z zmago zagotovila večino poslancev v mariborski oblastni skupščini pri utrjevanju samouprave na poti do avtonomije Slovenije, za katero se je ves čas načelno zavzemala.

Na listi SLS v okraju Ljutomer so bili kandidati – nosilec liste Jakob Rajh, posestnik v Ljutomeru, Alojzij Neudauer, tajnik posojilnice v G. Radgoni, Franc Hrastelj, tajnik SLS v Mariboru.²⁰

¹⁷ Kmetijski list, 29. 12. 1926, št. 52.

¹⁸ Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, Ljubljana, 1995, str. 316.

¹⁹ Kmetijski list, 29. 12. 1926, št. 52.

²⁰ Slovenski gospodar, 23. 12. 1926, št. 51.

Jakob Rajh.

Ignac Lipovec s Podgradja, kandidat »samosvoje« liste viničarjev, je kandidiral v oblastno skupščino na samostojni listi.²¹

V ljutomerskem srezu (volilni okraj Ljutomer) je SLS (Rajh) dobila 3705 glasov, SDS (dr. Stojan) – 594, SKS (Radić – Roškar) – 608, Lipovec (krščanski socialisti) – 86, Hladen (socialisti) – 45.

V srezu Ljutomer je vse tri poslanske mandate v mariborsko oblastno skupščino dobila SLS. Izvoljeni so bili: Jakob Rajh, Alojzij Neudauer, Franc Hrastelj.²²

Rezultati oblastnih volitev v srezu Ljutomer za sodni okraj Ljutomer po volilnih okoliših:

Cezanjevci – 226 volivcev: SLS – 183, SKS – 8, II. SLS – 3, SDS – 31, socialisti – 1.

Cven – 239 volivcev: SLS – 159, SKS – 51, II. SLS – 19, SDS – 8, socialisti – 2.

Ključarovci – 288 volivcev: SLS – 205, SKS – 35, II. SLS – 2, SDS – 42, socialisti – 4.

Ljutomer – 285 volivcev: SLS – 119, SKS – 41, II. SLS – 5, SDS – 105, socialisti – 15.

Mala Nedelja – 369 volivcev: SLS – 213, SKS – 118, II. SLS – 5, SDS – 32, socialisti – 1.

²¹ Slovenski narod, 25. I. 1927, št. 19.

²² Slovenski narod, 25. I. 1927, št. 19.

Presika – 276 volivcev: SLS – 241, SKS – 10, II. SLS – 8, SDS – 12, socialisti – 5.

Stara cesta – 121 volivcev: SLS – 92, SKS – 3, II. SLS – 2, SDS – 23, socialisti – 1.

Stara Nova vas – 224 volivcev: SLS – 180, SKS – 16, II. SLS – 6, SDS – 21, socialisti – 1.

Veržej – 300 volivcev: SLS – 166, SKS – 23, II. SLS – 7, SDS – 103, socialisti – 1.

Skupno je v sodnem okraju Ljutomer SLS dobila 1558, SKS – 285, krščanski socialisti – 57, SDS – 377 in socialisti – 31 glasov.²³

Parlamentarne volitve

V času predvolilnih priprav za poslance v narodno skupščino je bilo v Ljutomeru ob koncu avgusta 1927 eno največjih ljudskih zborovanj – tabor SLS, na katerem je bil glavni govornik prvak stranke dr. Anton Korošec. Tabora v Ljutomeru naj bi se udeležilo preko 3 tisoč zagovornikov stranke – z Murskega polja, iz Slovenskih goric in iz Medžimurja. Shod na Glavnem trgu v Ljutomeru je vodil Jakob Rajh, predsednik okrajnega odbora SLS in podpredsednik mariborske oblastne skupščine. Dr. Korošec je pred navdušeno množico govoril o delu stranke, prizadevanju za miroljubno zunanjo politiko in za dobre odnose s sosednjimi državami. Predstavil je SLS kot državno stranko za dobrobit državljanov. Posebej je omenil nasilje Radičeve stranke pred volitvami na Hrvaškem, pomen skupščinskih volitev za SLS v povezavi s srbskimi radikali. SLS naj bi se odločno zavzemala za zmanjšanje in pravično razporeditev davkov, večjo samoupravo, učinkovito državno upravo in demokracijo.²⁴

²³ Jutro, 26. 1. 1927, št. 22.

²⁴ Slovenec, 30. 8. 1927, št. 194. Po pisanju Slovenca se zaradi političnega nasprotovanja dr. Antonu Korošcu shoda ni moglo udeležiti več sto ljudi zaradi predčasnega odhoda vlaka iz G. Radgone v Ljutomer, za kar naj bi bila kriva uprava železnice v Ljutomeru.

V SK Ljutomer, enoti muzej, se nahaja dokument – pismo postajnega načelnika v Ljutomeru Avgusta Lukačiča, naslovljeno na bansko upravo dravske banovine, kjer je omenjen tudi shod SLS iz leta 1927 v Ljutomeru. Ker naj bi organizator shoda Jakob Rajh na shodu javno okrivil za dogodek železniško upravo, je Lukačič na sodišču za izrečene neresnične obtožbe dosegel javno opravičilo od Jakoba Rajha, kar naj bi bil med drugimi zamerami tudi povod za politični pritisk Jakoba Rajha na Avgusta Lukačiča kot člana odbora mestne občine v času županovanja Frca Zemljiča.

V mariborskem volilnem okrožju sta na listi SLS za volilni okraj Konjice in Ljutomer kandidirala dr. Josip Hohnjec iz Maribora in Jakob Rajh iz Ljutomera, namestnik.²⁵

Na združeni listi strank SDS, SKS in NSS (narodni blok) za ljutomerski volilni okraj sta bila kandidata nosilec liste Andrej Roškar, kmet na Cvenu, in Jakob Zemljič, kmet in župan v Radencih, namestnik.²⁶

Roškar je pri volitvah za poslanca v oblastno skupščino kandidiral kot eden od vodilnih predstavnikov SKS v ljutomerskem srezu na listi HSS Stjepana Radića, nato se je vključil v liberalno SDS in bil kandidat na volitvah za poslanca v narodno skupščino.

Zaradi nesoglasij znotraj SKS, ko se je stranka vse bolj podrejala Radićevi HSS, so nekateri člani izvršnega odbora stranke zagovarjali njeno politično neodvisnost, ki je bila »sramotno potlačena«. Vodstvo SKS je neposlušne člane, zagovornike neodvisnosti nato izključilo iz stranke, med njimi tudi Andreja Roškara.²⁷

Andrej Roškar.

²⁵ Jutro, 6. 7. 1927, št. 157.

²⁶ Jutro, 29. 7. 1927, št. 177.

²⁷ Mikuž Metod, Slovenci v stari Jugoslaviji, Ljubljana, 1965, str. 359.

Na listi HSS, v okviru katere je nastopala slovenska SKS, sta bila za Ljutomerski okraj kandidata: Ljudevit Ivanjšič, posestnik in šolski upravitelj iz Sv. Jurija ob Ščavnici, in Franc Talany, obrtnik iz Ormoža.²⁸

V mariborsko-celjskem volilnem okrožju za volilni okraj Ljutomer sta bila kandidata nemške »narodne manjšine«, tj. predstavnikov Nemcev, Karl Mand, kovaški mojster iz Apač, in Alojz Semlitsch iz Podgrada pri G. Radgoni, namestnik.²⁹

V primerjavi z volitvami v narodno skupščino iz leta 1925, ko je kandidiralo 14 strank, je na volitvah leta 1927 kandidiralo samo 8 strank, kar je tudi posledica preoblikovanja in političnih povezovanj znotraj posameznih strank.

Volitve v narodno skupščino so bile izvedene 11. septembra 1927.

SLS je dobila absolutno večino glasov v Sloveniji. Prejela je 60,5 % glasov ali 107 tisoč oddanih glasov volivcev in je napredovala od skupščinskih volitev leta 1925, na katerih je dobila 56,8 % glasov ali 105 tisoč glasov volivcev.

Ob veliki zmagi SLS je strankino glasilo *Slovenec* v podrobnem pregledu volilnih rezultatov primerjalo SLS s »poraženci« volitev, to je z Žerjavovo SDS kot drugo najmočnejšo stranko, največjo ideološko nasprotnico SLS, z SKS in z drugimi strankami.

SLS je v Ljutomerskem okraju (volilni okraj) še povečala število dobljenih glasov (1925 leta 3723), prav tako je pridobila SDS – 617 glasov (1925 leta 561), Nemci – 710 (1925 leta 641). SKS je dobila le 417 glasov (1925 leta 702). Manj glasov so dobili tudi komunisti, socialisti in radikali.³⁰

Liberalni *Slovenski narod* je poročal, da je na volitvah na Štajerskem (okrožje Maribor-Celje) največ izgubila Radićeva HSS, s tem pa tudi Pucljeva SKS. Glasove SKS in HSS naj bi večinoma pridobili klerikalci, Nemci in radikali.³¹

V Ljutomerskem srezu (volilni okraj) je od 8380 volilnih upravičencev glasovalo

²⁸ Kmetki list, 20. 7. 1927, št. 29.

²⁹ Jutro, 31. 7. 1927, št. 179.

³⁰ Slovenec, 13. 9. 1927, št. 206.

³¹ Slovenski narod, 13. 9. 1927, št. 206.

5748 volivcev ali 68,59 %. Rezultati volitev so bili:

SLS (Slovenska ljudska stranka), dr. Korošec – 3830, HSS (Hrvatska seljačka stranka), Radić – 433, SDS (Samostojna demokratska stranka), dr. Pivko – 597, (Nemci), Mand – 710, NRS (Narodna radikalna stranka), dr. Ravnik – 47, SZDL – socialisti (Socialistična Združena delavska lista), Petejan – 12, DKRB – komunisti (Delavski kmečki republikanski blok), Möderndorfer – 14, Zagorski – 16.³²

Veliko število glasov v ljutomerskem srezu so dobili Nemci (druga najmočnejša stranka za SLS), in sicer predvsem v sodnem okraju G. Radgona (Apače z okolico, z večinskim nemškim prebivalstvom), zanemarljivo število pa v sodnem okraju Ljutomer. Liberalna SDS je v sodnem okraju pridobila največ glasov v mestih in trgih, med kmečkim prebivalstvom pa ni imela večjega zalcdja. Radićeva HSS in njena zaveznicica SKS sta izgubili precej volivcev.

V sodnem okraju Ljutomer je od 3465 volilnih upravičencev glasovalo 2482 volivcev ali 71,63 %.

Volilni rezultati posameznih strank po vloženi zaporednih listah po volilnih okoliših:

Cezanjevci: volilnih upravičencev – 375, volivcev – 350; SLS – 228, HSS – 119, SDS – 3, Nemci – 23, NRS – 2, socialisti – 0, komunisti – 0, Zagorski – 0.

Cven: volilnih upravičencev – 271, volivcev – 234; SLS – 204, HSS – 14, SDS – 14, Nemci – 1, NRS – 1, socialisti – 0, komunisti – 0, Zagorski – 0.

Ključarovci: volilnih upravičencev – 432, volivcev – 301; SLS – 248, HSS – 18, SDS – 28, Nemci – 1, NRS – 1, socialisti – 0, komunisti – 0, Zagorski – 5.

Ljutomer: volilnih upravičencev – 483, volivcev – 312; SLS – 133, HSS – 43, SDS – 119, Nemci – 7, NRS – 6, socialisti – 0, komunisti – 2, Zagorski – 2.

Mala Nedelja: volilnih upravičencev – 608, volivcev – 372; SLS – 220, HSS – 97, SDS – 54, Nemci – 0, NRS – 0, socialisti – 0, komunisti – 1, Zagorski – 0.

Presika: volilnih upravičencev – 424, volivcev – 261; SLS – 237, HSS – 10, SDS – 10, Nemci – 2, NRS – 1, socialisti – 0, komunisti – 1, Zagorski – 0.

³² Jutro, 13. 9. 1927, št. 216.

Stara cesta: volilnih upravičencev – 189, volivcev – 118; SLS – 84, HSS – 0, SDS – 30, Nemci – 0, NRS – 1, socialisti – 1, komunisti – 0, Zagorski – 2.

Stara Nova vas: volilnih upravičencev – 316, volivcev – 232; SLS – 198, HSS – 11, SDS – 19, Nemci – 2, NRS – 1, socialisti – 0, komunisti – 0, Zagorski – 1.

Veržej: volilnih upravičencev – 377, volivcev – 302; SLS – 202, HSS – 13, SDS – 83, Nemci – 2, NRS – 1, socialisti – 0, komunisti – 0, Zagorski – 1.

Skupno so dobile posamezne stranke v ljutomerskem sodnem okraju število glasov: SLS – 1754, HSS – 325, SDS – 360, Nemci – 38, NRS – 14, socialisti – 1, komunisti – 4, Zagorski – 11.³³

Občinske volitve

Izvedene so bile 4. oktobra 1927 v večini občin sreza Ljutomer.

V mestni občini Ljutomer je Ljutomerska gospodarska lista prejela 111 glasov (7 odbornikov), SLS 55 glasov (3 odbornike), Napredna gospodarska lista (SDS) 127 glasov (7 odbornikov). V občini Veržej: SDS – 5, SLS – 4. V občini Mala Nedelja: SLS 3, naprednjaki – 4. Radoslavci: naprednjaki – 5, SLS – 2, neopredeljeni – 2. Moravci: SLS – 5, naprednjaki – 2. Ključarovci: SLS – 3, Lista župana Žnidariča – 4.³⁴ V večini vaških občin sreza Ljutomer so SLS ali njej naklonjene liste dobile večino odbornikov kot na občinskih volitvah leta 1924.

Pri volitvah v mestno Občino Ljutomer naj bi v koaliciji kandidirali poleg SDS tudi SKS, narodni socialisti in socialisti, to je zastopniki vseh »naprednih strank«.³⁵

V ta namen so podpisali skupno kandidatno listo: župan dr. Ivan Stojan kot zastopnik SDS in nosilec skupne Napredne gospodarske liste Alojzij Škof kot zastopnik SKS in zastopnik socialistov Franc Belič.

³³ Jutro, 23. 9. 1927, št. 216.

³⁴ Jutro, 6. 12. 1927, št. 287.

³⁵ Jutro, 8. 12. 1927, št. 289.

Ker so predstavniki SKS in socialistov izstopili iz koalicije in ustanovili lastno – Ljutomersko gospodarsko listo zaradi lastnih političnih interesov, pripadnike SDS pa označili za pristaše tako imenovane liberalne »sokolske liste«, je župan dr. Stojan odstopil od kandidature.

Ljutomerska gospodarska lista, katere nosilec je bil Fric Zemljič, se je zavzela za gospodarske potrebe mesta in okolice brez politično strankarskih interesov. Za župana naj bi volivci volili kandidata, domačina, ki pozna potrebe ljutomerskih meščanov. Lista je tako nastopila na volitvah proti županu in kandidatu za župana dr. Ivanu Stojanu, ki so mu kot priseljencu očitali tudi zapravljanje občinskega denarja in neupoštevanje dejanskih potreb in interesov občanov.

Na volitvah za župana mestne občine je zmagala Ljutomerska gospodarska lista, ki je sicer dobila manjše število glasov od Napredne gospodarske liste, vendar enako število odbornikov. Za župana je bil izvoljen Fric Zemljič, veleposestnik in trgovec v Ljutomeru, dotedanji podžupan.³⁶

Župan Fric Zemljič.

V občinski odbor so bili izvoljeni: Janko Dijak, Franjo Belič, Ignac Sinigoj, Franc Zacherl, Jan Baukart, Henrik Cimerman, Osvald Hönigman, Janko Horvat, Karl Karba, Lovro Kuharič, Andrej Lovrec, Avgust Lukačič, Jakob Rajh, Franjo Ser-

³⁶ Jutro, 16. 12. 1927, št. 296.

šen, Fric Šumak in Venčeslav Vilar, ki je nadomestil dr. Ivana Stojana.

V občinske odbore so bili imenovani:

- gospodarstvo in veterina (Janko Dijak, Franjo Seršen, Jakob Rajh, Henrik Cimerman, Osvald Hönigman),
- električna energija (Ignac Sinigoj, Jan Baukart, Karl Karba),
- prosveta in sociala (Jan Baukart, Avgust Lukačič, Andrej Lovrec, Franc Belič),
- pravne in posredovalne zadeve (Venčeslav Vilar, Franc Zacherl, Fric Zemljič, Franjo Belič),
- poslovanje in finance (Fric Zemljič, Jože Horvat, Jakob Rajh, Lovro Kuharič).³⁷

Po mnenju pristašev Napredne gospodarske liste dr. Ivana Stojana naj bi koalicija Ljutomerske gospodarske liste z županskim kandidatom Fricem Zemljičem iz stranke SKS nastopila na volitvah proti »nasilju demokratov in sploh stranki Sokolov«, in sicer predvsem zaradi omahljivosti nekaterih članov, ki so bili prej vneti podporniki liberalnega Sokola. Stranka naj bi se skrivala za politično listo, ki se je predstavljala kot nestrankarska, v zakulisju pa naj bi jo zaradi svojih političnih interesov podprle »klerikalna« Slovenska ljudska stranka, Ljutomerski Nemci in nemškutarji.³⁸

Občina Ljutomer, 1850–1945, AŠ 35, Zapisnik seje občinskega sveta. 12. 1. 1928, sig. SI-PAM/0076. Jutro, 17. 1. 1928, št. 14.

VOLILCI!

Ljutomer voli prvikrat kot mesto svoje zastopnike za občinsko gospodarstvo dne 4. decembra 1927.

Dokažimo, da smo kot meščani zreli za samostojno mišljenje in za samostojno gospodarstvo ter da ne rabimo tujih v naših razmerah ne-veščih voditeljev in komandantov!

Pove, mo to gospodarstvo možem, ki hučejo nesebično in vstrajno delovati v korist Ljutomera, ne pa samo v korist katerikoli stranki ali katerikoli častihlepni osebi! Občinski gospodarji naj bodo samo izvrševalci naše volje in naših sklepov, ne pa naši krotitelji in komandanti! Isti naj poznajo naše potrebe, ki so predvsem gospodarske; politično strankarstvo v tem gospodarstvu odklanjamo, ker nam ni in ne boje prineslo ne gospodarskih ne častnih uspehov, ampak samo nepotrebne izdatke in velika bremena!

Odklanjamo in obsojamo osobito:

1. Da se privržajo dragi, nepotrebni banketi na račun Ljutomerskih dovoljplačevalcev, pri katerih so teli zapostavljeni: ni se jih naravnost skriva, kakor je še vsem v dobrem spominu, od otvoritve železnice! Strankar je povsili nebroj gostov, ki niso bili zastopniki kake države pri železnici vdoležene oblasti, dočim se je Ljutomerčevov dozdnevno aramoval, vskjub temu si pa ni premišljal plačati iz naših žepov dragih banketov!
2. Da se odpreže stare, že zmožne nastavljenice ter nastavlja nove po samo pulitičnih metodah! To nas je obremenilo, ker moramo plačevati pokojnino in mnogo višje plače tem našim!
3. Da se neka v naših gospodih za strankarske veselice brez vsakega pomisleka, za kaj nim si gospodi vstajajo!
4. Da se napravijo razsvetljava na krajih, kjer ni potrebe, dočim tam, kjer je razsvetljava potrebna, razsvetlje!
5. Da se brezbršno preneva skrajno neugodne železniške zveze, ki bi se dele pri mali pozitivnosti sigurno zboljšali!
6. Da se poči razbili naš stari pevski zbor iz strankarske nestrpnosti!
7. Da se vsiljuje varnost zapemarje!
8. Da se spušča čaka, da se nemeravno okrajno sodišče samo grevati v Ljutomer in v tej za Ljuto-mer življenjsko važni zadevi ne stori ničesar drugega, kakor da se posle na tujo stroške depulacijo v Beograd, prav tako da bi se iskalo in odražalo trajne zveze z metuljajmi čimtelju. Če Ljutomer ne dobi novega naru-čnega sodišča, postel boje razen v gospodarskem in kulturnem oziru!

Bilo bi posteljalo in za občinski korlatenje brigati na za ustanovljeni sodišča, kakor pa za prireditev raznih naj, lepših banketov!

Naš bodocev gospodarstvi in kulturni napredek za vso Ljutomerčane, ki je le možo, če bo občinsko go-
sposdarstvo strošno in osebitno za malo občino, ne pa samo v korist in dozdnevno čast šake politične stranke
ne častihlepne osebi! Ne povražimo ničene stranke, pač pa odklanjamo vsilje par eksponiranih mož, ki s gra-
nami občinskih banketov, vstajajo na naše bankete na račun občine in nasa po izdatkih stili hučejo
naš bremena!

Volilci, ki nočete in ne smete več gledati takšnega gospodarstva z občinskim premoženjem, vržite volilne kroglice dne 4. decembra 1927 v

Prvo škrinjico,

ker stem izvolite moža, ki potrebe Ljutomera poznajo, in so voljni ne-sebično in brez častihlepja delati v korist Ljutomera!

VOLILNI ODBOR
Ljutomerske gospodarske liste.

Volilni lepak občinskih volitev v Ljutomeru.

Dr. Ivan Stojan, notar v Ljutomeru, je bil župan trške in nato mestne Občine Ljutomer med letoma 1924–1927. Ko se je leta 1923 iz Trebnjega preselil v Ljutomer, se je zavzeto vključil v narodno, gospodarsko in kulturno življenje in se kot župan trudil za vsestranski napredek Ljutomera in okolice. Leta 1924, ko je postal župan trške občine, je Ljutomer dobil železniško povezavo z Ormožem in Mursko Soboto, s trško (mestno) železniško postajo. Dal je pobudo za postavitev doprsnega kipa dr. Frana Miklošiča v Ljutomeru leta 1926. Po njegovi zaslugi je Ljutomer dobil mestne pravice leta 1927, mestni vodovod in električno omrežje s hidroelektrarno na Fali. Bil je predsednik mestne hranilnice, častni član matičnega gasilskega društva, ki ga je moderniziral z nakupom prvega gasilskega avtomobila, uredil je tudi vodovodno črpališče v mestu. Bil je tudi zelo dejaven v društvenem življenju Ljutomera, posebno v Sokolu. Kot član in predsednik dramskega odseka je razvil izredno bogato gledališko dejavnost z eno najodmevnejših predstav v zgodovini Sokola opereto Grofica Marica, v kateri je nastopila tudi njegova žena kot pevka in igralka. Kot član liberalne SDS je dr. Stojan leta 1927 kandidiral v okraju za poslanca v mariborsko oblastno skupščino. Bil je ljubitelj narave in strasten pohodnik, v občini in v širši okolici prijeten ter spoštovan družabnik. Leta 1931 se je kot notar preselil v Celje.³⁹

Kmečko-demokratska koalicija v ljutomerskem okraju

Potem ko se je klerikalna SLS povezala s srbskimi radikali v NRS, se je tudi SKS povezala z Radićevo HSS in srbskimi demokrati v SDS.⁴⁰

Na parlamentarnih volitvah leta 1927 je SKS že nastopila v okviru koalicije s HSS, z nosilcem liste Radićem kot najbolj prepoznavnim politikom. Nova, širša koalicija KDK (Kmečko demokratska koalicija) treh strank Radić – Pribičević – Pucelj, ki ji je bila naklonjena tudi Žerjavova slovenska SDS, se je pričela utrjevati tudi na ljutomerskem območju.

V začetku leta 1928 so v Veržejju na ustanovnem občnem zboru ustanovili krajevno organizacijo SKS za občine Veržej, Grlava in Bunčani. Shoda se je ude-

³⁹ Jutro, 29. 9. 1931, št. 224.

⁴⁰ Mikuž Metod, Slovenci v stari Jugoslaviji, Ljubljana, 1965, str. 365.

ležil načelnik okrajne organizacije Jakob Nemeč iz Sv. Jurija ob Ščavnici. Za načelnika krajevne organizacije je bil izvoljen Al. Slavič, posestnik v Banovcih, za namestnika pa Ivan Šoštarič iz Veržeja. Tajnik je postal Ivan Prelog z Grlave, blagajnik pa Jožef Topolnik, posestnik v Banovcih. Na zboru so se zavzeli za gospodarski napredek države, za večji pomen kmeta v družbi in podporo pri njegovem izobraževanju, širjenju strankinega časopisja, knjižnic in utrjevanju Kmetijske matice.⁴¹

Močna krajevna organizacija SKS je bila tudi na Cvenu. Na volilnem občnem zboru februarja 1928 so bili v odbor stranke izvoljeni: načelnik Matija Lipša, posestnik na Krapju, namestnik Franc Nemeč, posestnik v Babincih. Franc Kranjc, posestnik na Moti, je postal tajnik, Franc Babič, posestnik na Moti, pa blagajnik. V krajevno organizacijo SKS sta se vključili tudi občini Babinci in Noršinci. Novi odbor si je zadal nalogo, da se okrepi krajevna organizacija, ki je bila zelo dejavna v času predsednika Joška Rajha z Mote, staroste Sokola v Ljutomeru.⁴²

V začetku leta 1928 je krajevna organizacija SKS pri Mali Nedelji gostila poslance in prvaka stranke Ivana Puclja, ki se je na shodu zavzel za »kmečko-demokratsko koalicijo«. Predstavil je politične razmere v državi, gospodarsko krizo, »nevzdržno politiko vladanja, kratenje osnovnih človekovih pravic, enakopravnosti, bratstva, izkoriščanje, krivice, korupcijo in nezakonitosti ...«. Obtožil je SLS, njeno preračunljivo in kratkovidno politiko v vladi, »ki se je prodala za drobiž in je kriva za balkanski sistem vladanja v prej cvetočih slovenskih pokrajinah«. Z resolucijo so ostro obsodili gospodarske krivice v državi in protestirali proti prenosu in prodaji nepremičnin v nadzor vojske in policije. Predstavniki krajevnega odbora so se zavzeli za zaščito domačih vinogradnikov zaradi prodaje cenenege dalmatinskega vina v Sloveniji.⁴³

Že v začetku decembra 1928 je bil pri Mali Nedelji »Velik shod v osrčju Prekije« koalijskih strank SKS in SDS, na katerem sta bila gosta narodni poslanec SDS dr. Ljudevit Pivko in dr. Vekoslav Kukovec. Shod je vodil predsednik Anton Božič, posestnik iz Radoslavcev. Na shodu so soglasno podprli politiko KDK

⁴¹ Kmetiski list, 18. 1. 1928, št. 3.

⁴² Kmetiski list, 29. 2. 1928, št. 9.

⁴³ Kmetiski list, 25. 1. 1928, št. 3.

(Kmečko demokratsko koalicijo).⁴⁴

Meseca aprila 1928 je bil v Ljutomeru sestanek zaupnikov SKS za mariborsko okrožje, na katerem so bili tudi delegati iz Prekmurja. Sestanka so se udeležili: Ivan Pucelj, prvak stranke in oblastni poslanec mariborske oblasti, dr. Odić kot zastopnik HSS in zastopnik sreza Čakovec in dr. Vekoslav Kukovec. Slednji je govoril o pomenu sodelovanja Slovenske kmečke stranke s Hrvatsko seljačko stranko in o politiki »kmetško demokratske zveze«. Okrožni predstavnik stranke dr. Rapotec je poročal o organizaciji stranke, o trgovski pogodbi, o zapori meje od strani Avstrije, o konjereji in o regulaciji reke Mure. Za ljutomerski okraj je bil pomemben pogovor o pomenu vodne zadruga in regulacije reke Ščavnice.⁴⁵

⁴⁴ Jutro, 12. 12. 1928, št. 290.

⁴⁵ Jutro, 12. 12. 1928, št. 290.

Kmetški list, 18. 4. 1928, št. 16.

Četniški zločin v Prlekiji 1944

Prvi trije štajerski četniki

Samozvani poveljnik štajerskih četnikov Jože Melaher - Zmagoslav, učitelj iz Pobrežja pri Mariboru, se je v začetku leta 1943 s tremi domačimi skrivači, Mirkom Knupležem, sinom viničarja iz Sv. Petra pri Mariboru, in Milkom Golobom, študentom iz Zlatoličja, skrival v t. i. »Lisičjih jamah« pod Kamenščakom pri Dupleku.

Za njihovo skrivališče je izvedela sorodnica Poštrakovih iz Dupleka in skrivače prijavila Gestapu v Mariboru. Nemški orožniki so obkolili skrivače, vendar niso odločno nastopili, ker je bil Melaher tudi agent nemškega Abwehra. Dne 5. februarja 1943, drugi dan »obleganja«, so zakurili slamo pred vhodom v jamo, da bi tako skrivače prisilili, da zapustijo skrivališče. Zaradi dima in pomanjkanja zraka se je Knuplež skušal rešiti z begom iz jame, vendar je bil ranjen, zatem pa mu je orožnik s puškinim kopitom razbil glavo. Ker se ostala dva skrivača nista pojavila, so orožniki zmetali v jamo nekaj ročnih bomb in zapustili prizorišče spopada.

Melaher in Golob, vsa izmučena, sta se ponoči izmuznila iz »Lisičje jame« in se skrivala pri svojih pajdaših v okolici. Kmalu zatem sta se ločila, saj je Golob prek strica Lešnika odšel k partizanom na Pohorje.

Ker je Melaher mislil, da jih je izdal Jernej Poštrak iz Dupleka, ga je četniška trojka nekaj dni zatem na domu pretepla in zagrozila z likvidacijo. Zato se je skrival po Avstriji in leta 1950 emigriral v Avstralijo, kjer so hčerke po 66 letih našle njegov grob in drugo družino.

Skupina četnikov je sredi februarja 1944 prav tako fizično pretepla orožnika Jožeta Glonarja, ki je že omenjenemu skrivaču Knupležu s puškinim kopitom razbil glavo.

Dne 13. maja 1944 pa so trije četniki zverinsko umorili Ivana Ruesa, občinskega tajnika v Sp. Dupleku, Maistrovega borca in pripadnika VKJ. Pred celo družino so mu razbili glavo, starejšo hčerko Heleno pa ostrigli na balin. Mrliški list sem marca letos pridobil na UE Maribor.

Po osvoboditvi naj bi se rešeni skrivač Milko Golob, poznejši partizan in častnik Ozne na Ptuju in v Lendavi, maščeval orožniku Jožetu Glonarju in splavarju Jerneju Poštraku.

O štajerskih četnikih je Katja Zupanič, sedaj sodelavka muzeja na Ptuju, napisala diplomsko delo in 2004 izdala tudi knjigo z naslovom *Četništvo na Štajerskem*, sam pa sem obširneje o tem pisal v zgodovinskem Glasilu ZD Gornja Radgona, 2006, v Nedeljskem Dnevniku, 2007, in na svoji spletni strani <http://users.volja.net/marijankr>. V svoji knjigi *Plava garda – zaupno poveljnikovo poročilo* sem pojav štajerskih četnikov samo omenil, saj so se dejansko vključili v JVvD šele aprila 1945. V lokalni zgodovini so imeli po Prelekiji in Dravskem polju dokajšen vpliv s svojim časopisom *Kri in zemlja*, le malo pa je znana njihova javna kolaboracija z Nemci od januarja 1945, kakor tudi tajno sodelovanje Melaherja z nemškim Abwehrom.

V pismu Večerju je leta 2006 pokojna Danijela Petrovič iz Maribora, bivša interniranka iz Šterntala, prva javno opozorila na grozovit četniški zločin nad Ivanom Ruesom, po osvoboditvi pa naj bi oznovci likvidirali njegovo soprogo Marijo in starčjšo hčerko Heleno! Mrliških listov pa zanju nisem mogel pridobiti.

Četnik Jože Melaher – vojni zločinec

Jože Melaher - Zmagoslav, vodja štajerskih četnikov, tudi agent Abwehra in nemški kolaborant (s Steindlom), v svojih spominih seveda ni omenil zločinov, ki jih je storila njegova enota v okolici Dupleka in drugod po Štajerskem.

*Jože Melaher - Zmagoslav, samozvani poveljnik štajerskih četnikov, 1945,
Malečnik (Svobodna Slovenija, Argentina, 1965).*

V ARS se nahajajo podatki in akt S-4249, po katerem je bil leta 1945 proglašen za vojnega zločinca, saj so ugotovili, da je kriv za 7 umorov aprila 1945 pri »čiščenju terena« v trikotniku Laško-Zidani most-Sevnica, 2. maja 1945 pa naj bi »uničili« še neko enoto Kozjanskega odreda. Melaher je v svojih spominih zvalil nekaj krivde na svojega skrivaškega tovariša Milka Goloba - Zvonka, ki je najprej opravljal do 1945 partijske funkcije v Ptujju, zatem pa postal častnik (kapetan) Ozne na Ptujju in služboval v Lendavi, Kopru in Ljubljani. Tako naj bi se Golob po osvoboditvi maščeval sinu in hlapcu kmetije, njihovim simpatizerjem, kjer sta se po begu skrivala. Omenjena sta jima podarila čevlje, saj sta iz »Lisičje jame« bosa pribežala k njim, Golob pa se je potem še nekaj časa tam tudi skrival. Zato Melaher, dobro obveščen v ZDA, tudi napiše v svojih spominih, da sta pozneje domači sin in hlapec postala četnika in zatem tudi vrnjena iz Vetrinja. Z vednostjo Milka Goloba, takrat menda šefa Ozne Maribor, pa sta bila oba ustreljena.

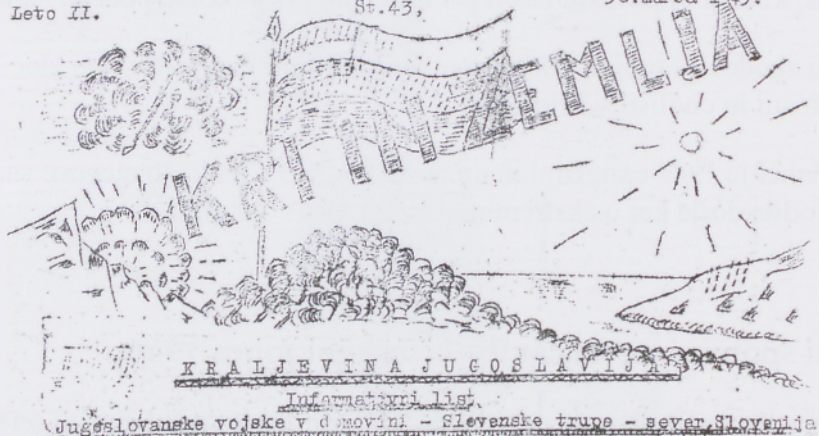
Golob menda tudi ni hotel pomagati svojcem padlega znanca in skrivača Mirka Knupleža, ki so jih partizani zajeli pri Ljubljani pri poskusu pobega na Koroško.

V lokalni zgodovini tudi ni bilo znano, da so četniki zagrešili nekaj zločinov tudi nad partizani in civilisti v Prlekiji.

Jože Melaher je 1949 emigriral in umrl v ZDA, SDV pa je do njegove smrti 1992 o njem vodila dosje kot o ekstremnem emigrantu – četniku.

Otroški spomini na srečanje s četniki oktobra 1944

Po očetovi naravni smrti februarja 1944 smo še vedno stanovali v »Kreftovi vili« v Biserjanah, kjer je bila tudi orožniška postaja. Nekega večera v oktobru tega leta je nekdo začel razbijati po vhodnih vratih. Z mamó sva bila sama, takrat sem bil star 9 let in pol. Dežurni na postaji, orožnik Vinko Plemenitaš, doma iz Slapincev, je odprl vrata, misleč, da gre za kakšne domače razgrajače. Ko je eden od uniformiranih prišlekov z naperjeno puško zavpil »Hände hoch!«, je bilo konec šale. Orožnika so takoj zvezali, pobrali orožje in prerezali telefonsko žico. Naju z mamó pa so napotili na trg v Videm, kjer naj bi imel njihov poveljnik govor. Z mamó sva po bližnjici hitro odšla k stricu Tončku (Korošakovim) v Videm. Tudi tam sva zatekla nekaj četnikov, ki so za mizo pili jabolčnik in stricu ponujali nekakšen ciklostirani časopis in govorili, da so kraljeva vojska, četniki, ki se borijo proti Nemcem in domačim skrivačem. Zatem je njihov poveljnik, ki je edini imel nemško »šnefajerco« z dvojico četnikov povedal, da bodo »malo podkurili« župniku Püčku, češ da je nemčur.

Kri in zemlja, Informativni list JVVd - Slovenske trupe, št. 43, 30. 3. 1945.

Kmalu zatem pa smo zaslišali tri kratke rafale iz strojnice. Vsi smo se spogledali, kmalu nato pa je priteknel nek četnik in zavpil »Pokret«! Skozi okno smo opazovali, kako so četniki v dolgi koloni, vsak noseč po dve, tri puške, zakorakali proti Čakovi.

Nismo vedeli, kdo so dejansko bili prišleki, saj smo prvič slišali za četnike in kraljevo vojsko. Stric Tonček, učitelj in gospodar, je razlagal, da gre verjetno za staro kraljevo vojsko, saj je kot rezervni oficir slišal za srbske četnike. Potem nam je zapovedal, da moramo vse časopise in letake, ki so jih prišleki pustili, zažgati, rekoč, da bodo nemški orožniki začeli preiskavo.

Potem smo slišali sosedske klice in vpitje, da so ustrelili župnikovo kuharico, pa sem takoj pohitel v začasno župnišče, kjer je stanoval župnik Alojz Klobasa - Püčko, pri katerem sem bil tisto leto ministrant. Kuharica Kristina je ležala za vhodnimi vrati v mlaki krvi, nekdo je stekel po dr. Petra Sokolova, domačega zdravnika. Župnik Püčko, tako smo ga vsi klicali, je bil vidno pretresen. Vil je roke in vpil, kako bo živel brez kuharice. Nas otroke so potem nagnali domov, nekaj žensk pa je ostalo, da so mrtvo kuharico pripravile za na mrtvaški oder.

Nenavadno srečanje z bivšim četnikom po 62 letih

O četniškem »napadu« na orožniško postajo pri Sv. Juriju ob Ščavnici oktobra 1944 sem po literaturi in arhivih zbral dovolj dokumentov. Potem sem iz diplomatske naloge Kaje Zupanič *Četništvo na Štajerskem* izvedel za bivšega četnika podnarednika I. H. »Rada«.

*Izkaznica I. H. – podnarednika »Rado«, izdana 26. 4. 1945,
pripadnika Slovenske armade JVVd.
(Osebni arhiv I. H. – podnaredniki »Rado«)*

Uspel sem ga nagovoriti, pa sva se julija in avgusta 2006 sestala na njegovem domu v Celestrini pri Mariboru. Pokazal mi je svoj osebni arhiv o štajerskih četnikih in povedal, da namerava s pomočjo sorodnice istega objaviti. Mene so osebno najbolj zanimali podatki o četniškem »napadu« na orožniško postajo pri Sv. Juriju ob Ščavnici, kakor tudi o Jurjevčanih, pripadnikih te četniške enote.

Četniki so izvedli vsega tri »napade« na Nemce – orožniške postaje pri Sv. Petru (sedaj Malečniku), Sv. Juriju ob Ščavnici in pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah. Njihov vodja Melaher ni sodeloval pri nobenem napadu. Iste je vedno vodil njegov namestnik, narednik Franc Ogrizel.

Za napad na orožniško postajo pri Sv. Juriju ob Ščavnici so se odločili na predlog Tončka Megliča in Alojza Vrzela, ki sta bila doma pri Juriju. Megličeve fante, tri brate (Tonček, Stanko in Vinko), sem tudi poznal, saj smo bili kasneje sosedje z Megličevimi v Vidmu.

Podnarednik »Rado« je imel zapisano, da so napad pri Sv. Juriju izvedli 16. oktobra 1944, medtem ko sem mu jaz pokazal uradni nemški dokument, v katerem je naveden 21. oktober 1944 kot pravi datum.

506

Gend.Kreis Radkersburg (Luttenberg) :

Gend.Posten Stainztal :
21.10.44 19.30 - 21.00 Uhr Auftreten von 60-70 Banditen in Stainztal. Überfall auf Gend.Posten Stainztal, Waffen u. Munition geraubt, Pfarrerküchin erschossen.
Bewaffnung : Granatwerfer, MP., Wehre, Pistolen.
Bekleidung : Braune Unif. mit jugosl. Abzeichen.
Untersuchung sofort eingeleitet, erhöhte Alarmbereitschaft für Kreis abgeordnet.
zur Verstärkung stellt Auffangstelle (Kdo.d.Sch.Kreis) 1/30 zur Verfügung. Inmarschetzung voraussichtlich 24.10.1944.

In allen erforderlichen Fällen Gend.Kräfte eingesetzt.

F.d. ...
Bez.Obw.d.Gend.d.Rés.

Vorzulegen :
1) Herrn Chef der Zivilverwaltung (persönlich),
2) Herrn leitenden Regierungsdirektor,
3) Herrn Ob.Reg.Rat Dr. Hillinger o.V.i.A.,
nachrichtlich :
Herrn Gauhauptmann.

*Poročilo orožniške postaje Stainztal (Sv. Jurij ob Ščavnici), 21. 10. 1944.
(ARS – posebni arhiv Rsnz)*

Iz pripovedovanja podnarednika »Rada« sva potem ugotovila, da sva pred 62 leti bila oba priči tega dogodka: on kot dvajsetletni četnik, jaz pa kot devetletni fantič!

Takole sem zabeležil njegovo pričevanje: Za »napad« na orožnike pri Sv. Juriju ob Ščavnici so se odločili po nagovoru treh Megličevih bratov in Verzelovega Lujzeka. Ker so osnovne podatke dobili od dveh slovenskih orožnikov, so napad izvedli zvečer 21. oktobra, ko sta onadva bila v patrolji na terenu. Eden od njih je bil gotovo Rudolf Krajnc – Pomorjev Rudek iz Blagušja, saj sta s Plemenitašem

bila še edina dva Slovenca na orožniški postaji.

Narednik Ogrizek je odločil, da orožnike napadajo istočasno na treh mestih: tri četnike je odredil za sam napad na orožniško postajo, dve trojki pa za napad na skladišče orožja pripadnikov Wehrmanschafta v starem župnišču (predhodnega dne je Škerjanc iz Biserjan pripeljal od Male Nedelje še dodatno orožje), kjer sta stražarila dva nemška orožnika. »Glavni« napad na štiri orožnike in njihovega komandirja, ki so bili na večerji v gostilni »Pri Pergarci«, pa je osebno izvedel podnarednik »Rado« z dvema četnikoma. Kot izkušeni (nemški vojak, dezertler) je nenadoma in hrupno vpadel v gostilno in zavpil: »Hände hoch!« Presenečeni orožniki so prestrašeno ubogali in dvignili roke. Puške so imeli obešene, le komandir je imel na pasu tok z revolverjem. Eden od četnikov je pobral štiri puške, »Rado« pa je komandirju vzel revolver in ga obdržal kot trofejo. Akcija je dejansko trajala minuto, dve, zatem pa so osramočene in lačne orožnike odvedli v staro župnišče, v sobo, kjer sta bila že zaprta dva orožnika – stražarja.

Podnarednik »Rado« mi je posredoval tudi podatek, da je bil prevajalec, ko je Melaher januarja 1945 sklenil tajni dogovor s Francem Steindlom, vodjo nemškega Heimatbunda na Štajerskem.

Povedal mi je tudi, da so bili od Jurija pripadniki četniškega odreda naslednji:

- Klobasa Jože, rojen 2. 3. 1913, Jamna 19,
- Meglič Anton – Tonček, rojen 14. 11. 1923, Videm 5, pozneje komandir 2. čete,
- Meglič Stanko, mlajši brat,
- Meglič Vinko, starejši brat, policist, najprej je bil Melaherjev zaupnik, z bratom odšel na Koroško (za njima pa tudi mati in sestra), kasneje so vsi skupaj emigrirali v ZDA,
- Trstenjak Alojz, rojen 23. 4. 1923, Čakova 13,
- Verzel Alojz, rojen 30. 9. 1917, Blaguš 7.

Nazadnje, maja 1945, se je Melaher Jože s 125 četniki dokaj organizirano umaknil na Koroško. Vsi so pred tem dobili izkaznico Slovenske armade Jugoslovanske vojske v domovini. Britanci so njih 75 prepeljali v Italijo, ostale pa so vrnili v Slovenijo skupaj z domobranci.

Prijava vojnega zločina pri Sv. Juriju ob Ščavnici

Sele avgusta 2011 sem od svojega znanca Romana Leljaka in raziskovalca temnih strani prleške zgodovine (pripravlja celo Črne bukve) pridobil dokument Ozne, ki ga objavljam z njegovim dovoljenjem.

31.17/15-46
0008520

Prijavitelj: Poročevalec za ugotavljanje vojnih in zločinov pri Sv. Juriju ob Ščavnici.

Prijavljeno: Belogardisti; točnejši podatki niso znani.

Žrtve: 1.) Kristina Zverič, rojena 17.12.1904, takrat kuharica v župnišči pri Sv. Juriju ob Ščavnici;

2.) Andrej Klobasa, rojen 22.10.1898 v Placu, takrat župnik pri Sv. Juriju ob Ščavnici, sedaj ustanovitelj Vidov 23, KLD Sv. Jurij ob Ščavnici.

Čas, kraj in način zločina: Dne 21.10.1944 ob 9 uri zvečer je zahtevalo več belogardistov, oblečenih v uniforme Wehrmannschaften, ter uboro ženi s puškami in pištoľami, vstop v župnišči pri Sv. Juriju ob Ščavnici, kjer sta bivala župnik Klobasa in njezova kuharica Kristina Zverič. Ker ta dva nista slišala popotunja, so belogardisti vložili vrata in ko so dospeli v predsobo, so odprli 3 strele skozi zaprta vrata v kuhinjo, kjer se je nahajala kuharica Zverič. Dva od teh strelav sta pogodila kuharico v noga nad koleno in sta prebila hile odvodnic, tako da je Zverič vzklikovala in v eni uri umrla. - Nato so vdrli belogardisti v župnikovo sobo, kjer je bil župnik Klobasa že v postelji, a je vstal, ko je slišal streljenje. Kritičnili so župnika na posteljo ter so ga strahoma pretepli. Dospali so mu zlato uro v vrednosti 10.000,- din in zlato verižico vredno 1.000,- din. Indavali so se za vojako Kralja Petra. V hiši so ga zadrževali 1/4 ure, nato pa odšli neznan kam. Župnik Klobasa je od pretepanja in prostenega strahu od takrat nekoliko na umu nejm.

Dokazi: Žrtov Andrej Klobasa izpove: "Napad je bil izvršen 21.10.1944 ob 9 uri zvečer. S kuharico nista bila, da bi morala odpreti. Jar sem bil v sobi, kuharica pa v kuhinji. Belogardisti, ki so napad izvršili, so vložili hišna vrata, nato pa streljali skozi zaprta vrata v kuhinjo. Na vratih se je luknjica. Kuharica sta zadela 3 strele v goleni koleno, ravno v glavno žilo, vsek v eno nogo. Ali so streljali s mašinpištoľo, ali pištoľo, nam na vsekakor so bili poroženi s obodnim. Nato so prišli v sobo, kjer sem ležal iz na postelji. Hile njih je šest. Nisida, da so bili v uniformah Wehrmannschaften. Zelo so me pretepli in pretepli na postelji ležečemu. Dospali so mi zlato, zol. - karnezo uro na 10 kaenov, flika "Waltham", vredno 20.000,- din in v 1/4 pred nočjo so mi zlatino verižico iz belogardisti. Vrednost vredno 1.000,- din. V hiši so ga zadrževali kuharici 15 minut. Indavali so se za vojsko Kralja Petra. Odšli so leje v kuhinjo suter v smeri proti fakovi. Po napadu sem lezel na zadrževanju, ki si pa ni opal takoj piti, a ko je prišel, je bilo že prep. me in je kuharica že izkrevnela. Po tezi napada, da ni bilo tako strah. Hile njih in en strah nudi arto kuharico in streljanja so se noga pretepanje tako poslabšala, da nisem mogel na nogo odpreti."

Smrt župnika - sv. Jurij ob Ščavnici

Poročevalec (Ljubo Pihaci).

Prijava vojnega zločina – umora pri Sv. Juriju ob Ščavnici, 21. 10. 1944.
(ARS, Ozna. št. 17/15-46, kopija pri R. Leljaku)

Gre za prijavo vojnega zločina pod št. 17/150-46, ki jo je sestavil Lojze Rižnar v letu 1946, original pa je ohranjen v ARS pod oznako Rd 0008520 (kopija).

Prijavljeni so bili »belogardisti«, z opombo, da točni podatki niso znani, le v opisu je navedeno, da so se »izdajali za vojsko Kralja Petra«.

Žrtvi naj bi bili dve, in sicer:

- Kristina Zvezić, rojena 19. 12. 1904, kuharica pri župniku v Sv. Juriju ob Ščavnici,
- Andrej (netočno, Alojz, opomba MFK) Klobasa, rojen 22. 19. 1888 v Blagušu, župnik pri Sv. Juriju ob Ščavnici, Videm 23.

Dne 21. 10. 1944 ob 21. uri je šest belogardistov zahtevalo vstop v župnišče. Ker jih župnik in kuharica nista slišala, so vdrli skozi vhodna vrata in nato s tremi strelji v predsobna vrata izsilili vstop (netočno, trije strelji so bili na vhodnih vratih, obdanih z obarvano pločevino, opomba MFK). Dva od izstreljenih nabojev sta zadela kuharico v obe nogi iznad kolena, prebili žili odvodnici in v eni uri je izkravela (netočno, okrog deset minut po oddanih streljih sem zatekel kuharico mrtvo, pa zato župnik ni sprejel predloga, da pokličejo zdravnika, narednik Ogrizek je takoj zatem ukazal umik proti Čakovi, opomba MFK). Nato naj bi »belogardisti« vdrli v župnikovo sobo in ga ¼ ure ležečega v postelji »strašno« pretepali in ga oropali – vzeli zlato uro in verižico, oboje v vrednosti 11.000 din. Sam naj bi odšel po zdravnika, ki pa je prišel prepozno (netočno, oba s kuharico sta bila v spalnih srajcah, župnik ni bil videti pretepen, ne verjamem, da so prek mrtve ali ranjene kuharice vstopili v kuhinjo in spalnico z dvema posteljama, da bi pretepali in oropali župnika, župnik je bil zajetno debel in seveda ni »tekel« po zdravnika, to je storil eden od sosedovih fantov, zdi se mi Horvatov Dušan, opomba MFK).

Župnik Klobasa naj bi celo izjavil, da po omenjenem napadu, ko so mu ubili kuharico in ga »strašno bili po glavi«, ni bil več za »nobeno službo« (netočno, s prijateljem Maksom Horvatom sva mu družno ministrirala vse do maja 1945, opomba MFK).

Mota, moja vas

Vas Mota¹ je obcestno naselje na Murskem polju SV od Ljutomera in Cvena. Skozi vas pelje cesta Veržej–Razkrižje. Del vasi je tudi ob stranski cesti proti reki Muri, ki teče nedaleč stran v več rokavih.

Kraj je dobil ime² po nekdanji mitnici ob štajerski meji z Ogrsko in se prvič omenja leta 1500 kot »an der Mauth«. Domneva se, da je bila na območju Mote tudi naselbina iz bronaste dobe, saj so tu našli kovance iz tega časa.

V letu 1754 zasledimo v pisnih virih³, da se vas imenuje Mautdorf in da se prebivalci vaškega okolja temu ustrezno stanovsko delijo na kmete gruntarje (tisti z več kot 6 ha obdelovalne zemlje) in na kmete želarje (tisti z manj kot 6 ha obdelovalne zemlje). Žal ti poimenski sezname iz 18. stoletja ne navajajo drugega življa, predvsem tistih, ki niso imeli kake kmečke posesti. Popis vsch zacnkrat ostaja predvsem v matičnih knjigah in drugih virih.

Leta 1704 so vas popolnoma opustošili kruci. Izropali so kmetije in naredili veliko škode na nepremičninah, posevkih in drugem imetju.

V letu 1823 oziroma 1824 je v sklopu franciscejskega katastra⁴ nastal nov seznam motarskih kmetov, kraj pa se še vedno poimenuje z nemško obliko.

Katastrski izris (običajen in koloriran) lepo prikazuje položaj domačij, na posameznih parcelah (kolorirani kataster) pa so navedeni lastniki.

¹ Zapis je nastal ob priložnostni oddaji o kraju in krajanih na radiu Murski val, 5. decembra 2011, ki jo je z omenjenimi sovaščani izvedla avtorica zapisa.

² Ta in drugi splošni podatki so povzeti po različnih znanih virih.

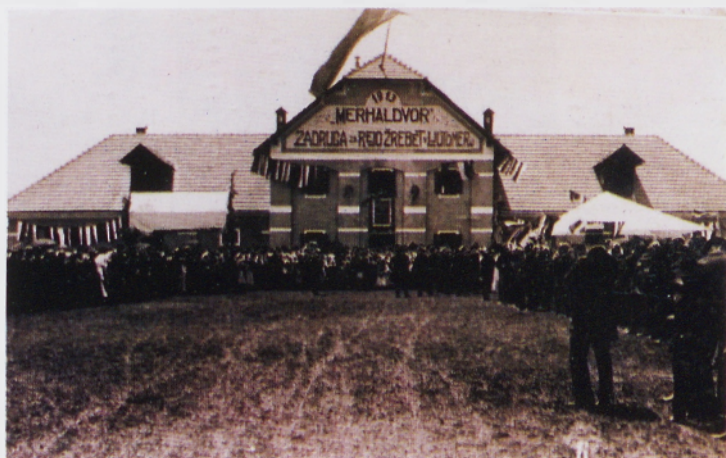
³ V tem primeru je mišljen terezijanski kataster, ki za naše področje ni bil dokončan in ostaja tudi glede navedb posameznikov nepopoln.

⁴ Arhivske listine in kopije so dostopne v Pokrajinskem arhivu Maribor.

Katastrski vris naselja Mota, 1824.

Kmetje na Moti so bili do zemljiške odveze podložni braneški gosposčini, pred tem pa Dolnjemu gradu. V pridvorno posest tega gradu je sodil tudi večji kmetijski kompleks »Scheferei« ali tudi »Merhaldvor« na vzhodu vasi, kjer se je kasneje ustanovila zadruga za rejo žrebet⁵, po domače »žrebarna«. Po jugoslovanskih nacionalizacijskih postopkih je posest spadala k Vinogradniško - živinorejskemu kombinatu Ljutomer.

Ob slavnostni ustanovitvi Zadruga za rejo žrebet, 1913.

⁵ Po spremembah katastrskih meja lokacija sodi v k. o. Cven.

Rodovitna prst je tukaj zelo kvalitetna, čeprav Mota ne spada v »sredico kruha« Murskega polja, ampak leži že bolj na »skorjki«, pa še to poplavni⁶.

Današnji prebivalci Mote se zaposlujejo v Ljutomeru in okoliških krajih, drugače pa se še precej ukvarjajo s poljedelstvom. Za to kmetijsko panogo je značilen kolobar koruza – pšenica – buče ali koruza – ječmen – buče. Uveljavljena je tudi živinoreja, prašičereje skoraj ni več, razen za lastne potrebe, perutninarstvo pa je skoraj že hobi.

O polpreteklem času, življenju in delu Motarcev rad pripoveduje g. Milan Babič, prava živa legenda vsega, kar lahko pomni ljudski spomin. Njegove zgodbe domačini zbiramo in zapisujemo, da se bodo ohranile tudi zanamcem.

Milan Babič v vinogradu, 1982.

V neposredni bližini vasi je vodovarstveno vodno zajetje, ki v občini oskrbuje skoraj 12.000 porabnikov pitne vode. Tudi zato smo domačini posebej pozorni do vsega, kar bi lahko ogrozilo naravo.

Narave pa je pri nas v izobilju. Tok reke Mure je blizu in vedno znova se radi popeljemo ali sprehodimo do tja. Starega mlina sicer ni več, a podjetni domačini

⁶ »Sredico kruha, mečiko,« predstavljajo osrednje vasi Murskega polja: delno Cven, Zgornje Krapje, Banovci, Krištanci ..., kjer je zemlja najbolj rodovitna.

so zgradili novi brod, ki nas na star način in na starem mitničnem mestu popelje k sosedom Prekmurcem. Murske mrtvice z zaključenimi in edinstvenimi habitati so pravi izziv za naravoslovce. Cvetnice in druge rastline, predvsem pa značilni murski logi, so v okolici Mote prav pogosti. Spomladi nas na skritih mestih še razveselijo narcise. Obdelana polja se proti vasi zaključujejo s travniki in vrtovi.

Mota je danes sodobna vas z asfaltirano cesto in ulicami, sodobnimi bivališči in gospodarskimi poslojji, premore kar nekaj obrtnikov in drugih storitvenih dejavnosti. V vasi so vodovod, telefon in druge sodobne napeljave. Vas ima nočno razsvetljava.

Sedanji utrip se lepo vklaplja v preteklost, ki je v materialni obliki prisotna na vsakem koraku.

Sredi vasi stojita posodobljen gasilski dom iz leta 1893 in prenovljena kapela iz leta 1859, posvečena sv. Janezu Nepomuku, zavetniku pred poplavami, ki so nekoč pogosto ogrozile Moto vse do hišnih pragov.

Gasilski dom na Moti, 1981 (ob pridobitvi prvega vozila).

Prenovljena kapela, 2008.

Te in druge javne zgradbe služijo različnim namenom, predvsem pa združujejo domačine ob skupnih verskih in posvetnih dogodkih. Zavedamo se, da je to naše, da je to zapuščina naših prednikov, zato vedno znova poskrbimo za vse, da je lepo urejeno in ohranjeno.

Bolj samotno stojita še dva križa.

Ob stičišču poti s Cvena, Mote in Krapja pa stoji dotrajani zadrugi dom iz leta 1948, ki so ga v času povojne socialistične izgradnje prostovoljno zgradili vaščani omenjenih krajev za potrebe zadruga in skupnosti v samo 55 delovnih dneh. Prenova in namenska ustreznost bo kmalu stekla, saj gre za prvi takšen podvig na Slovenskem.

Nedaleč stran stoji tudi vrtec na Cvenu, kamor hodijo v dnevno varstvo tudi najmlajši Motarci. In čez cesto je še trgovina, ki nam tudi dobro služi.

V bližini nekdanjega Smodiševega mlina na Muri je postavljeno obeležje v spomin na 21 ustreljenih talcev v drugi svetovni vojni. Podobno obeležje je tudi na

Rajhovi domačiji, od koder je bila doma aktivistka Nada. Na Joška Rajha, rodoljuba in enega prvih aktivnih gasilcev v nekdanjem okraju, pa spominja tabla, vzdana na domačijo na začetku vasi.

Mota spada v krajevno skupnost Cven-Mota-Krapje in v občino Ljutomer. Do mesta je slabih 5 km. Precej bližje pa je do »Gezovih« jam. To je večji kompleks vodnih površin, ki je ostal na krajih nekdanjega izkopa gramoza. Danes je to pravi raj za ribiče, ki imajo tukaj tudi društveni sedež. V okviru varovanja voda in narave pa pri nas deluje tudi Bio Mura, ki še posebej bdi nad neželenimi posegi v naravo in nesmiselnimi načrti (npr. izgradnja elektrarn na reki Muri).

Na nekdanjem Smodiševem mlinu na Muri.

Katastrske meje vasi Mote so se pogosto spreminjale. Tako je vas izgubila precej kmetijskih površin in kar nekaj hišnih števil, ki so po novih razmejitvah pripadle sosednjemu Cvenu. Z vzpostavitvijo Zemljiške knjige⁷ Ljutomer leta 1878 pa je ohranjen lep seznam takratnih vaščanov, kmetov gruntarjev na Moti, med njimi kar dva »doplarja«, torej kmeta z dvojnim gruntom.

⁷ Na osnovi gospoščinskih urbarjev se je tega leta vzpostavila Zemljiška knjiga po novi zakonodaji. Seznam posestnikov navaja izključno kmete (po statusu in posesti).

II.	
Barbara Katalina	17
Maria Katalina	18
Maria Katalina	19
Maria Katalina	20
Maria Katalina	21
Maria Katalina	22
Maria Katalina	23
Maria Katalina	24
Maria Katalina	25
Maria Katalina	26
Maria Katalina	27
Maria Katalina	28
Maria Katalina	29
Maria Katalina	30
Maria Katalina	31
Maria Katalina	32
Maria Katalina	33
Maria Katalina	34
Maria Katalina	35
Maria Katalina	36
Maria Katalina	37
Maria Katalina	38
Maria Katalina	39
Maria Katalina	40
Maria Katalina	41
Maria Katalina	42
Maria Katalina	43
Maria Katalina	44
Maria Katalina	45
Maria Katalina	46
Maria Katalina	47
Maria Katalina	48
Maria Katalina	49
Maria Katalina	50
Maria Katalina	51
Maria Katalina	52
Maria Katalina	53
Maria Katalina	54
Maria Katalina	55
Maria Katalina	56
Maria Katalina	57
Maria Katalina	58
Maria Katalina	59
Maria Katalina	60
Maria Katalina	61
Maria Katalina	62
Maria Katalina	63
Maria Katalina	64
Maria Katalina	65
Maria Katalina	66
Maria Katalina	67
Maria Katalina	68
Maria Katalina	69
Maria Katalina	70
Maria Katalina	71
Maria Katalina	72
Maria Katalina	73
Maria Katalina	74
Maria Katalina	75
Maria Katalina	76
Maria Katalina	77
Maria Katalina	78
Maria Katalina	79
Maria Katalina	80
Maria Katalina	81
Maria Katalina	82
Maria Katalina	83
Maria Katalina	84
Maria Katalina	85
Maria Katalina	86
Maria Katalina	87
Maria Katalina	88
Maria Katalina	89
Maria Katalina	90
Maria Katalina	91
Maria Katalina	92
Maria Katalina	93
Maria Katalina	94
Maria Katalina	95
Maria Katalina	96
Maria Katalina	97
Maria Katalina	98
Maria Katalina	99
Maria Katalina	100

Kmetje na Moti, 1878.

Mota je danes urejena vas. Šteje okroglih 100 gospodinjstev in nekaj več hišnih števil. Hiše so čiste, imajo živopisane fasade in okrog njih cvetijo rože in raste okrasno grmičevje. Tu in tam še vidimo stare brajde, sredi dvorišč drevesa za senco, v ozadju sadovnjake. Za vse to skrbijo domačini. Po številu jih je 360, od teh kar 95 upokojencev. 43 vaščanov je starejših od 70 let. 125 je zaposlenih ali samozaposlenih. 20 odstotkov jih ima visokošolsko izobrazbo, 30 odstotkov srednješolsko, le 20 odstotkov jih je brez poklica ali sodijo med zdomce.

10 vaških obrtnikov se preživlja na ta način, 10 domačij ima registrirano dopolnilno dejavnost, 10 je večjih kmetov, 10 malo manjših, 60 otrok je osnovnošolcev ali še predšolskih, 30 je srednješolcev in študentov, 20 pa brezposelnih. V vas prihajajo mlade družine, kar je dobro, saj nas na svoj način krepijo in obetajo tudi prihodnost.

Vaščani so Prleki in Prlike (Prleki in Prlečke) in se imenujejo Motarci, tudi Moterci, redko Motančani ali Motčani, govorijo pa prleško narečje z moško glagolsko obliko na končnico -o (sen bijo, sen šo ...).

Pogosti priimki v vasi so Smodiš, Rajh, Slana, Žibrat, Babič, Rošker in drugi. Mnogi posamezniki so s svojim delom postali znane osebnosti doma in širše⁸. Med aktivnimi naj pohvalim športnike, obrtnike, prostovoljce – krvodajalce, strokovnjake s področja medicine, arhitekture in druge, konjerejce, lokalne politike in ustvarjalce na področju kulture.

Naša folklorna skupina pred brodom na Muri.

Jan Žibrat, športnik; Barbara Žitek, debaterka; Andi Vuk, plesalec; Carmen Levovnik, didžejka, Sara Rajh, arhitektka; Slavko Lapuh, Mirko Babič, rejca konjev kasačev; Mirko Prelog, glasbeni pedagog; posamezniki, dobitniki različnih priznanj ...

Vas premore tudi rejniško družino in družino, ki ima največ članov v domači krajevni skupnosti.

Pohvaliti se velja tudi z motarskim medom, ki ga s svojimi čebelami pridelajo vaški čebelarji.

Olga Majcen, avtorica tega zapisa⁹.

Ker je ta zapis nastajal za poseben namen v času decembrskih praznikov, ga zaključujem z domačim izrekom ob barbarininem, ko fantje gredo od hiše do hiše in voščijo:

»Bog vam daj dosti recik, bog vam daj dosti picik, pa takšo repo, kak je moja glova!«

Ta želja in prispodoba vas Moto (in vse druge) pospremi v bogat jutri.

⁹ Olga Majcen je prizadevna ljubiteljska kulturna animatorka in ustvarjalka. Za svoje dolgoletno delo je prejela več priznanj, med drugim tudi občinsko.

V prleški vinski kleti Poimenovanja kletarskih pripomočkov cvenskih vinogradnikov

V vasi Cven živi približno 680 prebivalcev. Leži na zahodnem robu Panonske nižine, in sicer na Spodnjem Murskem polju, v porečju nekdanjega murskega rokava Murice. Vas je središče krajevne skupnosti Cven in sodi v občino Ljutomer. Večina prebivalcev je zaposlena v Ljutomeru ali ostalih okoliških manjših mestih, nekateri pa se ob službi ljubiteljsko ukvarjajo še s kmetijstvom. Mursko polje je pogojilo prevladujoče poljedelstvo in na njem temelječo živinorejo, bližina Slovenskih goric pa je omogočila, da se cvenski kmet ukvarja tudi z vinogradništvom.

Cvenu najbližji vinogradi spadajo v vinorodno deželo Podravje, natančneje v ljutomersko-ormoški vinorodni okoliš. Vinogradništvo in vinarstvo sta zelo stari in razširjeni kmetijski panogi, zato je z njima povezano izrazje pogosto rabljeno in bogato. Ker pa se načini pridelave in predelave grozdja modernizirajo, se stara orodja, posode in postopki ter z njimi izrazi zanje umikajo iz rabe.

Govor vasi Cven spada v prleško narečje, ki se govori v severovzhodnem delu Slovenije in sodi v panonsko narečno skupino, ki je ena od sedmih narečnih skupin v slovenskem jeziku poleg štajerske, dolenjske, koroške, gorenjske, primorske in rovtarske. V panonsko narečno skupino poleg prleškega sodijo še prekmursko, slovenskogoriško in haloško narečje.

Glasoslovne značilnosti govora so: naglašeni samoglasniki so dolgi ali kratki, nenaglašeni le kratki. Zastopniki psl. staroakutiranih dolgih in novoakutiranih kratkih samoglasnikov ter umično naglašeni *a*, *e*, *o* so v govoru večinoma še kratki. Sistem dolgih samoglasnikov je monoftongičen. Dolgi naglašeni samoglasniki so: *i:*, *ū:*, *u:*, *é:*, *o:*, *e:*, *o:*, (*ā:*), *ā:* + *r*. Kratki naglašeni samoglasniki so: *i*, *ū*, *u*, *e*, *o*, *ä*, *ā*. Nenaglašeni samoglasniki so samo kratki: *j*, *u*, *o*, *ä*, *ā*, + *r*, *l*, *n*. Zanje je značilna nizka stopnja redukcije, predvsem ob zvočnikih. Soglasniški sistem se od sistema slovenskega knjižnega jezika zelo malo razlikuje. Naglas je

dinamičen in ni vezan na določeno mesto v besedi.

O vinogradniški in kletarski terminologiji v prleškem narečju je bilo objavljenih že nekaj razprav avtoric Mihaele Koletnik in Mateje Kosi.¹ Poleg znanstvenih prispevkov sta z istega področja nastali še dve diplomski deli, v katerih sta bila raziskana govora vasi Cven in Kapelski Vrh.²

Izbrano besedje

V pričujočem prispevku predstavljam izbor besedja iz diplomske naloge³, katerimenamen je bil izdelati slovar vinogradniške in kletarske terminologije, ki se uporablja na Cvenu. Pri izdelavi slovarja sem izhajala iz besedil, ki sem jih posnela pri informatorjih⁴. V slovarčku sem zbrala okrog 450 iztočnic s področja vinogradništva in kletarstva, ki izhajajo s sedmih ožjih področij.

- vinska trta, njeni deli, sorte, razmnoževanje in različne podpore za trs (trta, kobila, konj, panoga, grozdje, jagoda ...);
- vinograd, obnova in deli nasada (škarpa, red, terasa, sep, graba, grabica, rigolati, pripravljati ...);

¹ Mihaela Koletnik, 1996, *Vinogradniška terminologija na Gomili pri Kogu*, v: Jesenšek, Marko (ur.), Vrbnjak, Viktor (ur.), *Borkov zbornik (Zbirka Piramida)*, Maribor: Slavistično društvo, 91–104; —, 2004, Miklošičevo vinogradniško besedje v Pleteršnikovem slovarju, v: Zorko, Zinka (ur.), Koletnik, Mihaela (ur.), *Besedoslovje v delih Frana Miklošiča (Zora; 31)*, Maribor: Slavistično društvo, 148–157; —, 2006a, Izposojenke v prleškem vinogradniškem besedju, v: *Annales. Series historia et sociologia* 16/1, 179–188; —, 2006b, *Vinogradniška terminologija na Ženiku in v Biserjanah, rojstnem kraju Antona Korošca*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77/2–3, 243–254; —, 2007, *Besedje v severovzhodnem narečnem prostoru*, v: Jesenšek, Marko (ur.), *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor (Zora; 49)*, Maribor: Slavistično društvo, 347–423; Mateja Kosi, 2010, *Vinogradniško in kletarsko izrazje v prleški vasi Cven*, v: *Jezikoslovni zapiski. Glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, 16/1, 33–52.

² Mateja Kosi, *Vinogradniško in kletarsko izrazje v prleški vasi Cven (2007)* pod mentorstvom red. prof. dr. Vere Smolec; Nataša Safran, *Vinogradniško besedje na Kapelskem Vrhu (2004)* pod mentorstvom doc. dr. Mihaele Koletnik.

³ Kosi, *Vinogradniško in kletarsko izrazje v prleški vasi Cven (2007)*. Diplomski nalogi je priložen tudi 20-minutni film.

⁴ Moji informatorji so bili: (A) Marija Makoter, rojena leta 1941 na Cvenu, gospodinja; (B) Miroslav Babič, rojen leta 1954 na Ptujju, kmet; (C) Ferdinand Rošker, rojen leta 1947 na Cvenu, tekstilni tehnik; (Č) Branko Kosi, rojen leta 1960 na Cvenu, mesar; (D) Anton Kosi, rojen leta 1947 na Cvenu, diplomirani obramboslovec. Vsem se za sodelovanje najlepše zahvaljujem.

- glavna opravila v vinogradu (rez, vezati, pletev, mulčiti ...);
- varstvo vinske trte, njene bolezni ter škodljivci (škropljenje, peronospora, rumenica, kap ...);
- dozorevanje grozdja in trgatav (zoreti, pacati, puta, bratva ...);
- kletarstvo (trahtar, pučel, polovnjak, klet ...);
- posoda za shranjevanje in prenašanje tekočin (korbflaša, glaž, ročka, kupica ...).

V prispevku sem se zamejila na besedje, ki bi ga lahko uvrstila v zadnji dve navedeni alineji, torej na kletarsko terminologijo in na posodo za shranjevanje in prenašanje tekočin, ki pa jo običajno najdemo prav tako v kleti.

SLOVAR

V geselskem članku je najprej navedena glasovno poknjižena iztočnica. Sledi ji ustreznica v narečni transkripciji. Pri vseh besednih vrstah sledi sopomenka iz knjižnega jezika ter pomenska razlaga iztočnice. Sledi ponazarjalno gradivo – kontekst, v katerem se narečna beseda pojavlja. Pri nekaterih iztočnicah je navedena tudi sopomenka. Pojavnost leksemov, ki jih ni ne v SSKJ in ne v Pleteršnikovem slovarju (oz. v nobenem od teh slovarjev niso v enakem pomenu), sem preverila še v nekaterih drugih slovarjih (etimološki – Bezljaj, Snoj, Skok;

kajkavski – Finka, Lipljin, Blažeka; prekmurski – Novak; porabski – Mukič).⁵ Če beseda v določenem slovarju obstaja, je to zabeleženo v oklepaju pod geselskim člankom.

cev ▶⁶ 'ce:f cə'vi: ž⁷ *cev* |*gumijast pripomoček za pretok mošta iz stiskalnice v kad ali v sod*: (C) 'Te: pa 'tū: s'tača 'vün, nas'to:vin 'go:r 'toto 'ce:f, 'te: pa 'danän 'dö:l, 'te: pa 'danän 'kat 'tū:, 'na, is 'kadi pa 'te: 'potli 'pumpamo f 'so:dä.

cuhta* ▶ 'cü:xtä -ä ž, zastar. *blago, ki je varovalo zmlato grozdje, da je ostalo v košu stiskalnice*: (Č) 'Ne, 'te: pa mi ja 'Rusof S'tanko pa 'u:n 'to: raz'lägo, ka so 'negda 'meli 'takšna p'rašä, ka si'nekäk, 'tak kak 'äno 'kurpo 'mejo. 'Kurpo, pa 'notri bla'go:, 'tak kak od 'anaga 'žakla. In f 'tisti 'žakäl si 'djo: 'toto sam'leto g'ro:zdjä, s'tretäno, o'ko:li pa 'te:'kurpo, 'te: pa ja 'tisto 'nekak stis'ko:valö. Če san jas p'raf 'razmijo. In 'toto bla'go:, ki sa ja 'no:pilo ... sa ja 'no:pilo 'totäga 'soka in g'dö: si 'kakšäga pi'jo:nca 'vidijo, si 'räko, 'toti pa ja 'pijan kak 'cü:xtä. ● **pijan kot cuhta popolnoma pijan** 'pijan kak 'cü:xtä

čep ▶ 'čäp -ä m 1. *čep* |*lesen zamašek*: (Č) 'To:, 'čäp. Pluto'vinasti. 'To: 'tü: 'notri p'ri:dä, 'zä:j 'notri 'täča. → ŠTOPELJ 2. *čep* |*po obrezovanju preostali del rozge, navadno z dvema očesoma*: (A) 'Toti 'čäp ja 'näjč 'ne: g'no:.

France Bezlaj, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU.; Đuro Blažeka: Iz slovarja medžimurskega narečja, neobjavljeno. Posredovano po elektronski pošti 14. 1. 2010.; Božidar Finka, 1984–2002: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika A–Ž*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.; Tomislav Lipljin, 2002: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin.; Francek Mukič, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely.; Vilko Novak, 2006: *Slovar stare knjižne Prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.; Maks Pleteršnik, 2006: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.; *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1991. Ljubljana: SAZU in DZS.; Petar Skok, 1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.; Marko Snoj, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Seznam znakov in simbolov: ▶ – za poknjženo iztočnico uvaja narečni zapis; l. – uvaja prvi pomen, če sta vsaj dva; 2. – uvaja drugi pomen, če sta vsaj dva; [xxx] – zamejevalni del razlage; ● – uvaja frazem; → – glej, primerjaj; ♦ – uvaja razdelek z večbesednimi strokovnimi izrazi; [...] – označuje izpušeni del besedila; (A) – označuje informatorja; xxx* – ni v SSKJ; xxx** – ni ne v SSKJ ne v Pleteršnikovem slovarju; xxx– – je v SSKJ, vendar v drugem pomenu; xxx– – – je v SSKJ in v Pleteršnikovem slovarju, vendar v drugem pomenu; xxx* – ni v SSKJ, je v Pleteršnikovem slovarju, vendar v drugem pomenu; xxx–* – je v SSKJ, vendar v drugem pomenu, ni v Pleteršnikovem slovarju; xxx~ – podobno v SSKJ; xxx*~ – podobno v Pleteršnikovem slovarju.

Seznam krajšav in oznak: dov. – dovršni glagol; m – samostalnik moškega spola; s – samostalnik srednjega spola; ž – samostalnik ženskega spola; nedov. – nedovršni glagol; NS – neštevno; prid. – pridevnik; prisl. – prislov.

četrtnjak ► štr'jo:k -ā m, star. *sod, ki drži 150 litrov*: (D) Štr'jo:k jā 'te: s'to: 'pedäset.

doga ► 'dogä -ā ž 1. *doga |deska za sestavljanje lesenega sode|*: (Č) Nā polov'jo:ki jā 'dogä. 'Notri. ♦ **žalostna doga** 'žalostna 'dogä *lesena deska, s katero nagnemo sod, da tekočina do konca izteče*: (C) 'Žalostna d're:vā, 'žalostna 'dogä, d'rü:go pä 'nē: → DREVA

dreva ► d're:vā -ā ž ♦ **žalostno drevo** 'žalostna d're:vā *lesena deska, s katero nagnemo sod, da tekočina do konca izteče*: (Č) 'Žalostna d're:vā. 'Mislīn, kā sän jō cē'lō s'kü:rjjo, kā jā sprx'nē:lā. → DOGA

držati ► d'ržati d'rži: (3. os.) nedov. 1. *držati |imeti prostornino za določeno količino tekočine|*: (Č) 'To:'negi 'cirkā d'rži: 'pe:t 'litrof 'vāndā. 2. *ohranjati uporabnost*: (A) 'Tüdi škro'pi:vo nā d'rži: 'dužā. 3. *držati |ohranjati kaj v določenem položaju|* ● **držati kot pes ježa nezanesljivo držati**: (Č) 'Nō, 'vidiš, 'zā:j pä sā 'to: 'tak za te:gnā in 'to: d'rži: kāk 'pās 'je:žā. 'Za pä šā 'to: od're:žāš, pä šā 'po: po'nücaš 'dalā, nā.

dverca ► d've:rcā -Ø s mn. *vrata, zapiralo odprtine na sodu, namenjene za čiščenje*: (A) 'Nāj 'no:vā nā're:di. 'To: 'te 'mōrā f'sā s'kü:p 'no:vo – d've:rcā pä f'sā s'kü:p 'no:vo nā're:ti. → TIRELJ, TUREN

dveri ► d'värij -i s mn. *pokrov koša pri stiskalnici za grozdje*: (C) 'Jā, kār iz 'nāj've:čjāgā v 'nāj'mānšāgā nā'lā:gā, nā 'vř:x pä sā 'danājō d'väri. → POD

flokša** ► f'lōkšā -ā ž, zastar. *lesena posoda v obliki sploščenevalja, ki pijačo ohranja hladno*: (Č) 'To: jā f'lōkšā, li'se:nā izdā'lā:vā, 'jas sän 'zā:j 'sicār 'do: ob'ro:čā 'delati iz 'rost'fřājā, kā 'te: 'to: 'pač nā rjā've:jā, 'to: so 'melī 'sāmō za 'to:, kā jā 'dužā pi'jača 'bi:lā 'notri x'lādna.

gantar ► 'gantār -ā m *lega |lesena podloga za sode v kleti|*: (M) 'Toti 'de:l? (Č) 'Gantāri.

glaž ► g'lā:š g'lažā m *steklenica*: (D) Is 'korf'lāšā sän 'vi:nō prā'lē:jo v 'litřskā g'lažā, kā gā jā 'laži to'čitj v 'kupicā.

grot ► g'rot -ā m *grot |lijaku podobna priprava pri grozdnem mlinu, v katero se strese grozdje|*: (Č) 'Tü: 'go:r p'ri:dā g'rot, 'to:, nā 'to:. Ān 'tākši, 'mo:n gā 'dolāx, f piv'nici gā 'mo:n. → ŽRELO

gviht** ► g'vixt -ā m *utež |za povečevanje sile vzvoda na stiskalnico|*: (Č) 'To: so

g'vixti, p'r:vo 've:ki, 've:ki ja p'ra'malo, 'te: pa sa ša 'morajo 'ma:li s'coj o'besiti, ka 'te: ja 'to: 've:kši a'fekt, ka 'bola s'ti:snā /../

hidravlični** ► xid'ravličnj -a -o prid., strok. *hidravličen*: (D) 'Laxko 'razmin, ka ja 'tota 'cū:xta 'bila 'čota, ki ja p'rap'rečila, ka bi g'ro:zdja 'vün šp'ricalo, 'tak kak maš 'za:j f xid'ravličnix p'rašax p'lastično m'režo.

igla ► 'igla -a ž *kovinska koničasta os vretena*: (C) 'Te: pa 'to: f'sa s'küpar z'le:zi na'zaj 'notri, kar 'tü: ot s'podaj ja pa 'igla, ki us'merja, ka sa 'toti 'kamān na 'ni:xā 'se:n pa 'to:.

kad ► 'kāt -di ž *kad |velika, zgoraj širša, odprta lesena ali plastična posoda|*: (C) 'Te: pa 'tü: s'tāčā 'vün, na's'to:vin 'go:r 'toto 'ce:f, 'te: pa 'dānān 'do:l, 'te: pa 'dānān 'kāt 'tü:, 'nā, is 'kadi pa 'te:'potli 'pumpamo f'so:dā.

kajla ► 'kājla -ā ž *zagozda iz lesa za zagozdenje sodov*: (C) 'Čo:kāj, 'to: pa so 'kājla.

kamen ► 'kamān -mnā m *utež na spodnjem delu vretena*: (C) /../ 'te: pa gā s'pū:ščaš, 'ta:n dvi'gūvlāš 'go:r z vrā'tānom, s 'kamnon pa vrā'tānon, 'ta:n z'dignāš 'go:r, 'te: pa 'to: p'ri:dā 'vo:gā.

kanta ► 'kōntā/'kuntā -ā ž *vedro*: (A) 'Nājpre:t sā piv'nica s'puca, pa po'lov'jo:k v'mujā, pa p'rašā sā 'morā v'mujti, pa po'sodva, ka so 'pūta pa 'kontā, pa 'to:, kaj 'nūcaš./ (D) B'ro:č 'nē: na'po:ti, 'pač pa ja prob'lem – 'ovi iz t're:tjāga 're:da 'namra f'toto 'kunto f'sipati.

kišta ► 'ki:štā -ā ž *zaboj |v katerega odlagamo potrgano grozdje|*: (C) /../ 'ovo pa, 'kā bomo b'rāli, bomo b'rāli šā ka f'ki:štāx o's'to:nā, pa 'te:'tisto v go'ricax o's'to:nā /../

klet ► k'lè:t klā'ti: ž *klet |prostor za predelovanje, hranjenje vina|*: (D) F k'lè:ti, rā'cimo 'do:š pos'kušati 'vi:no, in 'ovi nā s'pi:jājo, pa sā v'le:vlā v āno po'so:do. → PIVNICA

klin ► k'li:n -a m *tečaj |za zapiranje koša pri stiskalnici na zadnji strani|*: (C) 'Tan pa so 'rigli nā 'ovi s't'ro:ni, k'li:ni. Nā 'ovi s't'ro:ni so k'li:ni, pa 'lū:kjā, ka s'küp, 'nā, f'tāknāš, 'tü: pa so k'lū:či, ka s'küp 'zapraš. → RIGELJ

ključ ► k'lū:č -ā m *zapah |za zapiranje koša pri stiskalnici na sprednji strani|*: (C) K'lū:č. Za za'pi:rājā 'totāga, ka gā 'zapraš s'küpar, 'koš. Kā 'koš s'küp 'zapraš. 'Tan pa so 'rigli nā 'ovi s't'ro:ni, k'li:ni. Nā 'ovi s't'ro:ni so k'li:ni, pa 'lū:kjā, ka

s'küp, 'nä, 'ftaknäš, 'tü: pä so k'lü:čj, kä s'küp 'zapraš.

kolo ► ko'lo: 'ko:lä s *kolo* |*zagonsko kolo mlina za grozdje v vlogi vztrajnika*|: (B) Nä ko'lo:, pä s'to:ri mä'si:ni so 'melj ob'vezno ko'vinsko, 'taško ko'lo:. Kä jä o'banän s'lü:žilo kot š'vunk'ra:t.

korbflaša** ► 'korf'laša -ä ž *pletanka*: (D) Po 'vi:no pä sän 'šo: s 'korf'lašoj, f 'kerø mi jä 'virt nä'lë:jo 'vi:no is 'püčlä.

koš ► 'koš -a m 1. *koš* |*obod pri stiskalnici za grozdje*|: (C) 'Te: pä 'zä:j, v'zämäš, 'tä:n 'dänäš, k'däj jä 'koš nä'ložäni, kär 'te: 'tämo sä 'te: 'potli 'räčä 'koš. 2. *visoka, spodaj zožena pletena posoda za prenašanje* |*gnoja na hrbtu*|: (C) 'Koš za g'no:j no'siti. P'lätäni. 'To: sä nä 'rämo 'lepo 'vr:žä, 'te: pä g're:š. Pä ti 'notri nä'mäčä: 'to: jä 'te:ko 'viša, kä ti 'nämrä za ko'le:r la'teti, in 'to: 'laxko 'näsaš. 'Totj jä 'malø 'mä:li, 'bojši jä 'malø 've:kši, kä 'te: 'vä:č 'näsaš. 3. *velika količina, množina* |*rozg in listja na trsu*|: (A) Čë 'to: 'zäj 'nä bi 'rezäli, 'to: bi 'zäj nä spom'lo:t 'cë:li 'koš 'bijo.

kupica ► 'kupicä -ä ž *kozarec*: (Č) Jä pä sä 'to: pi'lø: bräs 'kupicä /../

lagvenica** ► 'lagväncä -ä ž *večji lijak za točenje vina v sod*: (Č) 'Lagväncø šä 'mo:n. (A) 'Lakväncä. 'To: 'därä prä'to:čaš, 'nä, 'zäj 'tak s 'pumpoj, 'därä pä smo 'peški, pä 'tü nä polov'jo:k 'dänäš, kär 'traxtär jä prä'mä:li. 'Tü 'äno 'kunto v'lë:jäš, 'te pä po'mälän 'täčä. Lë'së:nä smo 'negdä 'melj. → LAKOVNICA

lakovnica* ► 'läkväncä -ä ž *večji lijak za točenje vina v sod*: (A) 'Läkväncä. 'To:'därä prä'to:čaš, 'nä, 'zäj 'tak s 'pumpoj, 'därä pä smo 'peški, pä 'tü nä polov'jo:k 'dänäš, kär 'traxtär jä prä'mä:li. 'Tü 'äno 'kunto v'lë:jäš, 'te pä po'mälän 'täčä. Lë'së:nä smo 'negdä 'melj. → LAGVENICA (Bezljaj II, 122: *lakomica*; Novak 2006: 215: *lakovnica*)

latica ► 'laticä -ä ž *lesena deščica za ogrodje koša pri stiskalnici*: (D) /../ präp'rečilä, kä bi g'ro:zdjä 'vün šp'ricälo, 'tak käk mäš 'zä:j f xid'rävličnix p'räšax p'lästično m'režo. Pä 'te: 'laticä.

legnar ► 'legnä -ä m *betonski podstavek lege, gantarja*: (Č) 'Legnä. 'Legnä jä nä bi'to:ni.

liter ► 'litär -rä m *liter* |*osnovna enota za merjenje prostornine*|: (Č) Štr'jo:k, 'jä, 'zixär štr'jo:k. 'Ke:ko 'litrof pä 'totj v'rag dr'ži:, pä sän 'në: g'višan.

mašina ► mä'si:n -a m *grozdni mlin* |*mlin za mletje, drizganje grozdja*|: (B) 'Jä,

g're: v ma'si:n, ka sa, 'pecli sa ot'peclajo, b'ro:zga pa g're: f p'rašo, s p'rašā pa f 'so:t. → MLIN, TRETAC

mleti ► m'leti 'malan nedov. *drobiti, drozmati |grozdje v mlinu, da jagode spokajo|*: (B) /../ 'tüdi sa ja z ma'si:non m'lelo, 'samo v p'rašo ja š'lo: s'kupno, 'na, 'pecli pa jagod'je: /../

mlin ► m'li:n -a m *grozdni mlin |mlin za mletje, drozganje grozdja|*: (A) V m'li:n. (M) Za 'ka pa g're: v m'li:n g'rost? (A) Ka zd'robi 'jagoda. → MAŠINA, TRETAC

manga* ► 'mo:jnga -a ž, redko *vzvod*: (C) Pa 'mäknáš 'toto va'riġo, 'ta ka 'te: g'ro:ta vz'vo:t, 'na, 'mo:jnga, kak sa 'räca po 'pr:láški. (Bezljaj II, 194: *monga*)

naliti ► na'le:ti -jan dov. *naliti, natočiti |napolniti s tekočino|*: (D) Po 'vi:no pa san šo: s 'korflášoj, f 'kerö mi ja 'virt na'le:jo 'vi:no is 'püčlä.

obroč ► ob'ro:č -a m *obroč a* |ozka ploščata lesena priprava v obliki kroga, ki omogoča oblikovanje koša pri starejših stiskalnicah|: (D) 'To: ja b'rezova 'täkša 've:ja, na 'po:l v're:zana. 'Te: pa ja is 'täga na're:ti 'rink, ob'ro:č. 'Te: pa ja ... s'podí 'dänä 'näj've:kšäga, 'te: pa 'sig'do:r 'mè:šäga, 'ta ka s'tožac 'delä 'u:n. **b**) |ozka ploščata priprava v obliki kroga, ki povezuje lesene dele soda, flokše|: (C) 'To: ja 'flokša, li'se:nä izdä'la:vä, 'jas san 'zä:j 'sicär 'do: ob'ro:ča 'delati iz 'rost'räja, ka 'te: 'to: 'pač na 'rä've:ja [...]

panjič ► pä'ji:č/pi'ji:č -a m *manjši tram, s katerim se obteži koš*: (Č) 'Te: pa li'se:ni 'koš, nä, li'se:ni 'koš, 'te: je 'potli 'notri f 'koš p'ri:dä tro'pinä, zm'leto g'ro:zdjä, 'pot 'go:r na 'to:, pa pi'ji:čj. Pi'ji:či pa p'ri:däjo do 'pr:väga p're:špäjä. (D) Pä'ji:či. (Č) Pä'ji:či, no, pä'ji:čj, 'ja, 'jas pa san 'räko pi'ji:či.

pintar* ► 'pintar -a m, star. *sodar, izdelovalec sodov*: (Č) 'Samo ja x'ro:st 'po: že 'täk, 'to: pa že 'pintari z'no:jo, kē ga 'reba pod're:ti.

pipa ► 'pipä -a ž *pipa |priprava za točenje vina iz soda|*: (M) 'Kä pa 'to: ? (C) 'Pipä.

pivnica ► piv'nica -a ž |*vinska klet*|: (A) 'Näjp're:t sä piv'nica s'pucä, pa polov'jo:k v'mujä, /../ → KLET

plutovinasti** ► pluto'vinasti -a -o prid. *plutovinast*: (Č) 'To:, 'čap. Pluto'vinasti.

pod ► 'pot -dä m **1.** *dno |spodnji, osnovni del stiskalnice iz lesenih desk|*: (C) 'Zäcnäma s 'podä. 'To: ja 'pot, nä 'keräga sä na'läga g'ro:zdjä. **2.** *pokrov iz lesenih desk, s katerim se pokrije koš*: (Č) 'Te: pa li'se:ni 'koš, nä, li'se:ni 'koš, 'te: je 'potli

'notri f'koš p'ri:dā trō'pinā, zm'leto g'ro:zdjā, 'pot 'go:r nā 'to:, pā pi'ji:či. → DVERI

poden * ► 'po:dān -dnā m ◆ **prednji poden** p'rē:dji 'po:dān *prednja, čelna stran soda* ◆ **zadnji poden** 'zo:dji 'po:dān *zadnja stran soda*: (Č) 'Tō: pā sō 'po:dni, nā. P'rē:dji pā 'zo:dji. Pā 'tō: jā 'po:čāno, 'vidiš, 'tō:. Āli nā 'pū:šča zā'ajnkrať, āli jā 'po:čāni xi'di:č.

polovnjak ► polov'jo:k -ā m *sod, ki drži 300 litrov*: (A) 'Nāj'p're:t sā piv'nica s'pucā, pā polov'jo:k v'mujā, pā p'rāšā sā 'morā v'mujti, pā po'sodvā, kā sō 'pūtā pā 'kontā, pā 'tō:, kāj 'nūcaš. ◆ **ovalni polovnjak** *sod ovalne oblike*: (A) O'vālni polov'jo:ki.

polž ► 'pu:š -ža m *polž [vijačno zavit del mlina, ki potiska grozdje v mletje]*: (C) 'Ja, čē pā šā 'dānaš 'reblačā k'coj, 'te: pā, 'te: pā rāspāc'lujā. Kār šā 'tō: jā, 'te: 'dānaš 'āno 'sitō s'coj, kī nā pi's'ti:, kā bi, āl pā nā 'pu:š jā, 'takšnā kī, 'sāj tō: sā nā 'totān, ti 'lāxko, nā ko'vi:nskān ti 'lāxko po'ko:žān, 'kāj po'me:ni 'reblač, kī jā 'bijo nā 'isti nā'či:n nā'p'ro:vlāni pri s'tō:rān.

posoda ► po'so:dā -ā ž, nov. *posoda*: (D) 'Šekā, 'jā, jā po'so:dva, f 'ke:ro sā v'lē:vlā 'vi:no, 'ke:ro sā nā s'pi:jā. F k'lē:ti, rā'cimō 'do:š pos'kušāti 'vi:no, in 'ovi nā s'pi:jājo, pā sā v'lē:vlā v āno po'so:dō. → POSODVA

posodva * ► po'so:dva -ā ž *posoda*: (D) 'Šekā, 'jā, jā po'so:dva, f 'ke:ro sā v'lē:vlā 'vi:no, 'ke:ro sā nā s'pi:jā. F k'lē:ti, rā'cimō 'do:š pos'kušāti 'vi:no, in 'ovi nā s'pi:jājo, pā sā v'lē:vlā v āno po'so:dō. → POSODA

potegniti ► po'te:gñiti -ān dov. [z močnim vdihom povleči pijačo iz soda, da dalje teče sama]: (Č) Nā'vo:dān 'šē:f zā pi'jačo 'vūn 'je:mati. 'Viš, 'tū: sā 'lu:kjā nā're:di 'mā:lā, pā 'tū:, 'nā, od're:žāš, 'te: pā tak 'notri f'pučāl po'ri:nāš pā po'te:gñāš. 'Te: pā 'p'r:st 'go:r 'dānaš.

preslice ► p'rāslcā p'rāslcē ž mn. *preslica [del stiskalnice, navadno iz dveh pokončnih tramov, med katera se namesti vzvod]*: (C) 'Tē: pā sō p'rāslcā, 'zo:djā pā p'rē:djā p'rāslcā. ◆ **prednje preslice** p'rē:djā p'rāslcā [preslica, ki je pri stiskalnici bližja vretenu] ◆ **zadnje preslice** 'zo:djā p'rāslcā [preslica, ki je pri stiskalnici dlje od vretena]: (C) 'Totā sto'je:ča, sto'je:či tra'movi sō p'rāslcā, kī sō nā 'zo:dji p'rāslci sō vā'rigā 'notri nā'devānā.

preša ► p'rāšā -ā ž 1. *stiskalnica [za grozdje]*: (C) Zā'tō: kā 'ti jix 'dēvlāš 'zāj, ko nā'lo:gaš p'rāšo, 'nā [...] 2. *prostor, v katerem se stiska grozdje*: (C) [...] 'te pā sā jā že 'vidlo, kā šā jā 'kumaj 'sāmo 'mālo, 'tisto, 'kā sā jā po 'vr'xi po'pānilo in jā, 'te:

pā jā za di:šalā 'cē:lā, 'cē:lā p'rāša pō 'tistān.

prešanje ▶ p'rē:šājā -ā s *sortirano grozdje, pripravljeno za stiskanje*: (C) [...] 'mislīn, kā dā 'reṅski 'fārtik 'tā:n 'negi dō ānix 'ānix, kā bomo že za'čē:li p'rē:šāti 'reṅskagā, 'tē pā, 'ovo pā, 'kā bomo b'rālī, bomo b'rālī šā kā f'ki:štāx os'to:nā, pā 'tē: 'tisto v go'rīcāx os'to:nā, 'potli si p'rō:ti 'go:r 'vozimo, 'nekāj pā f'kādi 'devlāmo. Kā nā 'mē:šāmo f'kūpār p'rē:šājā. 'Ta kā 'mi 'tē: 'potli va'čē:r p'rē:šāmo šā d'rū:go 'rundō, 'tā kā jā 'tē: d'rū:gi 'dē:n k'rē:di šā 'tē: zā 'tisto, 'kā dā sā v nā'dēlo pō:bralō.

prešar ▶ p'rē:šār -ā m *kdor dela pri stiskalnici za grozdje, tudi za druge*: (A) 'Naša 'māmā sō 'tō: sp'lōx 'delālī. Cī'lō 'tā:k zā p'rē:šārā.

prešati ▶ p'rē:šāti -ān nedov. *stiskati |stiskati (npr. grozdje)|*: (C) 'Tō: jā jā'dilnā 'sortā. 'Tō: sā nā p'rē:šā. 'Tō: 'ni 'vi:nō.

prešpanj** ▶ p'rē:špāj/p'rē:špāj -ā m *sleme |močen tram kot vzvod na vrhu stiskalnice|* ♦ **prvi prešpanj** 'pr:vi p'rē:špāj *sleme, ki pri stiskalnici z dvema slemenoma pritiska na koš* ♦ **drugi prešpanj** d'rū:gi p'rē:špāj *sleme, ki pri stiskalnici z dvema slemenoma pritiska na prvega*: (Č) In 'tō: pā jā 'pr:vi p'rē:špāj, ki p'rī:dā nā p'ljī:čā, 'toti d'rū:gi pā 'totāmo pō'mō:ga, 'tū:, 'zāj trā'nutnō. 'Tō: jā 'tak 'dobro 'nēxčā prārā'čūno, kā 'tō: 'lepo 'dēlā. Čē bi 'toti d'rū:gi p'rē:špāj 'bolā 'tū: 'bijo, bi mō'go:čā pō'čilō āl pā kāj 'takšagā./(C) 'Tē: pā spis'ti:š 'totā va'rigā 'māknāš 'vūn, pā spis'ti:š 'go:r nā 'koš p'rē:špāj, sā 'tāmo 'rāčā, 'tō: pā jā p'rē:špāj [...]

prijeti ▶ pri'jē:ti p'rī:mā (3. os.) dov. *sprejeti določeno količino grozdja*: (C) 'Vē:kj g'rōt, kā g'rē: 'notri 'vāndā 'cē:lā, 'cē:lā, ānō d'vē:, ānō d'vē: 'toti 'pūti p'rī:mā s'rē:dji.

pučel* ▶ pūčāl -člā m *sod |navadno manjši|*: (Č) 'Pūčāl. Za 'mānā jā f'sā 'pūčāl.

pumpati ▶ 'pumpāti -ān nedov. *črpati, pretakati s pomočjo črpalke*: (D) 'Vi:nō is p'rāša 'tāčā pō s'lāxi v 'kāt, 'tē pā gā is 'kādi 'pumpāmo f'pūčlā.

puta ▶ 'pūta -ā ž *brenta*: (A) 'Nāj p'rē:t sā p'iv'nīcā s'pucā, pā polōv'jō:k v'mujā, pā p'rāša sā 'mōrā v'mujti, pā pō'sōdvā, kā sō 'pūta pā 'kontā, pā 'tō:, kāj 'nūcāš.

putar ▶ 'pū:tār -ā m *brentač*: (D) 'Dokīč šā 'sō: lid'jē: zā 'pūta nō'siti, dō 'pū:tāri.

razpecljovati** ▶ rāspāc'lō:vāti -lān nedov. *|trgati jagode s pecljevine|*: (C) 'Reblāč. 'Tō: pā jā bijo 'tisti, ki jā rāspāc'lō:vō.

rebljač** ▶ 'reblāč -ā m, *zastar. pecljalnik |mlin za grozdje, ki obenem razpe-*

cljuje: (C) 'Rebláč. 'To: pã já bijo 'tisti, ki já rãspãc'lo:vo. Nã'vo:dãn m'li:n ãl pã m'li:n 'rebláč, 'nã, 'to: stã b'lo: d'vo: rãz'ličnã.

rigelj ▶ 'rigãl -glã m *tečaj* |za zapiranje košu pri stiskalnici na zadnji strani|: (Č) 'To: pã já 'rigãl, nã, 'toti žã'ležni. 'Rigãl. → KLIN

ročaj ▶ ro'čãj -ã m *ročaj* |na fókšl|: (Č) 'To: já ro'čãj. Kã 'nãsãš, nã. Kãr já 'u:n 'tãk nã're:ti, kã 'tü: 'lepõ 'notri 'př:st 'pãšã in já 'to: 'në: s'labã zã'de:vã.

ročka ▶ 'ročkã -ã ž *ročka* |vrču podobna steklena ali lončena posoda|: (A) Čë pã so pri 'xiži 'kakšni õ'biskí, pã 'vi:ño nã 'mizõ pri'nãsamõ v 'ročki.

roka ▶ 'ro:kã -ã ž *kovinski drog pri stiskalnici, ki povezuje ročico vzvoda pri stiskalnici in steme*: (Č) 'To: so g'vixti, 'př:vo 've:ki, 've:ki já prã'mãlo, 'te: pã sã šã 'morãjo 'mã:li s'coj õ'bëšiti, kã 'te: já 'to: 've:kšl ã'fekt, kã 'bolã s'ti:snã, nã 'to:tix g'vixtij já 'rukicã, 'rukicã, 'to: 'gor pã já 'ro:kã nã p're:špãn.

rukica ▶ 'rukicã -ã ž *ročica vzvoda pri stiskalnici, na katero obesimo uteži*: (Č) 'To: so g'vixti, 'př:vo 've:ki, 've:ki já prã'mãlo, 'te: pã sã šã 'morãjo 'mã:li s'coj õ'bëšiti, kã 'te: já 'to: 've:kšl ã'fekt, kã 'bolã s'ti:snã, nã 'to:tix g'vixtij já 'rukicã, 'rukicã, 'to: 'gor pã já 'ro:kã nã p're:špãn.

sesti ▶ 'së:stj 'se:dã (3. os.) dov. *sesti* |končati fazo vage (→ VAGA) pri stiskanju|: (C) [...] 'te:ko 'morãjo 'iti, kã si 'vo:go, pã kã si 'se:dã, [...]

sod ▶ 'so:t -dã m, knjiž. *sod* |za vino|: (B) 'Jã, g're: v mã'si:n, kã sã, 'pecli sã õ'peclãjo, b'ro:zgã pã g're: f p'rašo, s p'raša pã f'so:t.

spucati** ▶ s'pucãti -ãn dov. *očistiti* |klet|: (A) 'Nãj'p're:t sã piv'nica s'pucã, pã polõ'jõ:k v'mujã, pã p'raša sã 'morã v'mujti, pã po'sõdvã, kã so 'pütã pã 'kontã, pã 'to:, kãj 'nũcãš. (Lipljin, spucati, 969)

šef ▶ 'šë:f -ã m *natega* |priprava v obliki cevi za izvlečenje, pretakanje tekočine|: (Č) 'Ovo pã já nã'vo:dãn 'šë:f. Nã'vo:dãn 'šë:f zã pi'jãčo 'vũn 'jë:mãti. 'Viš, 'tü: sã 'lü:kjã nã're:di 'mã:lã, pã 'tü:, 'nã, õd're:žãš, 'te: pã tãk 'notri f 'pučãl po'ri:nãš pã po'te:gñãš. 'Tç: pã 'př:st 'go:r 'dãnãš.

šeka ▶ 'šëkã -ã ž, redko |posoda, v katero se vliva vino, ki se pri poskušanju ne spije| (D) 'Šëkã, 'jã, já po'sõ:dvä, f 'ke:ro sã v'lë:vlã 'vi:ño, 'ke:ro sã nã s'pi:jã. F k'lë:ti, rã'cimõ 'do:š pos'kušãti 'vi:ño, in 'ovj nã s'pi:jãjo, pã sã v'lë:vlã v ãno po'sõ:dõ. Kã sã nã v'lë:vlã 'tãk, sã v'lë:vlã f po'sõ:dõ - f 'šëko.

šlah** ▶ š'lãx -ã m *natega* |priprava v obliki cevi za izvlečenje, pretakanje teko-

čine: (D) 'Vi: no is p'rašā 'tača pō š'lāxi f'kāt, 'tē pā gā is 'kādi 'pumpāmo f'pūčlā.

šrajf* ► š'rājf -ā m [P šravb, šravf] *vijak | za zapiranje vratc na sodu*: (A) 'Ne, 'tē jā 'mogo f'sā s'kūp 'no: vā d've: reā nā're: diti, 'nā, pā š'rājf pā 'toti le'sē: ni 'dē: l.

štibla ► š'ti: blā -ā ž, star. *ročaj | za ročni pogon grozdnega mlina*: (B) Š'ti: blā, 'to: jā, 'to: jā ro'ča: j pot 'čr: ko L, gī jā 'mejo ro'ča: j, ki jā 'bijo vrt'li: f.

štopelj** ► š'topl -lā m *zamašek | na sodu*: (A) 'Ja, jā g'lix 'ovi 'dē: n Ā'lenkā š'lā:, kā jā 'mogla 'kū: piti. Pō š'toplā. → ČEP (Lipljin, štopl, 1043)

točiti ► to'čiti 'točin nedov. *točiti, nalivati*: (D) Is 'kor'flāšā sān 'vi: no prā'le: jo v 'litrskā g'lāžā, kā gā jā 'lāži to'čiti v 'kupicā.

trahtar** ► t'raxtar -ā m *lijak*: (M) Ā'xā, 'tū 'vi: din 'nečaj. 'Sāmo 'i'mē: nā mi 'rāčtā. (A) T'raxtar. (Bezljaj IV, 210: *trahtar*; Lipljin 2002: 1077: *trahter*)

tretač** ► t'retač -ā m, zastar. *grozdni mlin*: (C) 'To: jā m'li: n, ki, ... 'to: jā g'lix m'li: n zā, t'retač z, 'no:, 'tē: pā bi 'tak 'rāklā 'čist, 'zā: j si mā s'po: tilā nā 'to:, t'retač z 'reblačōn āl pā b'rās. → MAŠINA, MLIN

tretati** ► t'retāti -ān nedov., zastar. *mečkati | grozdje z nogami*: (C) [...] 'negdā so 'peški t'retāli, zā'to: jā 'do: bijo bā'se: do, kā so xo'dili, pā 'mū: čkali 'jāgoda, [...]

tropine ► tro'pinā tro'pin ž mn. *tropine | kar ostane po prešanju od grozdov in jagod*: (Č) 'Tē: pā li'sē: ni 'koš, nā, li'sē: ni 'koš, 'tē: je 'potli 'notri f 'koš p'ri: dā tro'pinā, zm'leto g'ro: zdjā, 'pot 'go: r nā 'to:, pā pi'ji: či.

turen ► 'tū: rn -ā m *vrata, zapiralo odprtine na sodu, namenjene za čiščenje soda*: (C) F'sā s'kūp, 'cē: li ālā'mānt jā 'tū: rn. → TIRELJ, DVERCA

vaga ► 'vo: gā -ā ž *položaj stiskalnice, ko sta sleme in kamen v funkciji bremena*: (C) [...] 'tē: pā gā s'pū: ščaš, 'tā: n dvi'gūvlāš 'go: r z vrā'tānom, s 'kāmno pā vrā'tānom, 'tā: n z'dignāš 'go: r, 'tē: pā 'to: p'ri: dā 'vo: gā.

valek ► vā'le: k -ā m *priprava v obliki valja, sestavni del mlina za grozdje, ki stiska jagode*: (B) 'To: so vā'le: ki, 'sāmo p'lastični. 'To: jā bi'lo: pot 'ko: toņ, kā jā 'sāmo k'coj š'lō:, ž'relo, 'nā, 'tē: pā sā 'pač 'to: vrt'i: f'kūp 'tak.

veriga ► vā'rigā -ā ž l. *kos lesa, ki se vstavlja v preslico*: (Č) Vā'rigā, vā'rigā sā zā'ložī nād 'go: rji p're: špan, kā 'po 'dalā stis'ko: vlā, kār čē p'ri: dā 'toti g'vixti 'do: l, do 'podā, 'tē: 'vāč nā stis'ko: vlā in jā t'rebā 'iti d'rū: go vā'rigo 'dati. ♦ **iti po verigo** 'iti po vā'rigo | *postopek pri stiskanju grozdja, s katerim dodatno obremenimo*

koš]: (M) Kā stā p'rē:t 'rākli, kā g'rē:tā? (Č) Po vā'riġo.

verīžiti ▶ vā'rižiti -in nedov. *dodajati lesene verige v preslico*: (M) Ā'ja, 'tō: jā zā'tō:, kā sā ... (C) vā'riži, 'jā. In 'te: 'tō: prā'māknāš, 'ovō nās'luniš nā 'koš, pā vā'riġā prā'māknāš 'nat, 'tā:n pā gā dvi'gūvlaš 'go:r. Pā 'māknāš 'toto vā'riġo, 'tā kā 'tē: g'rō:tā vz'vō:t, 'nā, 'mō:jngā, kāk sā 'rača pō 'pr:lāški. 'Tē: pā, 'zā:j, 'tā:n nā piš'ti: 'go:r, kār jā zāvā'rižāno 'gori, 'tan pā 'kāmān v'lēčā f'sā s'kūp, s'ti:skā.

vino ▶ 'vi:no -ā s *vino*: (A) 'Ja, 'pācli fk'rāj, kā sā rās'pācli, kā mā 'pācāl mā 'dosti črāslo'vinā, 'tē: pā jā 'vi:no 'bōlā 'tā:k ... 'nēgdā smō 'tō: ... 'tṛ:pkō, 'jā. ♦ **belo vino** *vino iz grozdja belih sort* ♦ **rdeče vino** *vino iz grozdja rdečih sort*: (C) F 'totān 'dē:li pā jā 'tak āvtoχ'tonā sō 'bē:lā 'vi:nā, nā sp'lōšno 'bē:lā, ṛ'dē:ča sā iz'jemōmā sā'di:jō /../

vlivati ▶ v'lē:vati -lān nedov. |*večkrat nalivati pijačo v večjo posodo*]: (D) F k'lē:tj, rā'cimo 'do:š pos'kušati 'vi:no, in 'ovī nā s'pi:jājo, pā sā v'lē:vlā v āno pō'sō:dō.

vreteno ▶ vrā'tāno -ā s *vreteno* |*v obliki vijaka obdelan lesen drog, s katerim se dviguje ali spušča steme*]: (C) 'Nā, 'tō: jā 'tūdj z 'nāmščinā, bi 'rāko, 'tē: pā gā s'pū:ščaš, 'tā:n dvi'gūvlaš 'go:r z vrā'tānoṃ, s 'kāmnoṃ pā vrā'tānoṃ, 'tā:n z'dignāš 'go:r, 'tē: pā 'tō: p'ri:dā 'vō:gā.

vretenariti*~ ▶ vrātā'nariti -in nedov. [P vreteniti] *ročno vrteti vreteno*: (C) 'Tē: pā šā 'pō:, k'dāj jā s'ti:šjāno, šā 'ājnkrať rās'kopljājo, pā dṛ'go:č s'kūp z'lōžijō. 'Tē: pā vrātā'no:rijō 'tē: 'potli.

žrelo ▶ ž'relo -ā s *grot* |*lijaku podobna priprava pri mlinu za grozdje, v katero se strese grozdje*]: (B) 'Tō: jā bi'lō: pōť 'kō:ton, kā jā 'sāmo k'coj š'lō:, ž'relo, 'nā, 'tē: pā sā pāč 'tō: vṛ'ti: f'kūp 'tak. → GROT

ZAPIS GOVORA

Besedila, ki smo jih zbrali z informatorji in jih je v diplomski nalogi kar 80 strani, so zapisana v fonetičnem zapisu^{8,9}. V prispevek je vključen le kratek izrez za

⁸ V slovenski nacionalni fonetični transkripciji.

⁹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

ilustracijo.

PREŠJA

C: 'Tɔ: jã p'raša, k'lãsična, 'vidiš, 'tisoč 'osãnstɔ 'šezdãsetãgã 'letã jã 'bi:lã nãp'rɔ:vlãnã v'kũpãr in ɔt 'te: jã 'šã f'sã, 'tak kak jã bi'lɔ:, 'razãn ɔb'rɔ:čã smɔ 'nɔ:vã nãrɛ:dli.

M: Čẽ tã mi 'zã:j 'mãlo razlɔ'žili, s 'čãsa f'sã 'totã p'raša sp'lɔx 'jã?

C: 'Jã, 'totã p'raša pã jã is ...

M: 'Negi nã 'ãni st'rɔ:ni bi zã'čẽ:lã 'mãlo.

C: 'Zãcnãmã s 'podã. 'Tɔ: jã 'pot, nã 'kɛrãgã sã nã'lãgã g'rɔ:zdjã. G'rɔ:zdjã sã z'lã:gã v ɔb'rɔ:čã, 'tak dã nãs'tãnã s'tožãc.

M: Å'jã, 'tɔ: jã, zã 'tɔ: sɔ 'toti ɔb'rɔ:či.

C: 'Jã, kãr iz 'nãj've:čjãgã v 'nãj'mãnšãgã nã'lã:gã, nã 'vɥ:x pã sã 'dãnãjɔ d'vãri.

M: 'Tɔ:, 'kãj 'tã:n stɔ'ji:.

C: Pɔk'rɔ:f, pɔkri'vãlo. 'Te: pã sɔ p'rãslcã, 'zɔ:djã pã p'rɛ:djã p'rãslcã.

M: Å'xã, p'rãslcã sɔ 'totã ...

C: 'Totã stɔ'je:čã, stɔ'je:či trã'mɔvi sɔ p'rãslcã, ki sɔ nã 'zɔ:dji p'rãslci sɔ vã'rigã 'nɔtri nã'devãnã. 'Te: pã 'zã:j, v'zãmãš, 'tã:n 'dãnãš, k'dãj jã 'koš nã'lɔžãni, kãr 'te: 'tãmo sã 'te:'potli 'rãčã 'koš.

M: Å, 'tãmo sã 'te 'koš 'rãčã – 'toti s'tožãc, 'kã g'rɔ:tã.

C: S'tožãc, ki 'tũ: g'rɔ:tã, sã 'rãčã 'koš. 'Tɛ: pã spis'ti:š, 'totã vã'rigã 'mãknãš 'vũn, pã spis'ti:š 'gɔ:r nã 'koš p're:špãj, sã 'tãmo 'rãčã, 'tɔ: pã jã p're:špãj.

M: P're:špãj?

C: P're:špãnj. 'Nã, 'tɔ: jã 'tũdi z 'nãmščiã, bi'rãkɔ, 'te: pã gã s'pũ:šçãš, 'tã:n dvi'gũvlãš 'gɔ:r z vrã'tãnom, s 'kãmnon pã vrã'tãnom, 'tã:n z'dignãš 'gɔ:r, 'te: pã 'tɔ: p'ri:dã 'vɔ:gã. Pã nã'lã:gãš 'totã vã'rigã 'gɔ:r, nã 'jãgã.

M: Vã'rigã pã sɔ 'tũ: pri 'tã:n 'tɔ:?

C: 'Tɔ: sɔ vã'rigã. 'Tɔ:, 'kã sɔ pɔp're:k. M: 'Tɔ: li'sɛ:no. // *To leseno.*

C: 'Toto li'sɛ:no.

M: 'Tɔ: jã 'nè: 'lanc, 'totã vã'rigã?

C: 'Nè, 'nè, 'nè, 'nè. 'Tɔ: jã vã'rigã.

M: Á'jã, 'tɔ: jã zã'tɔ:, kã sã ...

C: ... vã'riži, 'jã. In 'tɛ:tɔ: prã'mãknãš, 'ovɔ nas'luniš nã 'koš pã vã'rigã prã'mãknãš 'nãt, 'tã:n pã gã dvi'güvlãš 'gɔ:r. Pã 'mãknãš 'toto vã'rigo, 'tã kã 'tɛ: g'rɔ:tã vz'vɔ:t, 'nã, 'mɔ:jngã, kãk sã 'rãčã pɔ 'pr:lãški. 'Tɛ: pã, 'zã:j, 'tã:n nã pis'ti: 'gɔ:r, kãr jã zavã'rižãno 'gori, 'tãn pã 'kãmãn v'lečã f'sã s'küp, s'ti:skã.

KLETARSKI PRIPOMOČKI

M: O'valni polov'jo:ki? Pã f'si:, kãk š'te 'vɛ:ki 'so:, sã jin 'rãčã o'valni polov'jo:ki?

A: 'Jã, 'zãj čè jã 'petsto 'lit'ni jã polov'jo:k, pã čè jã d'vesto 'lit'ni, pã 'tisoč 'lit'ni, 'tɔ: so f'sã polov'jo:ki.

M: 'Kã pã 'ovj 'čist 'mã:lj?

A: 'Tisto pã so 'püčlj.

M: 'Vetã, 'kãj bi šã 'sãmo pog'lãdnolã, 'vi:djin šã ... 'totj 'de:l ot polov'jo:kã.

A: 'Á, 'tɔ: pã ti nã 'vè:n.

M: 'Vetã, kãk sã p'rɔ:bãjtã s'pɔ:titi, čè stã g'do 'mogli, rã'cimo, čè sã jã 'tɔ: pok'vɔ:rilo ãl pã 'kãj, pã jã t'rebã zã'mè:jãti, 'tɛ stã 'tɔ:'nèkomu nã'ro:čili zã 'delãtj ...

A: 'Pintãri ...

M: 'Pintãri stã nã'ro:čili, 'nãj 'tɔ: nã're:dj.

A: 'Nãj 'novã nã're:dj. 'Tɔ: 'tɛ 'morã f'sã s'küp 'nɔ:vo – d've:rcã pã f'sã s'küp 'nɔ:vo nã're:tj.

M: 'Kã pã 'sen p'ri:dã?

A: Š'topl.

M: 'Kã pã mãmã 'tɔ:?

A: 'Tɔ: pã jã š'lax.

M: Š'lax?

A: 'Já. 'Te pá já 'tak, z'ro:ván s p'rašá 'notri 'tača.

ZAKLJUČEK

Že ob samem zbiranju gradiva, še bolj pa pri narečnem transkribiranju in sestavi slovarčka, sem ugotovila, da se narečni izrazi v množici knjižnih in strokovnih izgubljajo. Stari leksemi se tako z mlajšimi generacijami najprej umaknejo iz rabe, potem pa so podvrženi pozabi.

Kvalifikatorji, s katerimi sem opredelila besede, kažejo na stopnjo aktualnosti besed: nekateri leksemi so iz rabe že izginili, starejši se jih le še spomnijo (zastar.), drugi se počasi umikajo (star.), označene pa so tudi tiste besede, ki v govor prihajajo iz knjižnega (knjiž.) ali strokovnega (strok.) jezika. Večina besed je brez kvalifikatorja. To so prave, sodobne narečne besede, ki jih govorce uporabljamo v današnjem vsakdanjem govoru. Uporabljali so jih vsi informatorji.

V članku je predstavljenih 93 slovarskih iztočnic. Veliko leksemov je podobnih knjižnim slovenskim (*ključ, koš, mlin, ročka ...*), precej je prevzetih iz nemščine (*pintar, šlah, štibla ...*), nekateri so skupni s hrvaškim kajkavskim narečjem: *štopelj (štopl), trahtar (trahter)*,¹⁰ *puta, šef*.¹¹ Leksemi *cuhta, čep, četrinjak, dveri, igla, kamen, koš, preslica, preša, vaga ...* se, sodeč po razpravah Mihaele Kolenčnik, uporabljajo tudi v drugih že raziskanih govorih prleškega narečja, nekateri pa njegove meje znatno pressegajo.

Čeprav narečne izraze izpodrivajo knjižni in strokovni, nas Prleke še vedno izdajajo glasoslovne narečne značilnosti, pa tudi vseh tipičnih besed še ne damo.

¹⁰ Po primerjavi s slovarjem Tomislava Lipljina.

¹¹ Po primerjavi z neobjavljenim gradivom za slovar međimurskega dialekta Đura Blažekc. Gradivo je posneto v kraju Brezje (pri Čakovcu). Dr. Blažeki se za posredovano gradivo najlepše zahvaljujem.